

KOSSUTH LÁJOS
TER 2-2

L. SIMON LÁSZLÓ

A római szekér

Kulturális politika – politikai kultúra

Ráció Kiadó

L. SIMON LÁSZLÓ

A római szekér

Kulturális politika – politikai kultúra

L. SIMON LÁSZLÓ

A római szekér

Kulturális politika – politikai kultúra

Ráció Kiadó
Budapest, 2010

A borítót Pető Hunor tervezte.

© L. Simon László, 2010

© Ráció Kiadó, 2010

Tartalom

A római szekér.....	9
---------------------	---

Elvesztegetett évek

A botrányok éve. A második Gyurcsány-kormány második évének kulturális politikájáról.....	15
Új tudás – régi kormányzás. A Gyurcsány-kormány utolsó évének kulturális politikájáról	47
Elvesztegetett évek. A Gyurcsány-Bajnai-kormány négy évének kulturális politikájáról	68

Irodalom, könyvkiadás, olvasás

Irodalom, könyvkiadás, olvasás Magyarországon	93
Az írószervezetek szerepe napjainkban.....	104
„Irodalmi értékrendek, pályakezdés, érvényesülés” Lábjegyzet a XXXVI. Tokaji Írótábor munkájához	109
A kultúra nyilvánossága – kulturális nyilvánosság	114
Márai-program	121

Kulturális demokrácia – politikai demokrácia

A demokrácia valódi értéke.....	127
---------------------------------	-----

Nyugati megoldások. Kormányzati helyett múzeumi negyed	136
Az örökségvédelem gazdasági hatásai Néhány szempont a polgári kultúrpolitikához	142
Radikális változás – radikális kultúrpolitika Megjegyzések a Jobbik választási programjához	153
Egy kiállítás margójára	166
Oktatásügy és politikai kultúra	176

Szocializmus és kultúra

Támogatás, tűrés, tiltás. Beszélgetés Pozsgay Imrével a Kádár-rendszer kultúrpolitikájáról	187
---	-----

Függelék

Verspäteter geistiger Systemwechsel	245
Literature, Publishing, and Reading in Hungary	252
Равенство шансов в современной венгерской литературе	264
Az írások korábbi megjelenési helyei	269
Névmutató	271

*„Készítsük elő, míg nem késő, a kulturális
demokráciával a politikai demokráciát.”*

(GRÓF KLEBELSBERG KUNO)

A római szekér

Illyés Gyula szerint „egy-egy országnak a jó haladása olyan, mint a római szekéré. Két kereke van, az egyik a közéleti, a politikai, a másik a szellemi élet. Akkor jó, ha az együtt működik.” 1979-ben, a fiatal írók lakiteleki tanácskozásán elhangzott felszólalásában Illyés joggal figyelmeztette hallgatóságát arra, hogy ha a két kerék közül valamelyik kihagy, akkor az rögtön bajt jelez, mert az egyik átveszi a másik dolgát. „Azaz vagy a politika beszél úgy, mintha ő tudná jobban, mi az irodalom; vagy a szellemi élet úgy, mintha jobban tudná a politikát.” Azokban az években éppen az irodalom vette át a politika, sőt a nem létező szabad sajtó dolgát, nemcsak szelepként működve, hanem valóban jelentős társadalmi-politikai feladatokat végezve el.

Mára megfordult a helyzet, ma mindent a politika ural. A politikai élet aktív résztvevői nemcsak a média tereit foglalták el, hanem a szellemi élet egyre több fórumán kérnek, követelnek maguknak helyet, azt gondolván, ők tudják a legjobban, mi a szellem, mi az irodalom feladata. Az irodalom nem igazán tud mit kezdeni ezzel a helyzettel, a politika pedig olyan, mint a víz, minden lehetséges résbe, repedésbe belefolyva tör magának utat, tovább mélyítve az inkább betemetendő réseket, árkokat, szakadékokat. Holott, idézzük ismét Illyést: „A világot nemcsak a politika vezeti, hanem

– hinnünk, remélnünk kell – az is, ami magát a politikát irányítja, befolyásolja. Az emberi tudat, a jó köztudat. A helyes közvélemény, arra pedig az irodalom is hat. A politika, úgy igaz, ahogy Kossuth is mondta, az egzigenciák tudománya. Úgy értve: a napi követelményeké. De az irodalom is az egzigenciákat szolgálja, épp csak hosszabb lejáratra...”

Korunk római szekérének a működése még a diktatúra időszakában edződött szemlélődőnek is fejtörést okoz. Nem csupán a kerek ellentétes irányú forgásáról van szó, hanem arról a döbbenetes jelenségről, hogy az értelmiség egy része – minden külső kényszer és a cenzúra nyomása nélkül is – feladja szellemi autonómiáját, kritikus alapállását, s a függetlenség hamis álarca mögé bújva büszke jelentős anyagi és médiasikereket hozó tevékenységére. Azok, akik a mai társadalmi körülményeket a diktatúra időszakára vetítik vissza, és megfélemeznek az elnyomó gépezet tényleges működéséről, hiába hánytorgatják fel Illyés kedélyes beszélgetéseit Aczéllal vagy Kádárral. Illyés ugyanis képes volt megőrizni a tekintélyét és a szellemi autonómiáját. Talán azért is, mert e kapcsolattartásban nem a személyes siker utáni vágy irányította.

És bár mindent a politika ural, a kultúra iránti kötelességét, azaz saját feladatát egyre kevésbé vállalja: a pártpolitikának két évtizedes adósságai vannak a kultúra finanszírozása és irányítása, a kulturális élet konszolidációja és kárpótlása terén. Ezért a szellem emberei kénytelenek a kulturális intézményrendszer működtetéséhez szükséges források megteremtése mellett a kultúra igazgatásának kérdéseivel is foglalkozni. Persze azért az összeszorított fogakkal végzett érdekképviseleti munka mellett sem feledhetjük el Illyésnek a lakiteleki

fiatalokhoz címzett üzenetét: „bármekkora is a napi eszmei torzsalkodás, művekkel, irodalmi és szellemi művekkel csak művek tudnak vitázni”.

(2008. október)

Elvesztegetett évek

A botrányok éve

A második Gyurcsány-kormány második évének kulturális politikájáról

A második Gyurcsány-kormány első évének kulturális tevékenységéről szóló dolgot az azzal a megállapítással zártam, hogy „az elmúlt egy esztendő a rendszerváltoztatás óta mind anyagi, mind koncepcionális szinten a válság elmélyülésének időszakaként tartható nyilván, és a kulturális élet szereplőit depressziós hangulatba kényszerítő állapotokon az sem javít, hogy tudjuk, közben zajlottak olyan, kormányzati ciklusokon átívelő nagy programok, jelentős kiállítások, amelyek sikerként könyvelhetők el”.¹ Ez szóról szóra igaz a mögöttünk hagyott második esztendőre is, legfeljebb annyi a különbség, hogy a miniszter még az előző évinél is láthatatlanabbá vált, a sajtóban elsősorban az oktatás felelőseként szólal meg, bár e minőségében is igen keveset. A kulturális élet résztvevői joggal érzik úgy, hogy támogató, értük lobbizó kormányzati képviselő nélkül maradtak. Hiller István hallgatása, illetve gyenge szereplései ellenére is meglepően sok hangos kulturális botrányt produkált a tárca, az eredményeket nem sikerült megfelelően tálni, a jó kezdeményezések keresztülviteléhez pedig hiányzik a politikai erő és az elszántság.

¹ L. SIMON László, *Ki figyel a magyar kultúrára? A második Gyurcsány-kormány első évének kulturális igazgatási, kultúrafinanszírozási tevékenységéről*, Kortárs 2007/6.

Múzeumok alfában

Az első Gyurcsány-kormány *Lendületben az ország* című programjában még nagy terveket fogalmaztak meg a hazai múzeumi rekonstrukciókkal kapcsolatban: „A kulturális vidék-fejlesztés jegyében folytatjuk az elmúlt fél évszázad legjelentősebb múzeumfejlesztési programját, az Alfa programot.”²

A minisztérium 2007. december 19-i közleménye szerint a magyar múzeumi modernizációt szolgáló Alfa program „2007-ben is jelentős eredményeket hozott”. Az eredményeket a szaktarca a látogatószám növelésében látja: „2007-ben immár egyértelműen megállapítható, hogy az Alfa program messzemenően beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Prioritásai, fejlesztési irányai, kezdeményezései rendkívül kedvező folyamatokat indítottak el. Ennek legszembetűnőbb jeleként az 1980-as évek végére 9–10 millió főre csökkenő s az 1990-es években jellemzően stagnáló látogatószám az elmúlt négy évben folyamatosan emelkedett: elérve a 2006-os 11,6 millió főt.”³

Pedig a néhány kiemelt intézménynek köszönhető látogatószám-emelkedés egyáltalán nem igazolja vissza az Alfa program sikerét, az egész országban joggal várt múzeumi modernizáció megvalósulását. A múzeumi rekonstrukcióra például évről évre egyre kevesebbet fordít a kormányzat: 2002-ben, az Orbán-kormány idején még 3,65 milliárd fo-

² A *Lendületben az ország* című kormányprogram 12. oldalán. A kormányprogram innen tölthető le: www.mfa.gov.hu/NR/rdonlyres/A9F8F5A7-2925-4F5C-B5A9-36DD260FB892/0/Kormanyprogram.pdf.

³ Az OKM év végi összefoglalója – múzeumi terület, 2007. december 28., <http://www.okm.gov.hu/main.php?folderID=1437&articleID=230408&ctag=articlist&iid=1>.

rintot szánt a költségvetés a múzeumi rekonstrukcióra. 2003-ban már csak 2 milliárd 740 millió forintot, 2004-ben pedig mindössze 1 milliárd 205 millió forintot terveztek. 2005-ben és 2006-ban megint nőttek az összegek (2,2, illetve 2,7 milliárdra), de a 2007-es költségvetés már csak mindössze 167,3 milliót, a 2008-as pedig 52,4 milliót tartalmaz.

2008. január 1-jétől megszűnt a múzeumok állandó kiállításainak ingyenes látogathatósága, amit joggal várt el a szakma. 2004-ben az Európa Terv részeként 24 állami múzeum állandó kiállításai váltak ingyenessé, de az ezt előíró rendeletet módosítani kellett. Egyrészt a tárca kénytelen volt belátni a szakma régóta hangoztatott álláspontjának igazát, hogy az ingyenesség nem vitt el több látogatót a múzeumokba, a felmérések különben is azt bizonyították, hogy a potenciális közönség számottevő része nem is tudott erről a kedvezményről (egyébként a 2004-es döntéssel összességében körülbelül évi 600–700 millió forintot veszített a múzeumi szakma). Másrészt a magyar rendszer olyan általános és nem differenciált kedvezményeket tartalmazott, amelyek ellentétesek az 1957-es Római Szerződéssel, ezért az Európai Bizottság kötelezettségzegési eljárást indított hazánk ellen. Így 2008-tól olyan új differenciált kedvezményrendszert kellett bevezetni, amelyben fennmaradtak bizonyos kedvezmények (például a pedagógusoké), de új elemek is bekerültek (például a 26 éves életkorhoz kötött ifjúsági kedvezmény, a felsőoktatási kedvezmény). Fontos tény, hogy az intézményfenntartóknak továbbra is joguk maradt további kedvezmények nyújtására (például az önkormányzat területén élők számára, tanulóknak, 65 év felettieknek). Annak azonban aligha örül az egyre több saját bevétel beszedésére kényszerített múzeumi szakma, hogy a minisztérium szerint Magyarország „továbbra

is »éllovas« marad a múzeumi kedvezmények tekintetében: az ingyenesen belépők aránya az EGT-ben mért 24–25%-kal szemben legalább 35% lesz, miközben nő a diák látogatók száma”.⁴

Egyes intézmények a saját stratégiájuknak megfelelően fogják a kedvezményrendszerüket alakítani. A Szépművészeti Múzeumban 2008. januártól 1200 forintba kerül egy teljes árú jegy, minden hónap harmadik szombatján ingyen mehetnek be a 26 évesnél fiatalabbak, valamint a 18 év alattiakat kísérők. Az időszaki kiállítások belépőjének megvásárlásával az állandó gyűjtemény ingyenesen megtekinthető. Ugyanígy járnak el a Magyar Nemzeti Galériában is, ahol 800 forintba kerül a belépőjegy (ahogy az Iparművészeti Múzeumban is), s minden hónap harmadik vasárnapján ingyen látogathatóak a galéria állandó és időszaki kiállításai. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállítását 1000 forintért lehet megtekinteni, de van itt 2000 forintos családi jegy is. 2008-tól az állami múzeumok állandó kiállításaira a szervezett diákcsoportok ingyenesen, az időszaki kiállításokra 50 százalékos kedvezménnyel mehetnek be.

Egyre nagyobb szakmai vitát váltanak ki az úgynevezett nagy közönségkiállítások. Az ilyen kiállítások szervezése mögött alapvetően két érv húzódik meg: egyrészt az intézményeknek egyre több saját bevételt kell produkálniuk,⁵ másrészt mind a kormányzati, mind a velük szorosan együtt-

⁴ Az OKM év végi összefoglalója – múzeumi terület, 2007. december 28., Uo.

⁵ Csak egy példa: a 2008-as minisztériumi költségvetési törvény szerint a közgyűjtemények bevételi előirányzata nő, miközben a támogatásuk csökken. A megyéknél és a települési önkormányzatoknál is hasonló a kulturális intézmények helyzete.

működő marketingszemléletű menedzser-vezetők kommunikációjában azt hangoztatják, hogy a múzeumok működésének minőségét elsősorban a látogatószám növekedésén lehet lemérni. Főleg ez utóbbi vélemény árt a szakmai munkának, mert azt sugallja, hogy a múzeumokban folyó tudományos munka, a gyűjtemények gondozása és tudományos feltárása kevésbé fontos feladat, s az ezt végző művészettörténészek, muzeológusok, történészek nem is alkalmasak a modern kihívások elé állított múzeumok vezetésére. Marosi Ernő művészettörténész-akadémikus szerint is „Magyarországon elterjedt az a téveszme, hogy aki művészettörténészként megfelelő, nem lehet jó menedzser”.⁶ Természetesen ezzel nem azt állítom, hogy ne lenne szükség nagy, közönségcentrikus kiállításokra, csupán nem szabad figyelmen kívül hagyni a tudományos szempontokat sem, illetve az állami garanciavállalással nem rendelkező intézményeket sem szabad magukra hagyva lassú elhalásra kárhoztatni. S az is világosan látszik, elsősorban a debreceni MODEM-ben, hogy a fővárosi sikerek miatt a vidéki nagyvárosok múzeumainál is egyre nagyobb az igény a nagy közönséget vonzó kiállítások rendezésére. De már az egyházi múzeumok is ennek szellemében nyitnak a közönség felé, gondoljunk csak a székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum 2007. augusztus 11-e és november 11-e közti Szent Imre-kiállításának óriási sikerére.

A minisztérium 2007. végi közleménye szerint „a gyűjtemények mobilitását, a nemzetközi tapasztalatok és követelményrendszerek hazai meghonosítását, múzeumaink hazai népszerűségét és a nemzetközi vérkeringésbe való bekapcsol-

⁶ FERCH Magda, *Miért teszik tönkre az Iparművészetit?*, Magyar Hírlap 2007. szeptember 7., 18.

lását egyaránt elősegítő, kiemelt feladat, hogy intézményeink mind nagyobb számban vegyenek részt nemzetközi kiállítási projektekben. E közösen előkészített kiállítások lehetőséget teremtenek nagy jelentőségű külföldi kulturális értékek hazai bemutatására éppen úgy, mint értékeink és múzeumaink nemzetközi elismertetésére. A program sikeres végrehajtását az NKA miniszteri kerete, Múzeumi Kollégiuma és a beruházási terület támogatási forrásai, valamint a kiállítási garancia jogintézménye tették lehetővé.” Ennek kimondása a minisztérium szerint azért is fontos, mert némely intézményvezetők sorozatos médianyilatkozataikban azt sugallják, mintha a múzeumi sikereik mögött csak az ő személyes tehetségüket, koncepcióalkotásukat kellene keresnünk.

2007-ben a legjelentősebb, állami garanciavállalásban részesült kiállítások valóban nagyszámú közönséget vonzottak. A legnagyobbat a Szépművészeti Múzeum Van Gogh-tárlata (2006. december és 2007. március között 480 ezer főt); a Magyar Természettudományi Múzeum 2007. február és november közti *Argentín dinoszauruszok – Patagónia óriásai* című kiállítása 175 ezer, a Szépművészeti Múzeum 2007 márciusától szeptemberéig tartó „*És megérkeztek az inkák*” – Peru művészete a spanyol hódítás előtt című tárlata 163 ezer, a Magyar Nemzeti Múzeum *Dzsingisz kán és öröksége* című, 2007. május és szeptember közti kiállítása 101 ezer látogatót csalt be a múzeumokba. Jelentős sikert hozott még a Szépművészeti Múzeum Hundertwasser- és Medici-kiállítása, valamint a Magyar Nemzeti Galéria 2008 márciusában zárult *Zichy Mihály művei a szentpétervári Ermitázsból* című tárlata.

A múzeumokkal kapcsolatban egy területen vitathatatlan sikerről beszélhetünk, a múzeumok népszerűsítését, „a múzeumi szféra jobb társadalmi beágyazottságának elősegíté-

sét” szolgáló programok esetében. Különösen hatásos a 2003 óta megrendezett Múzeumok Éjszakája elnevezésű esemény: 2007-ben a 156 részt vevő intézményben összesen 235 ezer látogató fordult meg egyetlen éjszaka alatt.

Botrány botrány után

Cannes-i részvétel

2007. április 26-án *Hiller nyomulása fúrta meg a magyarok cannes-i szereplését* címmel jelent meg cikk az Indexen.⁷ A cikk is megállapítja, hogy hazánk nem került be a 2007-es Cannes-i Nemzetközi Filmfesztivál kiemelt meghívottjai közé, mert Hiller István kulturális miniszter mindenáron az Andrew G. Vajnához kötődő, Goda Krisztina rendezte *Szabadság, szerelem* című filmet kívánta beerőszakolni a főprogramba. Az Index idézi a filmfesztivál szervezőinek utolsó levelét: „Annak ellenére, hogy többször is elmagyaráztuk, sajnos hiába, hogy ez a film nem felel meg a kritériumainknak, az önök országának képviselői nem voltak hajlandóak elfogadni érveinket.” A miniszter erőszakosságának meg is lett a következménye, Magyarország meghívását a *Tous les Cinémas du Monde 2007* programba visszavonták, s helyettünk a lengyeleket hívták meg. Külön kellemetlenséget okozott, hogy Hiller István még a franciaországi magyar nagykövet közreműködését is kérte a nyomásgyakorlásban, ami a nyugat-európai művészeti fesztiválok esetében elképzelhetetlen eljárásnak minősül. Hiller különösen fontosnak érezte az

⁷ GÓZSY Kati – SPIRK József, *Hiller nyomulása fúrta meg a magyarok cannes-i szereplését*, http://index.hu/kultur/pol/hillcann04_/.

etyeki Korda Stúdió cannes-i jelenlétét, ám mindez nehéz helyzetbe hozta volna a fiatal független magyar filmeseket. Ezt többen, még Janisch Attila, a Magyar Filmszemle igazgatója is elítélte, Bollók Csaba, a 38. Magyar Filmszemle legjobb szerzői filmjének, az *Iszka utazásának* rendezője pedig sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy filmjét nem láthatja a cannes-i közönség. Szerencsére a film pár hónap múlva meghívást kapott a mexikói Monterrey Nemzetközi Filmfesztivál versenyprogramjába, ahol a rendező személyesen mutathatta be a fesztivál közönségének. Ugyanakkor Tarr Béla *A londoni férfi* című filmjét bemutatták Cannes-ban, így tizenkilenc év után ismét jelen lehetett egy magyar film a hivatalos versenyprogramban.

Hiller egyébként Halász János e tárgyban elmondott interpellációjára adott válaszában Serge Sobczynskinak, a cannes-i filmfesztivál programigazgatójának az MTI számára adott nyilatkozatát idézte: „Minden évben 10–15 országgal tárgyalunk egyszerre, de végül csak 5–7-tel jutunk dűlőre. Van, amikor a meghívottak mondják le, van, amikor mi lépünk vissza. Ez mindennapos dolog a fesztiválok történetében.”⁸ A Népszabadságnak Sobczynski azt is elmondta, hogy „azért nem hívták meg Magyarországot, mert 17 mű megtekintése után sem találtak megfelelő számú, színvonalú és a feltételeknek megfelelő alkotást, de jövőre újra tárgyalnak a Filmunióval”.⁹ Ezen sem ártana elgondolkozni, mert az elsődlegesen könnyed szórakoztatásra szakosodott magyar filmiparnak az elmúlt két évtizedben sok adóssága halmozódott fel, hiszen

⁸ D. Á., *Ki írta meg a magyar filmek cannes-i szereplését?* <http://www.deol.hu/main.php?c=9905>.

⁹ CSÁKVÁRI Géza, *Ellobbítottuk? Fiatal alkotóink mégsem vesznek részt „A világ filmművészetében”*, <http://nol.hu/cikk/444633/>.

joggal kérdezi meg a Tarr-sikernek méltán örülő igényes közönség, hogy nekünk mikor lesz saját *Katyn*unk vagy például *A mások életéhez* hasonló alkotásunk.

A KOGART-támogatás

Hillernak láthatólag különösen fontos a tőkeerős vállalkozások állami segítése; a cannes-i üggyhöz hasonlóan nagy vihart kavart például a KOGART támogatása. Már azt is furcsálkodva fogadta a képzőművészeti szakma, hogy a magyar milliárdos Kovács Gábor 2007 nyarán olyan programot hirdetett, amelynek keretében magáncégek segítségével kívánt egy új kortárs gyűjteményt létrehozni a saját alapítványán belül. Kovács ezen kísérlete nem járt sikerrel, ám az ötletet „eladta” Hiller István szakminiszternek, akivel 2008. március 11-én 50 millió forintos együttműködési megállapodást írt alá. A szerződés szerint a minisztérium egy forintjához két forintnyi magántőkének kell kapcsolódnia, s így három évig évi 150 millióból épülhet tovább Kovács Gábor magángyűjteménye. A KOGART azt is vállalta, hogy száz céget próbál megnyerni évi 1-1 millió forint adományozására, s így gyűjti össze az évi 100 milliót. Az összegből körülbelül 100 kortárs művészeti alkotást vásárolnak, amelyből 75 a gyűjteménybe kerül, 25 darabot pedig jótékony céllal elárvereznek. Sajátos értelmezése ez annak az évek óta hangoztatott hilleri ígéretnek, hogy a magántőke bevonása az egyik legfontosabb cél a kultúra finanszírozásában.

A KOGART-os szerződés ellen 2008 márciusában nagy számban tiltakoztak műkritikusok és művészek is, sőt még a kedvezményezett fiatal képzőművészek is csatlakoztak a tiltakozó akcióhoz. A szakma felháborodását elsősorban az

indokolta, hogy az állam mindössze évi 27 millió forintot fordít az összes hazai közgyűjtemény kortárs művészeti vásárlásaira,¹⁰ miközben annak a jogát nem vitatták el, hogy bárki építhet a saját pénzéből magángyűjteményt. Sasvári Edit művészettörténész a Népszabadságban kifejtette, hogy szerint a minisztérium a művészek szociális problémáját akarja ezzel a megállapodással megoldani. „Ha már az üzleti szemlélet kerül előtérbe, akkor az állami jótékonykodás helyett a műkereskedelem fölpezsdítését kellene elősegíteni. A kulturális irányításnak azonban nincs elképzelése sem ezen a területen, sem a leépült állami intézményrendszer jövőjéről. Konceptió hiányában inkább a magánszféra karjaiba menekül.”¹¹

A Heti Válasz összefoglalásában Fitz Péter, a Fővárosi Képtár – Kiscelli Múzeum igazgatója kifejtette, hogy „jogilag nyilván minden rendben van, de erkölcsi értelemben a közpénzek hűtlen kezelése zajlik. Ilyen mecenatúra sehol a világon nincs, ez olyan, mintha az Egyesült Államok kormánya a Rockefeller vagy a Guggenheim családnak adott volna pénzt gyűjteményfejlesztésre. Ha én magánemberként vásárolok egy festményt, ahhoz is hozzájárul majd a minisztérium?” – teszi fel a kérdést.¹²

A tiltakozás kapcsán a miniszter némi cinizmussal jegyezte meg, hogy ha más, akár állami intézmény von be

¹⁰ A Ludwig Múzeum 2007-ben a Nemzeti Kulturális Alaptól kétmillió forintot, az OKM-től ötszázezer forintot nyert pályázaton gyűjteménye gyarapítására, a rangos fővárosi Kiscelli Múzeum körülbelül évi ötmillió forintot fordíthat műtárgyvásárlásra, és sorolhatnánk a hasonló példákat.

¹¹ VARSÁNYI Gyula, *Kié a kortárs gyűjtemény? Hullámokat ver Hiller és a Kogart együttműködése*, <http://nol.hu/budapest/cikk/487202/>.

¹² DEVICH Márton, *Van képük hozzá. Magánvagyon épül közpénzből? – Hiller István örül*, http://www.hetivalasz.hu/cikk/0804/van_kepuk_hozza.

magántőkét, a tárca ugyanilyen feltételekkel kész azt támogatni. A prae.hu honlapon kilencszáznégyen írták alá a szerződés elleni internetes petíciót, s többen kommentálták is. Nyakas Ilona, a K. A. S. Galéria (Kortárs Alkotók Stúdiója) vezetője például ezt írta: „Közel húsz év munka után szeretnénk mi is minimális megbecsülést elérni, hiszen az, hogy ma kortárs művészetről szó esik Magyarországon, nagyrészt a veterán kortárs galériáknak köszönhető.”¹³

Európa Kulturális Fővárosa – 2010

Hiller István miniszter és Tasnádi Péter, Pécs város polgármestere közösen kért föl egy művészeti, kulturális szakemberekből álló testületet, hogy a többször megfeneklett Európa Kulturális Fővárosa rendezvény programjainak kialakítását felügyelje. A művészeti tanács 2008. március 1-jén kezdte meg működését, s azt a feladatot kapta, hogy dolgozza ki a végleges kulturális stratégiát és programtervet a korábbi javaslatok, valamint a Pécs városa által készített győztes pályázat megfelelő elemeinek figyelembevételével. Az egész pécsi projekt katasztrofálisan áll, kiderült, hogy a Nagy Kiállítóter nem fog megépülni, s minden bizonnyal több beruházás is csak 2010 közepére készül el. Pécs súlyos anyagi gondokkal küszködik, jelentős ingatlanportfóliót kellene értékesítenie a projekt sikeres megvalósítása érdekében. A pénzhiány miatt Pécs helyett Kínában rendezik meg a kórusolimpiát is, ami jókora bevételkiesés a városnak.

A 2010-es előkészületeknél tehát két gonddal kell számot vetnünk: a jelentős késlekedéssel és a forráshiánnyal. 2008

¹³ <http://www.prae.hu/prae/petitions.php?pid=2090&action=l&page=18>.

februárjában derült ki, hogy a 3,5 milliárdosra tervezett Káptalan utcai Nagy Kiállítótér megépítését Bajnai Gordon ÖTM-miniszter nem támogatja. Ezért a kiállítótér az eredeti pályázati célnak megfelelően egy kisebb épületben, kb. 1000 négyzetméteren, a Zsolnay Kulturális Negyedben kaphat helyet. Hargitai János, a Baranya Megyei Önkormányzat elnöke szerint elfogadhatatlan a minisztérium döntése, és a megye – mint a múzeum fenntartója, a program kedvezményezettje – a Zsolnay-negyedben nem kíván múzeumi épületeket működtetni. Hargitai szerint az elképzelt Nagy Kiállítótér a megyében található múzeumok fenntarthatóságát biztosította volna.

A 10,9 milliárdos beruházási értékű Zsolnay Kulturális Negyed van a legnagyobb csúszásban. A Nagy Kiállítótér új tervezési munkái további csúszást okoznak. A terület tulajdonviszonyai rendezetlenek, és a gyár még termelő üzemeinek áttelepítése sem halad, mert nincs rá pénze az igazgatóváltással is küszködő cégnek. A közel 8 milliárdos Konferencia- és Koncertközpont tervezett működtetése is problémát okoz. Ha a város üzleti alapon kívánja működtetni, akkor az uniós támogatás 85% helyett csak 50%-os lehet, de ez esetben az önrész meghaladná a város erejét.

A majd 5 milliárdra rúgó Regionális Könyvtár és Tudásközpont esetében – szintén a megye a kedvezményezett – 2008 márciusában még csak az engedélyezési tervekkel kapcsolatos szerződéseknél tartottak, s itt is akadozik a konzorciális partnerek, a megye, a város és az egyetem együttműködése. Túl-feszített, tehát csúszásveszélyes a Széchenyi tér, Tettye városrész, az Uránváros és Megyer Kertváros rendezése is: bármilyen kisebb hiba, nem várt fejlemény álljon elő, és nem készülnek el 2010-ig a tervezett objektumok.

Mindezeket tetézik a személyi, vezetői gondok, a nyilvánvaló koncepciótlanság. Márpedig bizonyítani kell, hiszen nyilvánvalóan politikai döntés született, amikor Pécs és nem például Debrecen nyerte el a rendezés jogát. Az eredeti pályázatot jegyző szakemberek közül már senki sem vesz részt a projekt megvalósításában, 2007 novemberében Méhes Márton művészeti igazgató is lemondott, ezért volt szükség a már említett művészeti tanács kinevezésére. A program döcögéséért a kulturális kormányzat is felelős, a tárca által 2007-re ígért 250 milliót nem kapta meg a projekt, így bizonytalan a 2008-ra ígért 300 millió forint sorsa is.

Katasztrofális Pécs megközelíthetősége is; a projekt sikere érdekében ezen is javítani kellene, de az M6-os autópálya pécsi szakaszának átadását csak 2010 kora tavaszára tervezik. Vasúton lassabban lehet a fővárosból Pécsre érni, mint személyautóval, ebben 2010-ig nem várható javulás. A 4 milliárd forintért korszerűsített repülőtér első szakasza ugyan 2006 márciusában elkészült, de nehezen sikerül bekapcsolni a nemzetközi légi forgalomba.

Reneszánsz Év

A 2008-as kulturális költségvetésben egyetlen újdonsággal találkozhatunk, a Reneszánsz Év megrendezésével. A kormány 4 milliárd forintot szán erre a mondvacsinált évfordulóra, miközben csak 2–300 milliót szántak a Bartók- és a Kodály-évforduló megünneplésére. A kiemelt évfordulót figyelőknek joggal van az az érzésük, hogy a valóban nagy lehetőségeket nem használja ki a kulturális politika. 2008-ban ilyen lehetne a Nyugat 100 éves évfordulója. A kormányzatnak inkább a Nyugat-centenáriumot kellett volna or-

szágos médiaeseménnyé avatnia, s nem a megfoghatatlan Reneszánsz Évet. Csakhogy a Nyugat által felvetett kellemtelen társadalmi kérdések nagy része még ma is aktuális, míg Mátyás trónra lépésének 550. évfordulója olyan ködbe vesző esemény, melynek kapcsán bármire el lehet költeni az állam pénzét. Hiller István oktatási és kulturális miniszter a Reneszánsz Év vidéki programjainak miskolci megnyitóján elmondta: „az évad költségvetése 4 milliárd forint, ebből 2,6 milliárdot fordítanak pályázatokra és fejlesztésekre, 1,4 milliárd forint jut a programok finanszírozására”.¹⁴ A költségvetési összeg, illetve a pályázatok egy része megtévesztő, mert az egész Reneszánsz Évet úgy tünteti fel a szaktárca, mintha 4 milliárdnyi új forrás lenne a kultúrára, miközben a pénz jelentős részét elviszi a politikai pozíciók osztogatására is alkalmas adminisztráció; a pályázatok, a programok egy része már eleve létezett, csak az évad keretében hirdették meg őket. Aminek az egész magyarság örülhet, az Fadrusz János kolozsvári Mátyás-szobrának a román kormány által is támogatott renoválása. Ugyanakkor a csekély számú hazai reneszánsz épített örökségnek a kiemelt program keretében történő felújítására, fejlesztésére nem maradt forrás és lehetőség. A Szépművészeti Múzeum *A Mediciek fénykora – Élet és művészet a reneszánsz Firenzében* című, Donatello, Fra Angelico, Verocchio, Botticelli, Leonardo, Raffaello, Bronzino és Vasari műveit bemutató kiállítása is nagy siker, a 2008. május 18-i zárásig több mint százezren látták. Ám nyilvánvaló, hogy a kiállítás a Reneszánsz Év nélkül is hasonló létszámú közönséget vonzana.

¹⁴ *Kulturális és sajtóbizottság – beszámoló a Reneszánsz Év 2008 programjairól*, 2008. április 15., <http://www.okm.gov.hu/main.php?folderID=723&articleID=231192&ctag=articlelist&iid=1>.

A Kulturális Főváros-projekthez hasonlóan a Reneszánsz Év esetében is voltak személyi változások. 2008 februárjában a Hungarofest Kht.-n belül működő programiroda Hiller István által 2007 nyarán kinevezett vezetője, Thuróczy Zoltán mondott le. Thuróczy feladata a januárban indult évad koordinálása volt. A programsorozat vezetését a Hungarofest 2008 elején kinevezett vezetője, Rubovszky Rita vette át.

Az ő megjelenése a Hungarofest élén sokaknak meglepetést okozott, hiszen Rubovszky Rita az Orbán-kormány idején, 1998-tól 2000-ig az Európalia kormánybizottság, majd 2003-ig a Hungarofest igazgatója volt, például a sikeres francia és az olasz kulturális évad kötődik a nevéhez. A Hungarofest többek között a hazai fesztiválok és a külföldi magyar kulturális évadok rendezéséért felelős. A Hungarofest éléről a Medgyessy-kormány tehetetlenségéről elhíresült minisztere, Görgey Gábor távolíttatta el Rubovszky Ritát. Hiller István már 2004-ben visszahívta, de Rubovszky csak 2007 végén fogadta el az újbóli felkérést. A Hungarofest a Reneszánsz Év megrendezésén túl részt vállal a Haydn-év megrendezésében is. Rubovszky személye garancia lehet arra, hogy a jövőben nem a kormány egyik PR-irodájaként fog működni.¹⁵

Nagy visszhangot kiváltó igazgatócserék

Viszonylag botránymentesen zárult a Ludwig Múzeum¹⁶ igazgatói pályázata, bár a szakmát eléggé megosztotta, hogy

¹⁵ Csak egy példa: a Hungarofest 87 millió forintot költött a 2007-es adventi parlamenti programra.

¹⁶ A Ludwig Múzeum hazánk egyetlen nemzetközi anyagot is gyűjtő kortárs művészeti intézménye, amelyet 1989-ben alapított a magyar állam.

nem az esélyesnek tartott Fitz Pétert, hanem Bencsik Barnabást nevezte ki vezetőnek a miniszter. 2007 szeptemberében elhunyt a Ludwig Múzeumot 1993 óta vezető Széchenyi-díjas művészettörténész, Néray Katalin. Az évi csaknem félmilliárdos költségvetéssel gazdálkodó múzeum igazgatói pályázatát 2007. december 20-án írták ki, amelyről a felkért szakmai bírálóbizottság véleménye alapján döntött a miniszter. A bírálóbizottság elnöke Schneider Márta, az OKM szakállamtitkára volt, a testület tagjai: Vigh Annamária közgyűjteményi főosztályvezető, Boros Géza művészeti főosztályvezető-helyettes, Bán András, a Művészetkritikusok Nemzetközi Szövetsége Magyar Tagozatának elnöke, Konok Tamás Kossuth-díjas festőművész, Bereczky Lóránd, a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatója, Kiss Imre, a Művészetek Palotájának vezérigazgatója, Mélyi József művészettörténész, Hemrik László, a Közalkalmazotti Tanács képviselője, valamint Hegyi Loránd művészettörténész, aki távollétében írásban véleményezte a pályázatokat. A bizottság munkáját külső szakértőként Walter Queins, a Ludwig Alapítvány ügyvezető elnöke segítette.

A pályázatra öten jelentkeztek: Fitz Péter, Bencsik Barnabás, Sturcz János, Tímár Katalin és Molnár Mária. A közalkalmazotti jogviszony keretében betöltendő igazgatói megbízás elnyerésének feltételeként felsőfokú szakirányú egyetemi végzettséget, legalább ötéves szakmai gyakorlatot és kiemel-

A gyűjtemény alapját jelentő 70 műtárgyat Peter és Irene Ludwig műgyűjtők adományozták Magyarországnak. A múzeum kezdetben a Budavári Palota „A” épületében működött. 1996-ban kortárs művészeti múzeummá alakult, és jelentékeny magyar anyaggal bővült a gyűjteménye. 2005-ben költöztek a Művészetek Palotájába, ahol három szinten körülbelül 3300 négyzetméternyi kiállítótérrel rendelkeznek.

kedő tudományos tevékenységet határoztak meg. A miniszter februárban öt évre Bencsik Barnabás művészettörténészt nevezte ki igazgatónak. Hiller István szerint „Bencsik Barnabás pályázata nyitott, közönségbarát múzeumot állít a középontba, továbbá egyértelmű és határozott törekvést mutat a kortárs magyar képzőművészet nemzetközi kortárs művészeti életbe emelésére”.¹⁷

Sokkal nagyobb hullámokat vetett a Nemzeti Színház igazgatói pályázata. A pályázatot 2007. szeptember 24-én hirdették meg, s a jelentkezőknek 45 napon belül kellett leadniuk pályázataikat. Ebben az esetben is szakértői bizottság tett javaslatot a vezető személyére, de a miniszteré volt a döntés joga. Jordán Tamás igazgatónak 2007. december végén járt le a mandátuma, de Hiller István 2008. június 30-ig megerősítette őt pozíciójában, így a 2007/2008-as színházi évad levezénylése még a jelenlegi vezető feladata maradt. Pályázatot négy szakember nyújtott be: Alföldi Róbert, a Bárka Színház igazgatója, Balikó Tamás, a Pécsi Nemzeti Színház igazgatója, Hudi László rendező, az Alternatív Színházak Szövetségének elnöke és Szűcs Miklós, a Budapesti Kamarszínház igazgatója. Közülük Hiller István a Nemzeti Vagyongazdálkodási Tanács jóváhagyásával öt évre Alföldi Róbertet nevezte ki. A kinevezés mind a szakmát, mind a közönséget megosztotta, főleg Alföldi közéleti szereplései, valamint az egyik kereskedelmi tévé politikailag erősen elfogult bulvárműsorában való szerepvállalása miatt. Alföldi a kinevezését követően jelezte is, hogy a Nemzeti Színház igazgatójaként nem fog a továbbiakban a *Heti Hetes* című műsorban szere-

¹⁷ Bencsik Barnabás a Ludwig Múzeum új főigazgatója, 2008. február 20., <http://www.okm.gov.hu/main.php?folderID=2089&articleID=230837&ctag=articlelist&iid=1>.

pelni. Az írókat is megosztotta Alföldi egyik első bejelentése, miszerint kortárs magyar írókat hívná meg darabokat írni a színházba. „Elismerem, hogy van létjogosultságuk a kísérleti színházaknak, de kell egy hely, ahol nemzeti klasszikusokat játszanak kiérlelt és bevált módon. A leendő főigazgató által meghívott írók listáját (Esterházy Péter, Nádasi Péter, Spiró György) kiegészíthetnék a hagyományos értelemben véve is nemzeti gondolkodású művészekkel. A másik oldalon állók tehetségét természetesen elismerem, de politikai-publicisztikai megnyilvánulásaik kételyeket idéznek elő bennem, főként akkor, ha egyesek a miniszterelnök őszödi beszédét a retorika csúcsának tartják. A jelenlegi feszült helyzetben csak őket hívni hazánk első színházába azért is helytelen, mert ez erősítheti a tragikus, országos méretű megosztottságot” – nyilatkozta a Magyar Nemzetnek Kalász Márton.¹⁸ Pozsgai Zsolt drámaíró ugyanitt kifejtette, hogy szerinte a Nemzeti élére éppen azok nem pályáztak, akik a leginkább alkalmasak volnának a nemzet első teátrumának vezetésére. Szerinte is sajnálatos, hogy „a színházi szakmában átjárhatatlan klikkek vannak, bizonyos kritikusi és politikusi közegek nem teszik lehetővé, hogy együtt dolgozzunk. Jordán Tamás direktorsága alatt sem volt igazán tere a kortárs magyar drámának, ami pedig alapvető volna a Nemzeti Színházban. Tartok attól, hogy ezután se lesz. Csak mi letünk kiszorulva a Nemzetiből, élő magyar írók. Ami nem biztató: Alföldi Róbert kinevezése után említett néhány divatos, klikkhez tartozó író, akikről drámákat rendelne. Egy ideális direktor inkább azt jelenti be, talált három olyan új

¹⁸ PETHŐ Tibor – TÖLGYESI Gábor, „A Nemzeti sehhol sem avantgárd színház”, <http://www.mno.hu/portal/538672>.

dramát, amelyet szeretne színre vinni, nem nézve, hogy azokat kik írták.”¹⁹

Az igazi botrányt az Iparművészeti Múzeum igazgatócseréje váltotta ki. Takács Imre igazgató leváltását terjedelmes tanulmányban dolgozta fel Szilágyi Márton irodalomtörténész, jelezve, hogy a döbbenetes kirúgás a múzeumi szakmán túl is nagy viharokat támasztott.²⁰

2007 augusztusában a kulturális miniszter azonnali hatállyal visszavonta az Iparművészeti Múzeum főigazgatójának, Takács Imrének és gazdasági igazgatójának, Zádor Tamásnak a vezetői megbízását. Az indokokat nem ismertették a nyilvánossággal, a tárca közleményéből csak annyi derült ki, hogy a döntést az intézményben lezárult ellenőrzés eredményének ismeretében hozta meg Hiller István. Takács Imre főigazgató szerint az Iparművészeti Múzeum anyagilag és programjaiban is sikeres volt, hibáról nem tudott. A miniszter az intézmény főigazgatói feladatainak ellátására miniszteri biztost nevezett ki Pálfi Ferenc személyében, aki korábban már több hasonló politikai feladatot is kapott, például a 2002-es kormányváltás után a Balassi Bálint Intézet ideiglenes vezetését is rábízták.

A nagy múltú intézmény munkatársai nem értettek egyet a miniszterrel, és nyilvános állásfoglalást juttattak el Hiller Istvánhoz, amelyben kitértek arra is, hogy a múzeum dolgozói Takács Imrével szeretnék folytatni a munkát: „2006 februárjában az Iparművészeti Múzeum ötvenkét szakalkalmazott munkatársa Takács Imre főigazgatói pályázatát har-

¹⁹ Uo.

²⁰ SZILÁGYI Márton, *Baljós árnyak. Az Iparművészeti Múzeum körüli botrány művelődéspolitikai kontextusa*, http://www.magyarszemle.hu/szamok/2008/2/Baljos_arnyak.

minckilenc szavazattal biztosította támogatásáról. Hivatalba lépése óta a múzeum jelentős, mérhető szakmai sikereket és eredményeket ért el, és ez a pozitív változás elsősorban a főigazgató személyének és programja következetes megvalósításának köszönhető. A múzeum alulírott munkatársai kijelentik, hogy az intézmény szakmai munkájának folytatását Takács Imre vezetésével és pályázati programjának megvalósításával képzelik el.”²¹

A kibontakozó sajtóvitából, valamint Szilágyi Márton hivatkozott tanulmányából az derül ki, hogy a háttérben nem is politikai, hanem elsősorban személyes okok állhatnak: a Takács és a miniszter által támogatott Baán László, a Szépművészeti Múzeum főigazgatója közti szakmai és emberi vita. Ennek az ellentétnek korábban már a leváltott főigazgató művészettörténész felesége is áldozatul esett, hiszen 2007 májusában bocsátották el a Szépművészeti Múzeumból. Ezt erősítette meg a Magyar Rádiónak nyilatkozó Marosi Ernő művészettörténész, a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke is, aki szerint Takács Imre felmentése mögött Baán László személyes féltékenysége és aknamunkája húzódik meg.²²

A szakminiszter az Iparművészeti Múzeum dolgozóinak tiltakozása és a jelentős médiavisszhang ellenére sem változtatott a döntésén, s a sebtében kiírt pályázatot követően 2007. december 1-jétől Renner Zsuzsannát nevezték ki a múzeum új főigazgatójának.

²¹ *Petíció a leváltott főigazgatóért. Az Iparművészeti Múzeum munkatársai nem értenek egyet Hillerrel*, <http://www.magyarhirlap.hu/cikk.php?cikk=134805>.

²² Az interjút Gellért András készítette a Kossuth Rádió *Közelről* című műsora számára, s 2007. szeptember 6-án hangzott el.

Még tovább lefelé – a 2008-as költségvetésről

A maradványképzési kötelezettség miatt 2005 óta azt tapasztaljuk, hogy a kulturális terület elfogadott költségvetési számai és a tények között jelentős különbség van. A 2007-ben tovább csökkenő kulturális költségvetési tételek, valamint a gyorsuló infláció miatt romlott az intézmények és a szervezetek költségvetési helyzete. Ráadásul a 2007-es és a 2008-as költségvetésben nagyon sok sort, tételt vontak össze, így téve átláthatatlanná és kevésbé ellenőrizhetővé a pénzköltést. De még az átlátható tételek ellenőrzése is akadozik, például a 2007-es költségvetés több mint 1 milliárdot tervezett a mozgókönyvtári feladatok ellátására, de ki tudja, mire is fordították valójában ezt a pénzt, mert mozgókönyvtárakra bizonyosan nem.

A maradványképzésnek az a káros következménye, hogy az egyszeri forráskivonás összege eltűnik a tárcától és ezen keresztül az intézményektől is. Ennek a kivonásnak a mértéke eléri a 20 milliárd forintot.

A 2008. évi költségvetés szinte minden területen változatlanul hagyja az előző évi megszorításokat. A legtöbb soron még az infláció mértékével sem növelték az összegeket. 2008-ra a kulturális beruházások leálltak, aminek nemcsak a kulturális életben van negatív következménye, hanem elmarad a lehetséges beruházások gazdaságélénkítő hatása is. A költségvetésben egyetlen jelentős mértékű új tétel szerepel, a Reneszánsz Évre szánt 4 milliárd forint.

A kormány 2002-től 2006-ig halasztotta a PPP-beruházásban készített Művészetek Palotájának törlesztését, amely így kétszer annyiba kerül az adófizetőknek, mintha idejében törlesztettek volna. Ez érzékeny kiesést jelent a kulturális ágazatban is.

2008-ra viszonylag kevés kulturális beruházást tervez a kormányzat: a költségvetés a Magyar Nemzeti Múzeum parkolási gondjainak megoldásával, a Magyar Állami Operaház színpadtechnikájának felújításával, valamint a Szent György tér és a Mátyás-templom EU-pénzekkel kiegészített rekonstrukciójával számol.

A Magyar Mozgóképek Közalapítvány 2008-as támogatása a 2003. évi szint alatt maradt. 2007-ben új kuratóriumot neveztek ki a Magyar Alkotóművészeti Közalapítvány élére, s közben újra privilegizálták a MAOE helyzetét. 2008-ban sem emelkedett az 1956-os Közalapítvány, a Politikatörténeti Alapítvány, a Holocaust Dokumentációs Központ, a Terror Háza, a Fesztiválzenekar, a Magyar Könyv Alapítvány, a Zsidó Örökség Közalapítvány, a Magyar Történelmi Film Alapítvány támogatása.

Megyei körkép

A 2006-os önkormányzati választások elsőpró erejű ellenzéki sikere után az állam mind az illetékbevételek megkurtításával, mind az egyes normatívák csökkentésével intézményösszevonásokra, illetve -bezárásokra kényszeríti a megyei önkormányzatokat. A költségvetési törvények szerint a megyék kötelező feladatain kívül semmit sem finanszíroz az állam, ám az egyéb elvonások miatt a megyék saját bevételeikből sem tudják pótolni az intézményeiknél jelentkező forráshiányokat. A megyei önkormányzatok így az intézményi struktúra átalakítása mellett vagy az ingatlanjaik eladására, vagy hitelfelvételre, illetve kötvények kibocsátására kényszerültek. Az egyre nehezebb gazdálkodási helyzetben több

önkormányzatnál a fejlesztési hiteleket is a működésre fordították, amit joggal tesz szavá az Állami Számvevőszék is. Az előbb leírt folyamatok miatt 2007-ben Nógrád, Somogy, Jász–Nagykun–Szolnok, Békés, Zala, Csongrád, Borsod–Abaúj–Zemplén és Hajdú–Bihar megyében szűnt meg a megyei művelődési központ, de Hevesben is folyamatban van az átalakítása. Azért a művelődési központokhoz nyúlnak hozzá először, mert a Horn-kormány 1997-es döntése óta a megyéknek nem kötelező feladatuk a művelődési központ fenntartása, csupán a szakmai tanácsadás és szolgáltatás működési feltételeit kell megteremteniük. A lecsupaszított kötelező feladatokat egy önkormányzati iroda is képes ellátni. Az így felszabaduló – a megyeszékhelyeken fekvő, értékes – ingatlanokat pedig pénzzé lehet tenni.

A katasztrofális helyzetben lévő művelődési házak területén nincs előrelépés; hiába jelent meg 2007 májusában a 2007 és 2013 közötti időszakra vonatkozó kormányzati közművelődési stratégia munkaanyaga, sok jóval ez sem kecsegteti a szakmát. Miközben a stratégia első felében leírt helyzetkép pontos és jó szakmai meglátásokat tartalmaz, a megoldási javaslatok nem tudnak túllépni a már Bozóki András idejében megbukott tervek, programok szajkózásán.

Reménykeltő a Skaliczki Juditék készítette, 2007 szeptemberében közzétett, 2008–2013-as könyvtárügyi stratégia, az úgynevezett Portál program. Kérdéses, hogy lesz-e elég erő, politikai akarat és forrás a szakmailag jó elképzelések megvalósítására.

A Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2007-es létrehozásával, a régészeti feltárásokból származott bevételek központosításával a múzeumok is egyre nehezebb helyzetbe

kerülnek; félő, hogy mindezek mögött az ellenzéki vezetésű megyék ellehetetlenítésének politikai szándéka húzódik meg.

A színháztörvény

A készülő színháztörvény is erősen foglalkoztatta az elmúlt évben a művészeti élet szereplőit. Az OKM a kulturális szakállamtitkár által felkért szakértői munkacsoport közreműködésével elkészítette annak a törvénynek a koncepciótervezetét, amely a színházak, valamint a zene- és a táncművészeti intézmények működéséről, állami támogatásáról és sajátos munkajogi szabályairól rendelkezik majd. A 2007 őszére elkészült tervezet nyilvános szakmai vitájára a Magyar Színházi Társaság, a MASZK Országos Színészegyesület, a Független Színházak Szövetsége, a Magyar Zenei Tanács, a Magyar Muzsikás Fórum, a Magyar Szimfonikus Zenekarok Szövetsége, a Magyar Táncművészek Szövetsége, a Magyar Hivatásos Tánc- és Balettegyüttesek Egyesülete, a Színházi Dolgozók Szakszervezete, a Magyar Zeneművészek és Táncművészek Szakszervezete kapott meghívást. Öröndöletes, hogy végre széles körben folyik egyeztetés, aminek köszönhetően 2008 májusában lezárult a színházi törvény koncepciótervezetének szakmai vitája; a törvénytervezet részleteinek kidolgozását ezután munkacsoportokban végzik el. A tárca szeretné még idén benyújtani a kormánynak a jogszabály koncepcióját. A minisztérium szerint az a cél, hogy tiszta helyzetet teremtsenek az előadó-művészeti intézmények finanszírozásában, a munkajogi kérdésekben és a nyilvántartásban. Vajda Márta, a Magyar Színházi Társa-

ság ügyvezető titkára szerint a koncepcióban „a független színházak regisztrációjának rendszerét alaposabban ki kell dolgozni, s [...] oda kell figyelni a munkajogi szabályozásra”.²³

A koncepció – a filmtörvényhez hasonlóan – társasági-adó-kedvezményről számol, ám ez 2009-ben csak akkor jelenthet tényleges kedvezményt, ha az adótörvényeket is módosítják. A színháztörvény megalkotásánál jó volna azt a hibát elkerülni, amit a filmtörvénynél nem sikerült, mert a törvényt kiegészítő miniszteri rendeletek éveket késtek. Persze először is üdvös lenne végre egy elfogadott és működőképes színháztörvényről beszélni.

Sokan felróják a törvénytervezet hibájául, hogy integrálva kezeli a zenekari, kórus- és táncegyüttesek szabályozását, pedig többen várnának egy önálló táncművészeti törvényt is. A tervezet az állami finanszírozás teljes átalakításáról szól. Bár a támogatottak köre bővülne, jócskán csökkenhet a költségvetési támogatása azoknak a színházaknak és szimfonikus zenekaroknak, amelyek eddigi működésüket nagymértékben az állami támogatásra alapozták. A fenntartói szerepben lévő önkormányzatoknak nem nyújt garanciát az intézmények megtarthatóságára, hogy a tervezet önként vállalt s nem kötelező közfeladatként kezeli a színházak működtetését. Ha azonban kötelező feladat lenne, akkor ez finanszírozási kötelezettséget is jelentene az államnak. A tervben megfogalmazott, nézőszámhoz kötött kiegészítő támogatás elsősorban a vidéki, népszínházi formában, illetve feladatokkal működő intézményeket veszélyezteti. Egyrészt a művészi munka színvonalcsökkenéséhez, kommercializálódáshoz vezethet. Más-

²³ *Színházi törvény*, <http://www.muvesz-vilag.hu/szin haz/hirek/6711>.

részt a fenntartó önkormányzatok a kívánalmak teljesítése végett a színháztól idegen, de bevételt/közönséget generáló feladatokat postázhatnak a színházakhoz, ennek jeleit már több vidéki színháznál láthatjuk. Kérdéses a létrehozandó Előadó-művészeti Tanács hatékonysága, a filmtörvény által létrehozott hasonló szerv is csupán egyszer ült össze az elmúlt két évben. A tervezet erősen lazítana a munkavállalók jogain, a felmondás szabályain is, ami különösen meglepő egy magát baloldalinak nevező kormány esetében.

NKA – új járulékok

A kulturális intézményrendszer egyik legfontosabb támogató szerve a Nemzeti Kulturális Alap, amelynek átalakítását évek óta hiába kéri a szakma. Pedig a szakkollégiumi rendszer szerkezetét át kellene alakítani, miként a döntési folyamatok decentralizálását sem lehet már sokáig halogatni. De ezt csak a szakma bevonásával lehet megtenni, annak kizárása miatt Bozóki András átalakítási koncepciója is kudarcot vallott.

Az NKA-tól is sok pénzt zároltak, csupán 2005-ben 4,1 milliárd forintot, arra hivatkozva, hogy az intézmény az Orbán-kormány döntése következtében 1999-től nem önálló pénzügyi alapként működik. Ettől persze még nem kellett volna az összegeket zárolni, ráadásul 2006 első felében, az NKA önálló alappá visszaalakulása után is a szakkollégiumok pénzkeretének átlagosan negyven százalékát zárolták, vagyis működésében az önálló alappá alakulás semmilyen érdemi változást nem hozott.

Az NKA működésének legnagyobb problémája, hogy évek óta folyamatosan csökken a járulékokból befolyó össz-

szeg, miközben a kormányzat egyre több feladat finanszírozását akarja áttenni a központi költségvetésből az NKA-hoz. Ezért legkésőbb már a második ciklus elején, 2006-ban meg kellett volna változtatni a járulékok rendszerét.

A kormány 2008-ban új járulékok bevezetését tervezi, miközben tavaly szeptember elején még a kulturális járulék eltörlése volt napirenden: „Végleg eltörölnék a többi kis adót, tehát elbúcsúzhatunk az olyan egzotikusan hangzó sarcoktól, mint a kulturális, a földvédelmi és az erdőfenntartási járulék, a vadvédelmi, a halászatfejlesztési és a tenyésztési hozzájárulás” – írta akkor az Index.²⁴ Ez könnyen ellehetetleníthette volna a magyar művészet és közművelődés legfőbb finanszírozó szervezetét, sőt magát az egész kulturális intézményrendszert is.

A kulturális tárca tehát rosszkor nyújtotta be a Nemzeti Kulturális Alapról szóló törvénymódosítást, amely évi nettó 2,5 milliárd forintos többletbevételhez juttathatná az alapot, mert nem vette figyelembe a koalíció szakadását – emeli ki a Napi Gazdaság,²⁵ illetve az Index.²⁶ Hiába készült elfogadható, sőt jó tervezet, minimális az esélye annak, hogy megszavazza a parlament.

A járulékmódosítás körül kialakult vitából a média ingerküszöbét csak az internetadónak elkeresztelt 0,8 százalékos kulturális járulék ügye érte el. Erre aztán a pártok is egymást túllicitálva reagáltak a kezdeményezésre. Azzal sokan tisztában vannak, hogy az NKA-ról szóló, 1993-ban alkotott

²⁴ BAKSA Roland, *Indexen a jövő évi adócsomag-tervezet*, [http://index.hu/gazdasag/magyar/pakk070905/%20\(2007.%20szeptember%205.\)](http://index.hu/gazdasag/magyar/pakk070905/%20(2007.%20szeptember%205.)).

²⁵ PAPP Zsolt, *Elvérzett az internetadó – már az MSZP sem támogatja*, <http://www.napigazdasag.hu/default.asp?cCenter=article.asp&nID=366485#>.

²⁶ *Fejldésellenes az internet megadóztatása*, <http://index.hu/tech/net/nyet080410/>.

törvény módosításra szorul, s leginkább éppen azoknak az adatoknak az aktualizálására van szükség, amelyeket a jogszabály melléklete tartalmaz. Ez a hatoldalas kiegészítés foglalja össze a kulturális járulék fizetésére kötelezett termékek és szolgáltatások körét. Köztük csupán egy sor az „Internet hozzáférés-ellátás szolgáltatás”. Számos dolog szerepel még benne, az állam valamennyi telekommunikációs eszköz és szolgáltatás után kulturális járulékot szed(ne) (a mobiltelefonoktól az MMS-küldésen át az országos és regionális rádió-, televízióműsor-szolgáltatásig). Ráadásul ezek közül több után 1–2 százalék a befizetendő járulék, amihez képest az internet-szolgáltatás utáni 0,8% elfogadható mértékűnek mondható.

A 25 százalékkal sújtott pornográfia esetében szerintem további szigorításra lenne szükség, mert jelenleg csak azokkal fizettetnek járulékot, akik ezeket a termékeket importálják, gyártják, levetítik, kiadják stb., miközben azokat is járulék-kal kellene sújtani, akik szemérmetlenül kiteszik a pornográf termékeket az utcára, a kirakatokba. Például azok a benzinkutak is fizethetnének, ahol a gyerekek fejmagasságában helyezik ki a pornó-DVD-eket.

A mostani törvénytervezet melléklete sokkal jobb, mint az aktualitását vesztett 1993-asé, mégis nagy hullámokat vetett az „internetadó” körüli médiacirkusz. Az MDF-es Pettkó András szerint elfogadhatatlan, hogy „a kormányzat ki akarja terjeszteni a kulturális járulékot az internet-szolgáltatókra is, hiszen két héttel korábban még minden parlamenti erő egyetértett abban, hogy további kedvezmények és új tervek szükségesek az internet-használat bővítése érdekében”.²⁷

²⁷ „Elfogadhatatlan”! – Az MDF és az SZDSZ elutasítja az internetadót!, <http://www.hirado.hu/cikk.php?id=273328>.

A magyar társadalom informatikai lemaradása a járulék bevezetésének terve előtt alakult ki, s a legfőbb oka, hogy Magyarországon nincs igazi verseny, ezért európai összehasonlításban is magasak a szélessávú internet-hozzáférések előfizetési díjai.

A napirenden lévő törvénymódosítás valószínűleg elbukik, ami a jelenlegi belpolitikai helyzetben érthető is, pedig a járulékok fizetésének kérdését mihamarabb rendezni kell, s ebből a legdinamikusabban fejlődő, jelentős üzleti nyereséget termelő hírközlési ágazat, az internet sem maradhat ki.

Nyitrai Zsolt közleménye szerint „a Fidesz ellenzi az internetadó bevezetését, mivel elsőrendű a kultúra támogatása, és nem lehet egy »másik kultúra« megadóztatása a cél. Az információs társadalomból a lakosság több mint fele kimarad, ezért az új adó csak rontaná a jelenlegi helyzetet.

A Nemzeti Kulturális Alapról szóló törvény módosításaként napvilágot látott egy olyan javaslat, amely megadóztatná az internetet. A Fidesz informatikai és telekommunikációs munkacsoportja elfogadhatatlannak tartja ezt a javaslatot. A kultúra támogatását fontosnak tartják, azonban az nem történhet egy másik kultúra, az internet megadóztatásával.”²⁸

Ez valamennyi, a kultúrával érintkező területre igaz, az eleve járulékkal sújtott televíziózásra, a nyomtatott sajtóra, a könyvkiadásra. Jelenleg még azok az alapítványi formában működő nonprofit könyvkiadók is fizetnek az eladott kötetek után kulturális járulékot, amelyek a könyveiket kizárólag támogatásokból, köztük az NKA pályázati pénzeiből adják ki. Ez az igazi ellentmondás, ezt a kettősséget kellene felszámolni.

²⁸ *Fidesz: az internetadó mélyítene a digitális szakadékot*, <http://www.mno.hu/portal/553817>.

A távközlési cégek is megszólaltak az „internetadó” ügyében, a két legnagyobb hazai internetszolgáltató, a Magyar Telekom és a UPC például – gazdasági érdekeiket figyelembe véve – 2008 áprilisában együtt tiltakozott a tervezet ellen. A vállalatok közleményben hívták fel a döntéshozók figyelmét arra, hogy szerintük „a tervezett lépés ellentétes az információs társadalom fejlesztésének céljaival, különösen az e-közigazgatás programmal, az e-befogadás célokkal és az európai uniós tendenciákkal”.²⁹ Az Országgyűlés Kulturális és Sajtóbizottsága – a kulturális szakma örömeire, az internetes cégek kampánya ellenére – 2008. április 22-i ülésén leszavazott minden olyan módosító javaslatot, amelyik kiemelte volna az internet-szolgáltatásokat a kulturális járulékkoltatási körből.

Beváltatlan ígérek

A kormányzat évről évre tologatja nagyszabású ígéreteinek beváltását, pedig igen nagy szükség lenne rájuk. Csak néhány példa az elhalasztott tervek, a be nem váltott ígérek közül:

Továbbra sem fogtak neki az Óbudai Gázgyár területére ígért múzeumi negyed kialakításának. A 2005-ös költségvetésben 60 millió forint szerepelt erre a célra, 2006-ra már csak 30 millió maradt. Az építkezés 2007-ben sem kezdődött el, de a 2008-as költségvetésben is szerepel az Óbudai Gázgyár fejlesztése.

²⁹ BODNÁR Ádám, *Magyar Telekom és UPC: együtt az „internetadó” ellen*, http://www.hwsz.hu/hirek/35890/magyar_telekom_upc_atsze_internetado_kulturalis_jarulek_internetszolgaltatas.html.

A 2003-ban meghirdetett Európa Terv szerint évente másfél milliárd forinttal kellene emelni a magyar film támogatását. Ennek keretét a 2004. évi költségvetésben még szavatolták, de az összegnek 2006-ig 10 milliárdra kellett volna nőnie. Ezzel szemben 2008-ban csupán 4,74 milliárd forint szerepel a költségvetésben.

2006-ban kellett volna átadni a Nobel-díjasok lágymányosi parkját, ám ez idáig mindez csak ígéret maradt. Az Európa Terv szerint az Erzsébet téri volt buszpályaudvar épületeiben akarták létrehozni a magyar Formatervező Központot, de a rendezetlen tulajdonviszonyok miatt még semmi sem történt.

Csúszik a közkönyvtári kölcsönzési jogdíj (Public Lending Right – PLR) bevezetése is, bár itt az elmúlt esztendőben történtek előrelépések. Elkészült a jogszabály tervezete, s az írószervezetek bevonásával folyik a szakmai vita. A PLR lényege, hogy a szerző művének közkönyvtári kölcsönzéséért ellentételezésben részesül. Az EU irányelve a kölcsönzési és bérbeadási jogokról 1992 óta van érvényben; hazánkban a tervek szerint 2009. január 1-jétől kezd működni a PLR-szisztéma, feltéve, hogy 2008-ban elfogadják a szerzői jogi törvény módosítását és az új jogszabályt. Ha nem indul be a PLR-rendszer, akkor hazánk ellen eljárást is indíthat az Európai Bizottság.

Az elmúlt éveket egészében nézve megállapíthatjuk: külön vesztesége a kulturális szektornak, hogy a szocialista-liberális kormány adócsökkentő választási szlogenjei ellenére minden kulturális szolgáltatás áfája 12-ről 15, majd 20%-ra növekedett.

Milyen jó volna, ha Hiller István tartaná magát ahhoz a 2003-as parlamenti bizottsági meghallgatáson is hangoztatott kijelentéséhez, amely szerint „mivel nekünk nincsenek gyé-

mántmezőink és olaj- vagy aranybányáink, a kultúra az a terület, ahol mi az értékeinket, a mentalitásunkat, a múlt és jelen kapcsolatát be tudjuk mutatni. [...] Bár minden kormány minden befektetésében látnék annyi garanciát, mint már középtávon ebben, hogy tudniillik ez megéri! Még egyszer mondom: lehet, hogy ez nem egy év alatt mérhető le forintban, dollárban, euróban, de megingathatatlan vagyok abban, hogy a kultúránk, a kulturális értékeink bemutatása már középtávon, a gondolkodás, a rólunk kialakított kép, a kapcsolatrendszerünk bővítése kérdésében is igenis lefordítható csengő-pengő eurókra. Megéri. Én ezt vállalom, emelt fejjel és meggyőződéssel.”

(2008. május)

Új tudás – régi kormányzás

A Gyurcsány-kormány utolsó évének kulturális politikájáról

Látszatkormányzás jellemzi a Hiller István vezette Oktatási és Kulturális Minisztérium tevékenységét. Megkezdett, majd félbehagyott programok, forráselvonás, tűzoltás, álintézkedések, hangzatos bejelentések – ezek a hilleri kultúrpolitika kulcsfogalmai. A Népszabadságban már 2005-ben, Hiller első miniszteri időszakának végén a kultúra látványmenedzserének minősítették az éppen távozó minisztert. Ma már túlzottan dicsérőnek tűnik a lap azon állítása is, hogy „Hiller István legalább annyi megoldatlan ügyet hagy hátra a magyar kultúrában, mint amennyit megoldott”.¹ Egy koncepciótlan, a kormányzati elosztórendszerben gyenge érdekérvényesítő képességű, a még mindig jó szakemberbázisnak, a tisztességes köztisztviselői karnak a szellemi potenciálját kihasználni képtelen vezetés vergődését láthattuk az elmúlt egy esztendőben is. Csakhogy még az előző éveknél is gyengébb kiadásban. A botrányok éve után a Gyurcsány-kormány utolsó évének kulturális igazgatását a lagymatag evickélés évének minősíthetnénk. Gyurcsány Ferenc szerint az „ocsmányságban mindig lesz lejjebb”. Úgy látszik, a kormányzásban is ez a tendencia érvényesült.

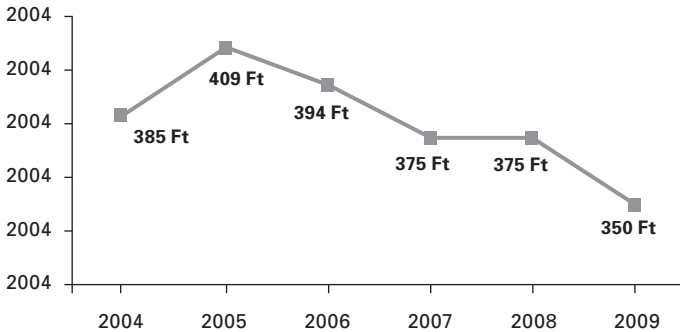
¹ Hálózati verzió: www.nol.hu/archivum/archiv-348603.

20 éves a köztársaság – mire van pénz a költségvetésben?

A baloldal kommunikációjának – a helyi politikai fórumokon különösen – hangsúlyos eleme, hogy az önkormányzatok jobboldali vezetői felelőtlen gazdálkodásukkal csődbe viszik a településeket és a megyéket. Arról persze diszkréten hallgatnak, hogy a kormányzat még a kötelező feladatok ellátásához szükséges és elégséges forrásokat sem biztosítja, figyelmen kívül hagyva törvényi kötelezettségeit. Bár a kulturális ágazat a rendszerváltozás óta nem volt még olyan rossz helyzetben, mint amilyenbe a Gyurcsány-kormány utolsó évében került, a mindent a válságra kenő kormányzó párt meghatározó kultúrpolitikusai ennek épp az ellenkezőjét vizionálják. Vitányi Iván például a következőket mondta az Országgyűlés Kulturális és Sajtóbizottságának 2008. október 28-i ülésén: „A válság természetes dolog; ha azt hisszük, hogy a válság rendkívüli, tévedünk. [...] Amióta mint kulturális szolga élem át ezt a dolgot, mindig úgy láttam, hogy minden kormányzat első dolga válság esetében a kultúrától elvenni azt a pénzt is, ami van. Ezt átéltem Rákosi alatt, azt racionalizálásnak hívták, átéltem Kádár alatt, átéltem az elmúlt 18 évben is néhányszor. Egy kivétel volt ebben történelmileg, Klebelsberg Kunó. Egy másik kivétel van pillanatnyilag, a mai. Szinte csodálattal nézem... *(Közbeszólás: Ezt nem hasonlítanám össze!)* Hát mely pénzügyi kormányzat nem mondja ilyenkor, hogy mi a túrónak annyi színház, mi a túrónak annyi népművelési intézet vagy kultúrház, mi a túrónak annyi kiállítóhelyiség, mi a túrónak annyi fesztivál? Vegyünk el belőle, és kész lesz a dolog. Viszonylag jók a kultúra pozíciói.”²

² A jegyzőkönyv hálózati verziója: www.parlament.hu/biz38/bizjkv38/KSB/0810281.htm.

**Megyei/fővárosi közművelődési
és közgyűjteményi normatíva (Ft/fő)**

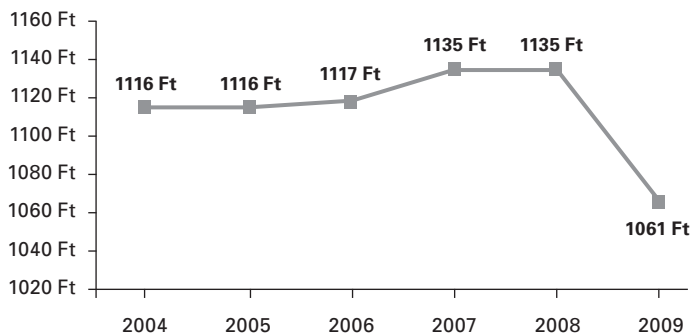
A hangzatos felszólalások ellenére az az igazság, hogy a 2009-es költségvetés valójában katasztrofális helyzetet teremtetett a kulturális igazgatás területén, különösen a vidéki közművelődési intézmények életében. Hiába próbálja a kormányzat az Új tudás program vidéket felemelni szándékozó programpontjait kommunikálni, ha a megyei és települési közművelődés finanszírozását szolgáló normatíva a hat évvel ezelőtti szintre esett le. Ez reálértéken számolva nem éri el az Orbán-kormány utolsó évében nyújtott normatív támogatás mértékét sem. A megyei és a fővárosi közművelődési és közgyűjteményi intézmények fenntartásához nyújtott normatív támogatás 2002-ben 287, 2003-ban 373 Ft/fő volt, ez csökkent le 2009-re 350 Ft/főre.³

³ Ennek hatására a megyei intézményrendszer folyamatosan zsugorodik, átalakul. A jelenlegi ciklus alatt Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád, Hajdú-Bihar, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád, Somogy és Zala megyében szűntek meg, illetve alakultak át a megyei művelődési központok. Erre az ad lehetőséget a fenntartó önkormányzatoknak, hogy a Horn-kormány idején hozott döntés értelmében a megyéknek nem kötelező feladatuk a művelődési központjaik fenntartása. A kul-

Ezekből az összegekből kellene fenntartani a megyei múzeumokat, levéltárakat, könyvtárakat, művelődési központokat, művelődési szakszolgálatokat.

A helyi önkormányzatok törvényben rögzített kötelező kulturális feladatainak ellátásához folyósított összeg is hasonló mértékben csökkent, a normatívák reálértéken való tartása ködbe vesző álomná vált, az önkormányzati vezetők, valamint a területen dolgozó köztisztviselők és közalkalmazottak már a normatíva nominális szinten tartását is kitörő örömmel fogadják.

**Helyi közművelődési és közgyűjteményi
normatíva (Ft/fő)**

A költségvetési törvény tervezetét áttanulmányozók azzal is szembesülhetnek, hogy a válság ellenére a köztársaság 20. születésnapjának megünneplésére jócskán lesz forrás: a közkultúrára, a kulturális vidékfejlesztés támogatására 2009-ben

turális szakszolgálati feladatokat elláthatja egy önkormányzati iroda is. Az így megtakarított normatívarással próbálják finanszírozni a kötelező feladatokat.

fordítandó 4,1 milliárd forintot a költségvetési törvény szöveges indoklása szerint a múzeumi szakmai programokon és a vidék kulturális megújításán túl a „20 éves a Köztársaság” programjaihoz nyújtandó támogatásra is fel fogják használni. Ennek várható mértékéről és módjáról a törvényből többet nem tudunk meg. Vajon helyes-e ez egy mindegyre fogyó költségvetés esetében? A 4,1 milliárdos tétel az előző évi tervhez képest 3,7 milliárddal emelkedett. Ugyanakkor kérdéses, hogy a köztársaság fogalmával rendszeresen operáló Gyurcsány Ferenc tavaszi bukása után lesz-e még erő és politikai szándék az eddig még nem körvonalazott ünnepség megtartására, vagy csak elfolyik valahol ez a pénz is, esetleg a mindjobban táguló költségvetési lyukak egy részének a betömésére fogják-e felhasználni.

Az ágazatban a maradványképzési kötelezettség miatt már 2005-től szembetűnő eltérés mutatkozott az elfogadott költségvetés számai és a tényleges folyamatok között.⁴ A második Gyurcsány-kormány az őszi beszéd utáni költségvetésben már csökkentette a szakterület forrásait, s ha ehhez hozzávesszük a növekvő inflációt, valamint a később kialakult és rosszul kezelt válság hatásait, a kulturális intézmények jelentős részét fenntartó önkormányzatok forrásmegvonásait és saját bevételeik csökkenését, akkor érthető, hogy mitől romlott 2009-re olyan drasztikus mértékben az intézmények és szervezetek pénzügyi helyzete.

⁴ Závecz Ferenc szakállamtitkár már 2006-ban elismerte a Népszabadságnak, hogy „az évről évre ismétlődő maradványképzéssel az egyszeri forráskivonás összege eltűnik a tárcától, és így az intézményekből is”. A maradványképzés 2005-ben „valamivel több mint 40, illetve 20 milliárd forintot tett ki az oktatási és a kulturális területen”. (Forrás: <http://www.nol.hu/archivum/archiv-415387>.)

Már 2008-ban hozzá kellett volna nyúlni a tárca költségvetéséhez, egyes területeken átstrukturálásra, másutt forrásnövelésre lett volna szükség, de a magas infláció ellenére is változatlan maradt a támogatások összege. Ez reálértéken további csökkenést jelentett. Ennek hatására a kulturális beruházások szinte teljesen leálltak, aminek nemcsak szakmai következményei vannak, hanem gazdaságiak is, gondoljunk csak a nagyberuházások gazdaságélénkítő szerepére.

A színházak támogatása is csökkent, ugyanakkor – néhány kivételtől eltekintve – sem az állam, sem a fenntartó önkormányzatok nem törekednek a színházi rendszerben meglévő jelentős források célszerűbb felhasználására, a rendszer hatékonyságát növelő átalakításra. 2009-re valamennyi színházi területen forráscsökkenést érhattünk meg: nominálisan is kevesebb lett a kőszínházak és a bábszínházak működési támogatása, valamint a területre fordított központi pályázati forrás.

A 2009-es kulturális költségvetésnek azonban az a legnagyobb hibája, hogy folytatódik a tendencia, hogy sorokat vonnak össze, azaz egyre átláthatatlanabb, ellenőrizhetetlenebb a közpénzek felhasználása. Így viszont lehetetlen a hosszú távú stratégiai kormányzás megvalósítása. A már említett *Új tudás – műveltség mindenkinek* című, összesen ötoldalas programra 13 611 millió forintot különítettek el a 2009-es költségvetésben. Miközben szembetűnő, hogy éppen ennek a programnak az esetében látható a tavalyi és a bázisévhez képest is forrásnövekedés, a várható felhasználásáról csak keveset tudunk meg. A sorok összevonása vagy túl tág fogalommal való megnevezése és a szöveges indoklás általánossága miatt igen nagy a mozgástere a közpénzeket elosztó döntéshozóknak.

Az Új tudás program esetében egy másik jól bevált trükköt is alkalmaznak: a látványos és kommunikálni szándékozott forrásnövekedés mögött olyan tételek is szerepelnek, amelyek eredetileg nem itt voltak, és amely feladatokat egyébként is végre kell hajtani. Tehát nem forrásbővülésről, nem is új források, célok, feladatok megnevezéséről, hanem a kabát átszabásáról van szó. Például a költségvetés szöveges indoklásából derül ki, hogy a múzeumi rekonstrukció ugyan a tavalyi 52,4 millió forintos előirányzatról 2009-ben 949 millióra nő, de emögött is az Új tudás program áll. Az örökségvédelmi fejlesztések 500 milliós növekedését, azaz 943 millióra való növelését is innen finanszírozzák, miként a nem állami intézmények felújítására fordítandó 2730,9 milliót is. Persze ezzel korántsem lehet ellensúlyozni a másik oldalon megfigyelhető forráskivonást, gondoljunk csak a normatíva csökkenésére. A normatívát különben is mindenkinek meg kell adni, míg a felújítási támogatásokat el lehet juttatni célzatosan, a szövetséges politikusok által vezetett önkormányzatokhoz (talán nem véletlen, hogy a részleteket egyébként kínosan kerülő indoklás mégis megnevezi a Karsai József szocialista képviselő által vezetett battonyai Művelődési Ház épületének megvásárlásához nyújtott támogatás ez évi ütemét).

Pécs – folytatódó botrány

„Mostantól kevesebbet kell beszélni, s többet tenni Pécsért” – mondta Hiller István 2008 februárjában, amikor Tóth Bertalannal, Pécs Megyei Jogú Város alpolgármesterével közös sajtótájékoztatóján bemutatta a 2010-es Európa Kulturális

Fővárosa (EKF) rendezvény Művészeti Tanácsát.⁵ A nagy nevekből álló grémium ugyan megvan (tagjai: Horváth Zsolt, a Pannon Filharmonikusok igazgatója, Lauter Éva, a Balassi Intézet főigazgatója, Koncz Erika, a Magyar Iparművészeti Múzeum főigazgató-helyettese, Pál Zoltán Munkácsy-díjas szobrászművész, Giorgio Pressburger író, rendező, Vincze János rendező, a Pécsi Harmadik Színház igazgatója), az azóta eltelt időben viszont úgy látszik, továbbra is csak beszélnek a tettek helyett.

Pécs 2006. október 19-én nyerte el az Európa Kulturális Fővárosa címet 2010-re. Már az előkészítési szakaszban, de különösen a cím elnyerése óta sok botrány kapcsolódik (vezetők lemondásától a beruházások csúszásán át az autópálya alagútépítéséig) a nevezetes projekthez, amely ugyan alkalmas lenne az országimázs javítására, de jelen állapotában csak nemzetközi szintű lejáratusunk prognosztizálható.

2008. október 9-én újabb fejezettel bővült a pécsi szapanopera: a városi közgyűlés döntött a főigazgató menesztéséről. Tasnádi Péter polgármester elmondta, hogy „a Mészáros András által vezetett Menedzsment Központ nem tudott hathatós lépéseket tenni annak érdekében, hogy az EKF kitörhessen a negatív kommunikációs környezetből, a program társadalmasítása pedig jelentősen elmaradt az elvárttól. Szólt arról is, hogy Mészáros a kultúra területén meghatározó személyiségekkel kifejezetten rossz viszonyba került.”⁶ A központ ügyvezetőjének ifj. Ruzsa Csabát választották meg. Mészáros lemondása nem volt egyedi jelenség, az EKF magasabb rangú vezetői közül előtte már hatan mondtak le:

⁵ Lásd www.okm.gov.hu/main.php?folderID=3&articleID=230904&ctag=articlelist&iid=1.

⁶ Idézi az index.hu portál: <http://index.hu/kultur/pol/pecs2331>.

Takács József stratégiai főtanácsadó, Tarróssy István, a Pécs 2010 Menedzsment Központ igazgatója, Kiss Tibor főigazgató, Freivogel Gábor építészeti igazgató, Méhes Márton művészeti igazgató és Czakó Zsolt, az EKF arculatáért felelős személy.

A helyzetet tovább bonyolította Tasnádi Péter polgármester halála, így első számú vezető nélkül maradt a város.

Pécs nem mondhat magáénak igazi, nagy rendezvények céljára megfelelő kulturális tereket, a 2005. októberben elfogadott EKF-pályázatban is központi szerepet kapott ezeknek a pótlása. A 7,9 milliárd forint tervezett összköltségű öt legfontosabb kulcsprojekt a következő volt: Koncert- és Konferenciaközpont, Zsolnay Kulturális Negyed, Nagy Kiállítótér, Tudásközpont, Közterek és parkok. Szinte valamenyi projekt csúszik, valószínűleg egy nagyberuházást sem tudnak a fesztivál kezdetéig befejezni. A szakmai-művészeti program sincs még készen, pedig egy ilyen nagyságú fesztiválnak kevesebb mint egy évvel a nyitás előtt már a közönségszervezéssel kellene foglalkoznia.

Hiller István 2009. április 4-én, a Bajnai-kormány beiktatása előtti miniszteri meghallgatáson kitért a pécsi helyzetre is, de csak általánosságokat mondott: „Értelemszerűen a Pécs városával folytatott tárgyalások, ha nem is szünetelnek, de most egy sajátos állapotban vannak, hiszen a városnak nincsen polgármestere. [...] A 2010-es programok előkészítése a minisztérium részéről úgy finansziális téren, mint a szerződések tekintetében ugyanabban az ütemben halad, mint a 2009-eseké tavaly ilyenkor; ott ilyen jellegű problémákat nem látunk.” Ugyanekkor az MSZP-s Bókey Endre a felelősséget elhárítva azt is kifejtette, hogy a beruházásokat nem is lehet megvalósítani: „nem Pécs nem tudja megcsinálni,

hanem ennyi idő alatt nem lehet megcsinálni. Meg lehet építeni egy szociális bérlakásrendszert, de egy koncert- és konferenciaközpontot nem lehet.”⁷ Ezt vajon a pályázat át-erőltetésekor nem tudták?

Módosuló filmtámogatás – eladó filmstúdiók

Az országgyűlés 2003 decemberében fogadta el a filmtörvény néven ismertté vált jogszabályt (a mozgóképről szóló 2004. évi II. törvény). A mozgóképkultúra és a mozgóképipar támogatásának rendszerét szabályozó, a nemzeti filmvagyon védelméről is rendelkező, konszenzussal elfogadott törvény 2004. április 1-jén lépett hatályba. A törvényt 2006-ban módosították, s bár részben az uniós szabályokkal is összehangolták, már akkor jelezte az Európai Bizottság, hogy a filmtámogatási program újabb vizsgálatára számíthatunk. 2007 végén a magyar filmtámogatási program lejárt, ezért a szakértárca kérte a támogatási program meghosszabbítását a 2008. június és 2013. december 31-e közötti időszakra. Ám mindezt késve tette, ezért Magyarország több tízmilliárdos bevételtől esett el. Különösen nagy kár érte a nemrég felépült, illetve még épülő filmgyártó bázisokat (Etyek stb.), amelyeknek vezetőit a minisztérium azzal hitegette, hogy változatlan formában fogja őket finanszírozni. Ugyanakkor – hogy a magyar támogatási rendszer megfeleljen az uniós szabályoknak – újra módosítani kellett a jogszabályt. Ez 2008. június elején történt meg: az országgyűlés 212 igen szavazattal, 155

⁷ Lásd a parlamenti jegyzőkönyv vonatkozó részét, hálózati változata: www.parlament.hu/biz38/bizjkv38/KSB/0904141.htm.

tartózkodás mellett fogadta el a filmtörvény módosítását. A módosítás lényege, hogy a jövőben az uniós szabályoknak megfelelően csak meghatározott kulturális tartalmú filmek juthatnak támogatáshoz. A rendelkezés pontrendszer alapján határozza meg a filmek állami támogathatósága szempontjából releváns, minden filmes műfaj kulturális tartalmára vonatkozó kritériumokat. A jogalkotó rendelkezett a közvetlen és közvetett támogatás mértékéről is, ami csak a film gyártási költségének feléig adható, ha pedig koprodukciós alkotásról van szó, akkor maximum a magyar hozzájárulás 50 százaléka ítéltető oda. Kivételt képeznek az alacsony költségvetésű filmek, ahol 90 százalékos támogatás is nyújtható (ha a gyártási költség a magyar filmeknél 237 millió, koprodukcióknál 467 millió forint alatt marad – korábban egyégesen 500 millió forint volt a határ). Az úgynevezett „nehéz filmek”, amelyeknek várhatóan nem térül meg a gyártási költségük, szintén 90 százalékos támogatást kaphatnak, sőt a dotáció elérheti a teljes gyártási költséget is, ha a film a kulturális sokszínűséget szolgálja. Az EU elvárása az a fontos újdonság, hogy a nemzeti támogatások legalább 20 százalékát más tagállamok részére is meg kell nyitni.

A szükségszerű módosítás és a törvény egésze azonban továbbra sem képes kezelni alapvető, részben művészi és nem szakpolitikai problémákat. Például azt, hogy egy viszonylag rövid, átmeneti nézőszám-növekedés után az évtized közepétől ismét csökkent a hazai filmekre beülő mozilátogatók száma. Továbbra sincs erős magyar tévéfilmgyártás, a naponta átlagosan két órát filmnézéssel eltöltő magyar emberek alig látnak magyar filmeket. A kereskedelmi televíziók műsor-szerkesztési politikáját azonban csak a médiatörvény és a filmtörvény összehangolt módosításával lehetne jó irányba

befolyásolni. Már az is sok vitát generál, hogy a jelenlegi földi sugárzású kereskedelmi csatornák mit is tekintenek közszolgálati műsornak, de az szintén sok kérdés vet fel, hogy az ORTT miért engedi meg, hogy ezek a csatornák a korábbiánál kevesebb közszolgálati műsort sugározzanak, és miért csökkentették a büntetések mértékét. Ezeknek és még egy sor másik filmes problémának a megoldása egy hatékony, értékközpontú kulturális igazgatásra vár.⁸

Filmes területen az elmúlt évben a legnagyobb vihart a hazai filmstúdiók privatizációs pályázata kavarta. A Magyar Nemzeti Vagyongazdálkodási Zrt. novemberben nyilvános, két-

⁸ Elfogadása óta folyamatosan bírálják a filmtörvényt. 2009. januárjában nyilatkozta a Heti Válasznak Kálomista Gábor producer, a Magyar Producerek Szövetségének elnöke, hogy lemondásra szólította fel Grunwalsky Ferencet, a Magyar Mozgóképi Alapítvány elnökét, aki számos hibát követett el a filmtörvénnyel kapcsolatban is. „A filmtörvény nem rendelkezik a forgalmazásról, ezért a magyar filmek a terjesztésben eleve hátránnyal indulnak idehaza. [Grunwalsky] nem ragaszkodott a Medgyessy Péter miniszterelnökkel kötött alku jogszabályba vagy szerződésbe foglálásához, s így Gyurcsány Ferenc érkezésével az állami források kiapadtak (a filmkészítési támogatás 2006-ban 10 milliárdról 3 milliárdra csökkent). Számos film előmunkálatai már elindultak, amikor döntés született, így sokan adósodtak el önhibájukon kívül. Amikor 2008. december 31-én lejárt a filmtörvény által biztosított 20 százalékos adókedvezmény a filmgyártásra, a meghosszabbításáról nem gondoskodott egyik érintett fél sem. Az Andrew Vajna és Demján Sándor által megbízott lobbicsoport érte el, hogy a magyar filmiparban továbbra is megmaradjon a kedvezmény, de addig is sok kár érte a vállalkozásokat a visszamondott szerződések miatt. Kálomista szerint a botrány jó alkalom, hogy a filmgyártásban is megvalósuljon a rendszerváltás. Úgy véli, az alkotók között is érik a felismerés, hogy a Közalapítvány elosztási gyakorlata, a '89 előtti privilégiumokat zárványosító rendszerek hátrányosak a magyar film jövőjére. A magyar filmiparban túltermelési válság van, amin a szigorúan szakmai szűrés segíthet, és az, ha a támogatásokat piaci elvek alapján osztanak el.” (Forrás: <http://hetivalasz.hu/itthon/kie-lesz-a-nemzeti-filmvagyon-21232/>)

fordulós pályázatot hirdetett a Budapest Filmstúdió Kft., a Hunnia Filmstúdió Kft. és az Objektív Filmstúdió Kft. százszázalékos üzletrészenek értékesítésére. Így akarták a három filmstúdió működésének folyamatosságát garantálni. A pénzügyi megbízhatóság és teljesítőképesség vizsgálata mellett a várt szakmai pályázóknak a filmszakmai múltját, a magyar filmgyártásban szerzett szakmai tapasztalatait, valamint jelenlegi filmszakmai tevékenységüket is értékelték volna. Halász János a parlamentben a pályázatok visszavonását követelte, és a Magyar Producerek Szövetsége is tiltakozott a pályázati feltételek miatt, mert szerintük indokolatlanul nagy előnyben részesítik a filmstúdiók jelenlegi vezetőit és alkotóit. Az elvárt minimálár az Objektív és a Hunnia esetében 11-11 millió, a Budapest Filmstúdiónál pedig 30 millió forint volt. Halász János törvényjavaslatot is benyújtott „a nemzeti filmvagyon privatizációjának megakadályozására”, amely a filmtörvényt és az állami vagyonról szóló jogszabályt módosítaná ennek érdekében.

Az MNV Zrt. 2008. december 15-én visszavonta a filmstúdiók értékesítésére kiírt pályázatot, állítólag a filmszakmai szervezettől érkezett észrevételek, különösen Kálomista Gábor, a Magyar Producerek Szövetsége elnökének november 26-án kelt levele miatt.

Sajtóhírek szerint a nemzeti vagyonkezelő a visszavont pályázatok ellenére sem tett le a filmstúdiók magánosításának szándékáról, ám januárban szakmai konszenzus született a három állami filmstúdió privatizációjának ügyében. A szakma kívánságára a stúdiók végelszámolással, jogutód nélkül szűnnek meg. Ezt a filmszakmai javaslatot továbbították a Magyar Nemzeti Vagyonkezelő Zrt.-nek, a döntés az ő kezükben van.

Előadó-művészet – színházügy

Hiller Istvánék nem ígérték meg az előadó-művészeti terület törvényi szabályozását, ámde a filmtörvény megalkotása után mindenki tisztában volt azzal, hogy a fél évszázada szinte változatlan színházi struktúrához hozzá kell nyúlni. A szakma is üdvözölte, hogy a „kormányzat felismerte egy átfogó ágazati törvény megalkotásának szükségességét”.⁹ Hiller miniszterségének egyetlen számottevő eredménye ennek a jogszabálynak az elfogadása lehetett volna, bizonyítandó, hogy mégsem látszatkormányzás folyik, legalább egy területen előrelépnek, átfogó, új szabályozást alkotva. Éppen ezért presztízskérdéssé vált az ügy, ugyanakkor a hosszú előkészítés után alig maradt idő az érdemi szakmai vitára. Ez azonban elsietett, a szakma különböző csoportjai által egyaránt bírált döntéshez vezetett. Az országgyűlés 2008. november 6-i ülésén az előadó-művészeti törvény vitájában elhangzott vezérszónoklatában Halász János fideszes képviselő is kiemelte Marton László, Mácsai Pál, Pintér Béla és Zsámbéki Gábor később visszavont nyílt levelét, amely szerint „a tervezet sem preambulumában, sem szellemében nem jó, ezért nem teremt olyan színházi közeget, amely megfelelően reagálhatna a jelen és a jövő hatásaira. Úgy látták, hogy a legfontosabb problémákra nem ad megfelelő választ, hosszan sorolják ezeket: a különböző típusú színházak szétválasztása, működési és finanszírozási differenciálás, a színházi képzés anomáliái, az új hivatalok és testületek felállítása felesleges, írják, a munkajogi szabályok szerintük azonnali működési

⁹ Részlet a Magyar Teátrumi Társaság Hiller Istvánnak címzett nyílt leveléből. Forrás: <http://www.demokrata.hu/napi-hir/magyar-teatrumi-tarsasag-nyilt-levele-hiller-istvannak>.

zavarokat eredményezne.”¹⁰ A törvény tervezetét kritizálók leggyakrabban a szegényes elvi alapokat, az előadó-művészeteken belül a különböző típusú színházak szétválasztását, a kollektív szerződéseket felváltó munkajogi szabályokat, a nézőszám-alapú finanszírozási kategóriákat, valamint a felállítandó Előadó-művészeti Tanácsot, illetve Irodát emelték ki. Az említett négy szakember szerint ez utóbbi „több kiadást és bürokráciát biztosan okoz, megnyugtató megoldást aligha”.

A törvény tervezete ellen leginkább a vidéki színigazgatók, illetve a vidéki teátrumokat fenntartó önkormányzatok (javarészt megyei jogú városok) vezetői szólaltak fel. 2008. szeptember 25-én a vidéki kőszínházak igazgatóit tömörítő Magyar Teátrumi Társaság is nyílt levelet írt Hiller Istvánnak.¹¹

¹⁰ Forrás: www.halaszjanos.hu/dokumentumok.php?mode=view&category=3&cid=291.

¹¹ Az új szakmai egyesületet többen megpróbálták jobboldali szervezetként beállítani, mivel azt javarészt a jobboldali vezetésű önkormányzatok színházi vezetői hozták létre. Létrejöttében bizonyosan fontos szerepet játszott, hogy megítélésük szerint sem a Magyar Színházi Társaság, sem a Vidéki Színházak Igazgatóinak Egyesülete nem képviselte határozottan az érdekeiket, sőt bírálták is a Színházi Társaság vidéki színházakkal kapcsolatos megállapításait. „Nyilvánvaló, hogy a teátrumi társaság megszervezését sokan kizárólag politikai alapú törekvésnek tekintik – nyilatkozta Vidnyánszky Attila a Népszabadságnak. – Tény, hogy az alapító színházak többségét jobboldali irányítású önkormányzatok működtetik, és az intézmények élén az elmúlt két évben kinevezett, konzervatív értékrendjüket a nyilvánosság előtt is vállaló direktorok állnak. Magam sem titkolom a jobboldali elkötelezettségemet, ennek ellenére a teátrumi társaság életre hívását mégsem politikai célok indokolták. Az alapító színházakat elsősorban közös szakmai érdekek, leginkább a vidéki színházakat sújtó gondok fűzik össze. Vidnyánszky szerint az utolsó csepp a pohárban az volt, amikor a Nemzeti Kulturális Alap idei színházi pályázatán a fővárosi színházak kapták az ösztámogatás 67 százalékát, a határon túli teátrumok

Ők is kiemelték, hogy értelmetlen olyan Előadó-művészeti Tanácsot létrehozni, „melynek sem döntési hatásköre, sem szakmai legitimációja nincs. A testület létrejötte csupán a szakmaiság hamis illúzióját keltené, anélkül, hogy a leglényegesebb színházművészeti kérdésekre a valódi bizalommal övezett színházi szakemberek érdemi befolyást gyakorolhatnának. Az Előadó-művészeti Tanács léte, a törvénytervezetben olvasható formájában, a művészeti élet szabadságának alkotmányos elvét sértené.” Bujtor Istvánék szerint nincs garancia arra, hogy „a színházak jelenlegi forrásai átmenetileg, valamint hosszú távon a jelenlegi helyzethez képest nem csökkennek”.

Miközben heves vitát váltott ki a vidéki színházakat hátrányosan érintő, nézőszám-alapú finanszírozási kategóriarendszer, sajátos pénzügyi ígéretek is belekeveredtek a szakmai vitába. A miniszter a jogszabálytervezetet bírálókkal állítólag azt közölte, hogy majd a szakmai szervezetek többségének támogatása esetén folyósítják a már korábban megítélt 4 milliárdos többletforrást. Bár a nagy múltú Magyar Színházi Társaság – a konfliktust tompítva – a jogszabály

8 százalékos támogatása mellett pedig csupán a pénz egynegyede jutott a vidéki kőszínházaknak.” (Forrás: <http://nol.hu/kult/lap-20081115-20081115-37>.) A Hiller Istvánnak írt levél aláíróinak listája azonban egyértelműen túlmutat a pártpolitika dimenzióin, és rámutat a szakma – csak részben politikai alapú – megosztottságára. A levél aláírói: Bujtor István, a Veszprémi Petőfi Színház, Vasvári Csaba, a Székesfehérvári Vörösmarty Színház, Cseke Péter, a Kecskeméti Katona József Színház, Darvasi Ilona, a Soproni Petőfi Színház, Balázs Péter, a Szolnoki Szigligeti Színház, Nagy Viktor, a Győri Nemzeti Színház, Fekete Péter, a Békés Megyei Jókai Színház, Vidnyánszky Attila, a Debreceni Csokonai Színház, Darvasi Cecília, a Turay Ida Színház igazgatója, Gergely László, a sarvasi Cervinus Teatrum művészeti igazgatója és Szűcs Gábor, a Mozaik Művészegyület elnöke.

elfogadásának általában vett fontosságát hangsúlyozta, a beígért támogatások szép lassan felolvadtak a válságkommunikáció olvasztótégelyében. A harmadik költségvetési tervezetben, valamint a Pénzügyminisztérium módosító indítványában az eredeti tervhez képest 13 870,1 millió forintnyi támogatás szerepel (ez 562 millióval kevesebb a költségvetési terv első változatához képest). A színházak normatív támogatását átlagosan 5 százalékkal csökkentették.

A Magyar Teátrumi Társaság megalakulásakor is komoly vitát váltott ki a Nemzeti Kulturális Alap támogatási gyakorlata. Vidnyánszky Attila szerint 2008-ban a kulturális alap pályázati pénzeinek 67 százalékát fővárosi színházaknak ítélték oda.¹² Harsányi László NKA-elnök konkrét számokkal utasította vissza a debreceni direktor vádjait, szerinte nemcsak a színházi, hanem a kiemelt programok szakkollégiuma is oszt pénzt a színházaknak: „Együttesen tavaly 54:43 százalék volt az arány a vidék javára. Az összesen 416 milliós NKA-támogatásból a határon túli műhelyek 14 százalékban részesedtek.”¹³ Ez azonban csupán játék a számokkal, hiszen nehéz eldönteni, hogy a statisztikában hol szerepeltessék a határon túli magyar színházak Budapesten megrendezett fesztiválját (2008-as támogatása 3,2 millió forint volt) vagy a Pécsen tartott, de egy sor fővárosi társulatot felvonultató színházi fesztivált (a Poszt 2008-ban 75 millió forintot kapott). Mezei Kristóf is kiemeli a Nézőpont Intézet elemzésében, hogy ez „az utóbbi tétel a kuratórium színházi előadások támogatására szétosztott 271 millió forintjának a 27 százaléka, s az NKA minősítése megtévesztő módon billenti nem

¹² Idézi a Népszabadság: <http://nol.hu/kult/lap-20081115-20081115-37>.

¹³ Idézi a Népszabadság: <http://nol.hu/kult/lap-20081118-20081118-8>.

fővárosi irányba a támogatások mérlegét”.¹⁴ Ha az NKA-pénzből származó miniszteri keret támogatásait is figyelembe vesszük, akkor tovább árnyalódik a kép, hiszen a miniszter döntéseinek majdnem 100 százalékában a kormánypárti többségű önkormányzatok által fenntartott intézményeket preferálta. Elég csak megnézni a miniszteri keretből létrehozott ideiglenes kollégium 2008. májusi döntését a Katona József produkciós pályázatról (bár itt szerencsére határon túli magyar színházak is jócskán kaptak támogatást).¹⁵

Ilyen előzmények után végül 2008 decemberében elfogadták az előadó-művészeti törvényt, amelyről a szaktárca hivatalos tájékoztatóban adott hírt 2008. december 8-án. Ennek a jogszabálynak a megszavazásánál már nem sikerült a filmtörvényhez hasonló konszenzust megteremteni: 221 igen szavazattal 155 ellenében, tartózkodás nélkül fogadták el. A tárca összefoglalója szerint a jogszabály „szabályozza a színházak, zenekarok, balett- és táncgyüttesek költségvetési támogatását, valamint tartalmazza a színészekre, zenészekre és táncosokra vonatkozó speciális munkajogi szabályokat”. A törvény 2009. március 1-jén lépett hatályba, a benne meghatározott támogatás először 2010-ben vehető igénybe. A törvény értelmében létrejött az Előadó-művészeti Tanács, amely a miniszter javaslattevő, véleményező és döntés-előkészítő feladatot ellátó testülete. Március 2-án bejelentették, hogy az Előadó-művészeti Iroda is megkezdte működését: a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal keretében működik, azon belül a Filmirodával közös szervezeti egységet alkot Film- és Előadó-művészeti Iroda néven. Az iroda

¹⁴ *Válságban, stratégia nélkül*, Nézőpont Intézet, 2008, 45.

¹⁵ Vö. www2.nka.hu/pages/dontesek/miniszteri_keretbol/katona_jozsef_080515.html.

az állami támogatást igénylő előadó-művészeti szervezetekről vezet hatósági nyilvántartást (2010-től csak a nyilvántartásba vett szervezetek – színházak, balett- és táncegyüttesek, zenekarok és énekkarok – kaphatnak központi támogatást).¹⁶

Szerzői jog – elhalasztott PLR

2008. december 15-én fogadták el az új szerzői jogi törvényt, amely tartalmazza a közönyvtári kölcsönzési jogdíj (Public Lending Right – PLR) bevezetésére vonatkozó szabályozást. A jogdíjat azonban a parlament döntésének értelmében csak 2012-ben fizetik majd ki először, a 2011-es kölcsönzési adatok alapján, bár korábban 2010-es kifizetéssel tervezték az unió kívánalmainak eleget tevő jogszabályt meghozni. A PLR kezelésére alapított Magyar Irodalmi Szerzői Jogvédő és Jogkezelő Egyesület (MISZJE)¹⁷ hiába lobbizott az eredeti határidő törvénybe iktatásáért, a törvénytervezetet előkészítő két tárca, az Oktatási és Kulturális Minisztérium, valamint az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium forráshiányra hivatkozva 2011-re módosította az adatgyűjtés kezdetét, s így nyújtották be és fogadtatták el a törvénytervezetet. A MISZJE-n kívül az európai írószervezeteket tömörítő Európai Írószövetség elnöke, John Erik Forslund is levélben fordult Szili Katalinhoz, az országgyűlés elnökéhez, valamint Hiller István kulturális miniszterhez, Navracsics Tibor Fidesz-frakcióvezetőhöz és Pető Ivánhoz, az Országgyűlés Kulturális Bizottságának elnökéhez. Forslund

¹⁶ Lásd www.okm.gov.hu/main.php?folderID=1437&ctag=articlelist&articleID=232586&iid=1.

¹⁷ Honlapja: www.miszje.hu.

felhívta a figyelmet arra, hogy mivel a közkönyvtári kölcsönzési jogdíj európai uniós direktíva, azok ellen az országok ellen, amelyek a jogdíj bevezetését elodázzák, az Európai Bíróság kötelezettségszegési eljárást indít. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy hazánk még a térségbeli országokhoz képest is lemaradt, hiszen a legtöbb helyen jól működik a közkönyvtári kölcsönzési jogdíj rendszere.¹⁸ A PLR bevezetése ugyanakkor nemcsak az uniós kötelezettség miatt fontos, hanem – hála a várható felosztási szabályoknak – végre részben gyógyírt jelentene az irodalmi szervezetek, műhelyek vészes forráshiányára is.

A vég kezdete

Az elmúlt egy év kulturális politikája lehangoló képet mutat. Az ágazat dolgozói, a közművelődési szakemberek és a művészeti élet képviselői egyaránt a reménytelenség, a kilátástalanság, a pénztelenség állapotában működnek. Csak az ő elhivatottságuknak és ügyszeretetüknek köszönhető, hogy még nem omlott össze ez az alulfinanszírozott és a presztízséből is sokat veszített rendszer. Kész csoda, hogy irodalmi, képzőművészeti, zenei, színházi életünk még annak ellenére is kifejezetten gazdagnak és izgalmasnak nevezhető, hogy a minisztérium szinte semmilyen érdemi lépést nem tesz értük. Ez egy jól működő, gazdag és békés országban természetes állapot lenne, de egy válságokkal küszködő államban éppen a szaktárcának kellene kezdeményeznie, irányítania.

¹⁸ Vö. www.mno.hu/portal/600838?searchtext=misze.

Bajnai Gordon új miniszterelnök a baloldali kormányzás utolsó évében mindenkitől további áldozatokat vár: az újabb forrásmegvonásoknak, a várható áfa-növekedésnek, az infláció emelkedésének, a forint mélyrepülésének elképzelhetetlen hatásai lehetnek a kulturális területre. Bele sem merünk gondolni, vajon mit jelent majd az, ha Vitányi Iván a következő költségvetési vitában is kiemeli, hogy „viszonylag jók a kultúra pozíciói”.

(2009. május)

Elvesztegetett évek

A Gyurcsány–Bajnai-kormány négy évének kulturális politikájáról

Magyarországon szinte valamennyi stratégiai ágazat válságba került a 2002 és 2010 közötti baloldali kormányzásnak köszönhetően. Azt kevesen vitatnák, hogy a válságjelenségek egyértelmű megjelenésén túl a kulturális ágazat óriási presztízsvesztéséget is elkönyvelhetett, ami az egyébként is forráshiányos és nehéz helyzetben lévő terület perifériára sodródását eredményezte. E mögött nem feltétlenül kell koncepcionális szempontokat keresnünk: a kulturális ágazat vizsgálatakor válik leginkább szembeűnővé, hogy még a kormányzati munkában is mennyire meghatározóak tudnak lenni a személyi képességek és ambíciók. A második Gyurcsány-kormány három évének, de különösen a szakértőinek nevezett Bajnai-kabinet egy évének látszatkormányzása leginkább a kulturális igazgatásnak mind a szélesebb, mind a szakmai nyilvánosság előtti eltűnését hozta magával. A tárcát 2003. május 19. és 2005. február 13. között irányító, majd Bozóki András bő egyéves ámokfutása után 2006. június 9-én vizsztatérő Hiller István, ha véletlenül tárcavezetőként megjelent a nyilvánosság előtt, vagy oktatási kérdésekről beszélt, vagy valamilyen rendezvényt nyitott meg.

Az Országgyűlés Kulturális és Sajtóbizottságának 2009. december 15-i ülésén hatodszor hallgatták meg a képviselők, valamint a szakma és a sajtó képviselői Hillert, aki a kormány-

zati ciklust lezáró évertékelőjében valójában mind a négy évre kitért, kiemelve, hogy mindaz, amit 2009-ben tett, egy három évvel azelőtti, 2006 őszén közzétett koncepció alapján történt. „Örülök és büszke vagyok a munkatársaim munkájára, hogy lehetővé tették, hogy nem könnyű feltételek mellett ennek a koncepciónak, ennek a stratégiának a megvalósítását 2009-ben is szolgálni tudtuk. Ezért a közművelődésről és a kulturális vidékfejlesztésről, a magyar kultúra külföldi bemutatásáról és a külföldi magyarországi befogadásáról, a kulturális beruházásainkról, a kultúra finanszírozásáról kívánok beszélni csomópontként, és egy olyan ügyről, ami egyedi, mégis a 2009-es év kulturális politikáját nagyon nagymértékben meghatározta és befolyásolta, befolyásolja, tudniillik néhány nap múlva, az év fordulójával, első alkalommal, mióta az Európai Unió tagjai vagyunk, és értelemszerűen első alkalommal, mióta ez létezik, egy magyar város, Pécs Európa kulturális fővárosa.”¹ Mindez annak tükrében kap különös hangsúlyt, hogy a pécsi kulturálisfőváros-projektnek a vesszőfutás vált a legnyilvánvalóbb metaforájává a szocialista kormányzati tehetetlenség és koncepciótlanság eredményeképpen. Az előkészületeket végigkísérő botrány-sorozatot még az oly látványos, a miniszterelnök, a miniszter és az időközi választásokon a korábbi szocialista polgármester megüresedett székét elfoglaló régi-új fideszes városvezető kézfogásával színesített megnyitó sem tudta az európai közvélemény elől elrejteni, ezért nem lepődhattünk meg a német konzervatív napilapnak, a Die Weltnek a megnyitót

¹ Részlet az Országgyűlés Kulturális és Sajtóbizottságának 2009. december 15-i ülésén készült jegyzőkönyvből. Forrás: <http://www.parlament.hu/biz38/bizjkw38/KSB/0912151.htm>.

követő cikkén, amelynek alcíme szerint a magyar kulturális főváros Magyarország gazdasági és erkölcsi válságának tükröképe.² S hiába ütközött meg a pécsi projektnek a – ki tudja hányadik – menedzsmentje, valamint a hazai sajtómunkásoknak egy része Sonja Hartwig és Kilian Trotier terjedelmes cikkének a megállapításain, az biztosan állítható, hogy a pécsi kulturálisfőváros-projekt körüli végeláthatatlan botrányokban is megmutatkozó baloldali igazgatási koncepciótlanság és impotencia, az ország lezüllesztése a nyugati sajtóban is egyre gyakoribb témává vált. A pécsi megnyitót követő cikk nem véletlenül idézi az idehaza kis híján kultúrkampfort generáló, vagy a mélyben meghúzódó kulturális harcot felszínre hozó, szintén Die Welt-beli Kertész-interjút,³ amelyben a Berlinben otthonra lelt magyar író Magyarország és Budapest balkanizálódásáról értekezik. A Kertész-nyilatkozat körül 2009 novemberében kibontakozott hazai durva sajtópolémia megmutatta a politikai törésvonalak mentén polarizálódott magyar társadalom és értelmiség válságos helyzetét, de az is világossá vált, hogy a kulturális évadokat nagy sikernek elkönnyvelő kormányzati propaganda mögött valójában nincs olyan kultúrdiplomáciai és -politikai tevékenység vagy szándék, amely a nyugati közönség Magyarország-képén javítani tudna vagy akarna.

Különösen fájó ez annak tükrében, hogy a kulturális politika az EU-n belül nemzeti hatáskörben maradt, s így a kulturális politika részét képező kultúrdiplomácia olyan eszközt jelenthet a külpolitikában korlátozottabb mozgástérrel

² <http://www.welt.de/die-welt/kultur/article5984352/Ich-habe-keine-Traume-mehr.html>.

³ <http://www.welt.de/die-welt/kultur/literatur/article5116030/Ich-schreibe-keine-Holocaust-Literatur-ich-schreibe-Romane.html>.

rendelkező kormányzat számára, amely egyrészt kompenzálhatja a külpolitika lehatárolt lehetőségeit, másrészt a határon átvélő nemzetpolitika szolgálatába is állítva a 13 milliós magyarság határok feletti szellemi, érzelmi integrációját segítheti elő. Hiller István annak ellenére nem tudta kihasználni az ebben rejlő lehetőséget, hogy felismerte a kulturális igazgatás uniós belüli önállóságának a fontosságát, hiszen azt mondta, „Magyarország érdekelt abban, hogy az Európai Unió tagjaként a kultúra, a kulturális politika nemzeti hatáskörben legyen és maradjon”.⁴

Integrált közösségi szolgáltató terek – vidéki közművelődés elfogyó normatívával

Hiller István az elmúlt négy év eredményei közül számos dolgot kiemelt, de különösen büszke az úgynevezett integrált közösségi szolgáltató terek fejlesztésére, még a cikluszáró miniszeri meghallgatáson is ezt hangsúlyozta elsőként. Szerinte ez a „nagyon nehezen kimondható, merev elnevezés nagyszerű tartalommal, olyat és olyasmit mozgatott meg az országban és elsősorban a kistélepülések kultúrájának világában, amire nagyon régen volt példa. Mindannyian értjük: egyszerűbb, ha azt mondom, hogy művelődésház-felújítási és programpályázatról van szó.”⁵ Ezen a több tárca által közösen kiírt, uniós forrást elosztó pályázaton az 5000 lakos alatti települések vehettek részt, 1003 pályázatot nyújtottak

⁴ Részlet az Országgyűlés Kulturális és Sajtóbizottságának 2009. december 15-i ülésén készült szó szerinti jegyzőkönyvből. (Forrás: <http://www.parlament.hu/biz38/bizjv38/KSB/0912151.htm>.)

⁵ Uo.

be, és kilencszáznál több pályázatot értékelték kedvezően, közel 30 milliárd forintot kiosztva. Miközben a szaktárca vezetője a 2010-től megvalósuló projekteket óriási sikerként éli meg, az egyáltalán nem zavarja, hogy a következő kormányzat terhére vállalta, hogy a csökkenő európai uniós forrásrészvétel miatt a magyar költségvetés hozzájárulását emelik: hárommilliárd forinttal kívánják emelni az elkövetkező években a már felújított művelődési házak programköltségvetését. A teljesen lepusztult vidéki művelődésház-rendszert látva ez örömteli hírnek is tűnhetne, ha nem tennénk mellé ezen intézmények egyre nehezebb finanszírozási körülményeit, azt, hogy a Gyurcsány-kormány évről évre drasztikusan csökkentette a közművelődési normatíva összegeit. 2010-re pedig már odáig jutottak, hogy a korábban önálló normatívákat is összevonták; 2009-ben még több külön önkormányzati normatíva létezett (a települési önkormányzatok esetében a Település-üzemeltetési és igazgatási feladatok, a Települési sportfeladatok, valamint a Helyi közművelődési és közgyűjteményi feladatok normatívája, míg a fővárosi és a megyei önkormányzatok esetében Igazgatási, sportfeladatok, valamint Közművelődési és közgyűjteményi feladatok normatívája). A települések esetében a különböző kulturális és sportnormatívák együttes összege az Orbán-kormányt követő költségvetési évben 3375 forint/fő, az összevonás előtt, 2009-ben már csak 2618 forint/fő volt, míg az összevonás után a közös települési normatíva 1947 forint/főre csökkent. Ez a döbbenetes mértékű forráselvonás tapasztalható a megyei normatíváknál is: 2003-ban még 623 forint/fő volt a két normatíva közös összege, 2009-re ez 500 forint/főre csökkent, míg 2010-ben a megyei, fővárosi önkormányzatok igazgatási, sport- és kulturális feladatainak normatívája már

csupán 392 forint/fő. A számokat összesítve azt láthatjuk, hogy 2008-ban még 92 928 022 forint, 2009-ben már csak 87 776 570 forint volt a megyei és fővárosi közművelődési és közgyűjteményi feladatok ellátását szolgáló normatíva, 2010-re viszont csupán 69 939 350 forintot tervezett be a Hiller István vezette tárca.

Ezt az önkormányzati intézményrendszert, a helyi közösségi házakat, valamint a fővárosi, megyei művelődési központokat, könyvtárakat, levéltárakat és múzeumokat megnyomorító, két kormányzati cikluson át folyamatosan véghezvitt forráskivonást még a legjobb kormányzati kommunikációs bővészkedés sem tudja a nemzetközi gazdasági válságra fogni. Nem tudja ellensúlyozni az a hárommilliárdnyira tervezett programfinanszírozás sem, amit Hiller saját bevallása szerint is majd csak a 2010 őszén kezdődő, de 2013-ig eltartó intézményátadások után kívánnak odaadni az uniós forrásból felújított kistelepülési művelődési házaknak.

A normatívarendszer teljes leépítése ellen minden évben tiltakoztak a közgyűjteményi és a közművelődési szakma dolgozói, s a normatívák 2009. őszi összevonása korábban példátlan tiltakozást eredményezett: 2009 októberében közös nyílt levélben protestált a miniszternél a Budapesti Népművelők Egyesülete, az Informatikai és Könyvtári Szövetség, a Közgyűjteményi és Közművelődési Dolgozók Szakszervezete, a Kulturális Központok Országos Szövetsége, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, a Magyar Levéltárosok Egyesülete, a Magyar Népművelők Egyesülete, a Megyei Múzeumok Igazgatóságainak Szövetsége, valamint a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület. Fogalmazványuk szerint a 80 milliónál több látogatót kiszolgáló 800 muzeális intézmény, több mint 4000 könyvtár, 3000 művelődési ház és

közművelődési szervezet, valamint a levéltári hálózat számára biztosított települési, megyei és fővárosi normatív hozzájárulás 2009-re 15 milliárd forintba szűkült. Ennek a következményeként csökkentek az intézményi nyitvatartási idők, szakdolgozókat bocsátottak el, korlátozták a szolgáltatásokat, elhalasztották a beszerzéseket, valamint az állomány- és gyűjteménygyarapítást.

„A támogatás további szűkülése esetén a szakterület intézményeinek és egyéb feladatellátóinak nagy része képtelen lesz megfelelni törvényileg előírt feladatainak, ami egyebek mellett a minisztérium ágazati felelősségének kérdését is felveti. A 2010. év költségvetési javaslata két különböző módon is sújtja a kultúra közintézményeit.

Egyfelől azzal, hogy megszünteti az önálló közgyűjteményi és a közművelődési normatív hozzájárulást. Ezzel a területnek adott kormányzati hozzájárulás nyilvánvalósága csökken, nehezebb tetten érni az állam szerepvállalását és ez minden bizonnyal gyengíteni fogja – a hiányt pótolni egyébként is képtelen – önkormányzatok felelősségét is. Ezért a közgyűjteményi és a közművelődési normatív hozzájárulás önálló megjelenését a költségvetési törvényben feltétlenül szükségesnek tartjuk.

Másfelől az összevont normatíva számszerűen is lényegesen kevesebb, mint amennyi 2009-ben és az azt megelőző években volt.”⁶

A szakemberek és érdekvédők hiába hívták fel a kormányzat figyelmét arra, hogy a tervezett, majd valóban meg is valósított összevonás és csökkentés súlyos következményekkel

⁶ <http://www.kkdsz.hu/userimages/File/aggodalommal.pdf>.

járhat, a minisztérium teljességgel figyelmen kívül hagyta a szakma álláspontját. Az elsősorban 2010-ben jelentkező következményeket és a felelősséget a szocialista-liberális kommunikációs gépezet igyekszik a konzervatív vezetésű önkormányzatokra, s már jó előre a még meg sem választott új, fideszes kormányra terhelni. Pedig a szakma jó előre figyelmeztetett, hogy milyen hatásai lehetnek a Gyurcsány-Bajnai-kormányok döntéseinek, illetve a normatívák összevonásának: például újabb intézménybezárások; az intézményekben őrzött és gondozott értékek helyzetének a bizonytalanná válása; az intézmények és fenntartóik nem fogják tudni az európai pályázati pénzek elnyeréséhez szükséges önrészt biztosítani.

A szakma kasszandrai jóslatának és a kormányzati elvonásoknak hamarosan megismerhettük az első áldozatát: a költségvetési törvény elfogadása után, 2009 novemberében a Veszprém Megyei Önkormányzat közgyűlése döntött a Veszprém Megyei Közművelődési Intézet megszüntetéséről.

Játék a számokkal

A második Gyurcsány-kormány megalakulásának évében, az Országgyűlés Kulturális és Sajtóbizottságának 2006. november 14-i ülésén a Magyar Köztársaság 2007. évi költségvetését megalapozó egyes törvények módosításáról szóló törvényjavaslat bizottsági vitájában Závecz Ferenc, az Oktatási és Kulturális Minisztérium fejlesztési és gazdasági szakállamtitkára azt állította, hogy annak ellenére, hogy sokan félnek a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és az

Oktatási Minisztérium összevonása miatti kulturális pozícióvesztéstől, valójában „a kultúra pozíciói egészében a tárca költségvetésén belül megőrizhetők”.⁷

A demokratikus döntési és ellenőrzési folyamatokat teljesen aláásó költségvetés-tervezési metodika is meghozta az eredményét: bizonytalanság van szinte minden területen. A vitatható költségvetés-tervezési metodikán egyrészt azt kell érteni, hogy miként alakították át a költségvetés szerkezetét, azaz a ciklus alatt végig úgy vontak össze költségvetési sorokat, hogy csökkenjen az átláthatóság, kevésbé lehessen ellenőrizni a közpénzek felhasználását. Másrészt számos tételnek a kifizetését rátolják a következő kormányra, olyan tervszámokat beállítva 2011-re vagy 2012-re, amelyeknek nincs semmilyen különösebb indokuk. Oszkó Péter pénzügyminiszter számtalanszor kifejtette, hogy a Bajnai Gordon vezette válságkormány a határozott kultúraváltás jegyében nem készített választási költségvetést. „Az egyensúly helyreállítása és megtartása fontos, hogy a tervezett költségvetési hiány tartható legyen. Az országnak végre kell hajtania egy struktúraváltást, amely a vállalkozások részére is fontos” – mondta 2009 decemberében Oszkó.⁸ Egyrészt az elvet illetően a miniszternek igaza van, ám választásinak minősülhet egy költségvetés úgy is, ha a kormány tudatosan alultervezi a hiánycélt (a Bajnai-kormány minden bizonnyal így is cselekedett), s utána, ha az új kormány azt nem tudja tartani, akkor ezt a saját, már ellenzéki politikai céljaira használja ki.

⁷ http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_biz.keret_frissit?p_szerv=191&p_fomenu=20&p_almenu=21&p_ckl=38&p_rec=&p_nyelv=HU.

⁸ <http://www.mvzrt.hu/news.php?id=i52c5a919a2e97181b296ef325d8718b>.

De a 2010-es költségvetés azért is választási költségvetés, mert olyan tervszámokat is tartalmaz, amiknek a betervezése a választások évében politikailag legalábbis nem ildomos. Önmagában is kényes kérdés, ha valaki például a Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány támogatását vizsgálja meg, ugyanakkor a Gyurcsány–Bajnai-korszak támogatási politikájának, logikájának is érdekes vetületét mutatja a közalapítvány költségvetési forrásainak alakulása. A 2008-as költségvetési törvényben 2006 volt a bázisév, amikor a teljesítésnél 40 millió forintot látunk az alapítvány neve mellett, de a 2007–2008. évi előirányzatnál és a 2009–2011. évi irányszámoknál nulla forint szerepel. A következő évi költségvetésben, amikor már 2007 a bázisév, azt láthatjuk, hogy az előző évi terv ellenére a 2007. évi teljesítés 2,4 milliárd forint, de a 2008–2012 közötti oszlopokban most is csak egy egy vízszintes vonal szerepel. A 2010-es költségvetésben a 2008-as teljesítés 68,5 millió forint, a 2009–2010-es előirányzat nulla forint, de a következő kormány időszakára eső két évre, 2011-re és 2012-re évente 834,1 milliót állítottak be irányszámként a költségvetésbe. Hasonló példát sajnos még többet lehetne hozni.

A 2010-es költségvetés valóban betetőzése mindannak, amit a nyolcéves baloldali kormányzás Magyarországra zúdított, szinte mindenütt súlyos elvonásokkal kell szembenéznünk: a helyi önkormányzatok hivatásos zenekari és énekkari támogatása 2009-ben 1,66 milliárd forint volt, 2010-ben 1,07 milliárdra csökkent. Azt artmózi-hálózat fejlesztésének támogatására 2003-ban még 500 millió jutott, ez csökkent 2006-ra 100 millióra, ám 2007 óta erre a célra nincs pénz a költségvetésben. A helyi önkormányzatok színházi támogatása 2009-ről 2010-re 3 milliárd forinttal csökkent.

A színházak pályázati támogatására 2008-ban még 943 millió állt rendelkezésre, ez a forrás mostanra szintén eltűnt. Bármilyen nagy is a sikerpropaganda az előadó-művészeti törvény kapcsán, az tisztán látszik, hogy a hivatásos zenekarok és énekkarok, az önkormányzati színházak támogatásának az összesen közel 4 és fél milliárdos csökkentését nem tudja kompenzálni az előadó-művészeti törvény végrehajtásából adódó feladatokra 2010-ben fordítandó 2 milliárd 319,7 millió forint. De drasztikusan tovább csökkentek a közgyűjtemények (az Iparművészeti Múzeumtól a Szépművészeti Múzeumig), a művészeti intézmények (a Magyar Állami Operaház és a Pesti Magyar Színház) vagy éppen az örökségvédelem forrásai.

Az örökségvédelem példázza leginkább azt, hogy az elvonások mértékét még csak-csak magyarázhatjuk a gazdasági válsággal és a fegyelmezett hiánygazdálkodással, de az irányát már bajosan. Múzeumi rekonstrukcióra 2010-től nem terveznek forrást; 2008-ban még 1,6 milliárd forint jutott a műemlékvédelem alá tartozó vári rekonstrukciókra, ez 2010-ben már csak 400 millió lesz. Az örökségvédelmi fejlesztésekre 2009-ben szánt 743 millió helyett a következő évre 200 milliót terveztek be. Az egyházi kulturális örökség értékeinek rekonstrukciójára a 2009-ben adott 796,8 millió forint helyett 2010-től nulla forintot szán a Hiller István vezette minisztérium.

Más – a kultúrához részben kapcsolódó – területeken ugyanezt tapasztalhatjuk. Például míg 2009-ben az alapfokú művészeti oktatásra 860 millió forint állt rendelkezésre (ami egyébként jóval kevesebb a szükségesnél), 2010-ben ugyanerre csupán 460 millió forintot kíván fordítani a kormány. A Kárpát-medencei magyar kultúra támogatása, azaz a hatá-

ron túli oktatási és kulturális feladatok finanszírozása 2007-ben még 700 millió forintot ért meg, az azt követő években ez a sor is eltűnt a minisztérium költségvetéséből.

Érdekesen alakulnak a Művészetek Palotája megvalósításával és működésével kapcsolatos kiadások: 2005-ben 9475, 2006-ban 2400, 2007-ben 8800, 2008-ban 8800, 2009-ben 7300, majd 2010-ben 8667,1 millió forintjába került a költségvetésnek. A PPP (Public Private Partnership) konstrukcióban épült kulturális létesítményt még az Orbán-kormány kezdte el építeni, akkor az épület bekerülési költségét 31,2 milliárd forinttal kalkulálták, amelyet a kamatokkal együtt tíz év alatt fizettek volna vissza a beruházást végző befektető cégnek. 2002-ben az állam 52 milliárd forint felső határig kezességet vállalt a beruházásért. Ezt Hiller István első minisztersége alatt 97,9 milliárd forintos kezességre és 30 éves futamidőre változtatták a 2005-ös költségvetésben, azért, hogy az éves fizetési kötelezettséget 4,4 milliárdról 3,5 milliárdra szorítsák le. E mögött persze nem takarékosági megfontolások álltak, hanem a szocialistáktól megszokott kreatív könyvelés szándéka, hiszen ezzel a lépéssel azt akarták elérni, hogy a költségvetésen kívül számolhassák el a beruházást, így csökkentve az államháztartási hiányt. Ehhez utóbb az Eurostat nem járult hozzá, így csak egy jelentős többletköltséget sikerült az államra terhelni.

A költségvetést érintette az is, hogy a Nemzeti Kulturális Alap finanszírozását szolgáló járulékrendszert nem sikerült korszerűsíteni, a kormány politikai elképzelését az internetes gazdasági lobbival elfogadtatni. Így 2009-ben más irányba indult el a kormányzat, s az adótörvényeket úgy módosították, hogy a kulturális járulékot eltörölték. Helyette – az angol tapasztalatokra építve – a szerencsejáték adójából

részesedik a magyar kultúra legnagyobb finanszírozója, az NKA. 2010-től az ötös lottó játékadójának 90 százaléka képezi a Nemzeti Kulturális Alap főszámát, s így sikerült megállítani a korszerűtlen járulékrendszerből következő folyamatos bevételcsökkenést.

Új igazgatók – régi megoldások

A 2006 és 2010 közötti kormányzati ciklusban is komoly szakmai és politikai vitákat váltottak ki az intézményvezetői kinevezések. E tekintetben a diktatúra bukása óta Hiller Istvánnak sikerült a leginkább felborzolnia a kedélyeket, gondoljunk csak a 2007 májusában operaházi főigazgatónak kinevezett Vass Lajos egykori államtitkár személyére. Vass mandátuma 2012-ben jár le, addig olyan kényes kérdéseket kellene megoldania, mint az új Erkel Színház felépítése. Három év alatt ezen a területen nem igazán sikerült bizonyítani; a miniszter is csupán annyit mondott erről a ciklusértékelő meghallgatásán, hogy „a kormány döntött az új Erkel Színház felépítéséről. [...] A pályázati feltételeken és a pályázat kiírásán egy háromfős team dolgozik, a pályázati kiírás valamikor a következő év [2010] elején esedékes.”⁹

Vass Lajos kinevezését, ha lassan is, de elfogadta a szakma, ám Hillernek a kormányzati ciklus utolsó pillanataiban meghozott, 2010 elején hatályba lépett személyi döntései már komoly visszhangot kaptak. Monok István pályázatának elutasítása, s helyette az üzleti világból importált informati-

⁹ Részlet az Országgyűlés Kulturális és Sajtóbizottságának 2009. december 15-i ülésén készült szó szerinti jegyzőkönyvből. (Forrás: <http://www.parlament.hu/biz38/bizjv38/KSB/0912151.htm>.)

kus, Sajó Andrea kinevezése az Országos Széchényi Könyvtár élére mind a bal-, mind a jobboldalon felzúdulást eredményezett. Az Élet és Irodalom 2009. november 13-i számában nyílt levelet jelentettek meg Monok támogatói: „Erőteljes szakmai sérelem érte a magyar könyvtárügyet. Nem folytathatja munkáját a nemzeti könyvtár főigazgatója, helyére mást neveztek ki. Azzal a Monok Istvánnal történik mindez, aki az elmúlt tíz esztendőben európai színvonalon megszervezte nemzeti könyvtárunk és a magyar könyvtárügy jelentős informatikai szolgáltatásait, aki közben töretlenül megtartotta a hagyományos kulturális örökségvédelem feladat körét is, aki több tucatnyi nemzetközi együttműködést, országnak-világnak elhíresült kiállítást, értékes kiadványok sokaságát segített megszületni. Azzal a könyv-, könyvtár- és művelődéstörténész tudóssal esik meg ez, aki mindezen szerteágazó irányítói, szervezői és kulturális diplomáciai tevékenysége mellett tudományterületeinek egyik legjelentősebb alakjaként is ismert, mind a hazai, mind pedig az európai szakmai szintén. A nemrég számára magas állami kitüntetést osztó kéz most megvonta a bizalmat az ereje teljében lévő tudóstól, vezetőtől. Eddigi partnerként, kollégaként értetlenül állunk a döntés előtt” – fogalmazták meg véleményüket neves könyvtárosok, irodalomtörténészek.¹⁰

Bár a Magyar Nemzeti Múzeum új főigazgatójának, Csorba László történésznek a kinevezését is többen vitatták – hiszen a kétszáz éves hagyományoknak megfelelően a szakma régészt várt az intézmény élére –, az ő személyében legalább egy ismert szakember, a Római Magyar Akadémia korábbi vezetője került az igazgatói székbe. Ám a Nemzeti

¹⁰ <http://www.es.hu/?view=doc;24573>.

Galéria igazgatói pályázatának elbírálása óriási megrökönyödést keltett, hiszen a miniszter saját államtitkárát, Csák Ferencet nevezte ki a patinás intézmény élére.

A 2009. december 15-i parlamenti bizottsági ülésen a személyi döntések ismeretében Hiller nem akarta különösebben kommentálni az elhatározását, de azt határozottan kijelentette, hogy „minden egyes területre, minden egyes intézmény élére az adott területet kitűnően ismerő szakembereket neveztem ki; minden egyes döntésemet ez befolyásolta, és a döntéseimet jó döntésnek tartom, minden egyes intézmény esetében jó döntésnek tartom, minden egyes külföldi kulturális intézet esetében jó döntésnek tartom, és megváltoztatni nem fogom. A pályázó személyeket, akik elnyerték a pályázatot, olyan embereknek látom, akik alkalmasak intézményvezetésre, és ismerik az intézményt.”¹¹

Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat

Vitathatatlan, hogy volt több komoly eredmény is a Gyurcsány-Bajnai-érában: például a sajnos egyre kevesebb forrással gazdálkodó Alfa-program keretében több vidéki múzeum kiállítása bővült ki, alakult át, 2009-ben 13 projekt valósult meg a 227 millió forintos támogatásból; Székesfehérváron például a megyei fenntartású múzeumban a megye néprajzát bemutató gazdag állandó kiállítás nyílt meg. A gyöngyösi Mátra Múzeumban, a kastély kertjében egy korszerű természettudományi kiállítást magában foglaló új múzeumépületet adtak át.

¹¹ Részlet az Országgyűlés Kulturális és Sajtóbizottságának 2009. december 15-i ülésén készült szó szerinti jegyzőkönyvből. (Forrás: <http://www.parlament.hu/biz38/bizjvk38/KSB/0912151.htm>.)

Tellér Gyula fideszes országgyűlési képviselő szerint „a Gyurcsány-kormány általános politikai keretei meghatározó erővel hatottak és hatnak mind a mai napig a kulturális tárca tevékenységére”.¹² Éppen ezért nem meglepő az, ami a régészeti feltárások forrásait maga alá gyűrő Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat körül történt.

A szakszolgálat 2007-ben az Állami Műemlék-helyreállítási és Restaurálási Központ átalakításával jött létre azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy a megyei múzeumi rendszer kezéből kivegyék a jelentős forrásokkal járó régészeti feltárások jogát. A KÖSZ tehát a nagyberuházásokhoz kapcsolódó megelőző régészeti feltárásokat végzi el, például az autópálya-építések, a nagyobb infrastrukturális fejlesztések átsatásait. Bár a hivatalos magyarázat szerint az „Oktatási és Kulturális Miniszter indokoltnak találta a felmerült problémák kezelésére egy országos illetékességű szolgáltató intézmény felállítását”, mindenki tudja, hogy valójában semmi másról nincsen szó, csak erőteljes forráskoncentrációról. A szervezet a saját bevallása szerint „az egyes feltárásokat projektrendszerben végzi, az adott beruházásokhoz állítja fel a munka elvégzéséhez szükséges csapatokat, illetve von be feltáró intézményeket a szakmai feladatellátásba”.¹³ Alapműködésük „anyagi forrásai a központi költségvetésből származnak, a feladatok eseti költségeit pedig a beruházási projektek biztosítják”. A korábban a feltárást végző megyei múzeumokkal szemben érvként, értéként próbálják meg eladni azt, hogy „ebben a rendszerben a feltárások költségei a beruházók számára is jobban kalkulálhatók, mivel az egyes

¹² Uo.

¹³ <http://kosz.gov.hu/hun/page-bemutakozunk.html>.

szolgáltatások költségszámítási tételei előre meghatározott, az intézmény honlapján közzétett adatok”.¹⁴ Azzal, hogy a KÖSZ rendelkezik minden nagy projekt felett, s szabadon döntheti el, hogy bevonja-e a feltárási munkába az adott területen dolgozó, korábban területi illetékességgel rendelkező múzeumot, gyakorlatilag egy évtizedekig decentralizáltan működő, a szakma helyi képviselőit erősítő rendszert sikerült tönkretenni. A KÖSZ megalakítását a tárca azzal is indokolta, hogy a múzeumok a régészeti bevételeiket általános múzeumi feladatokra is elköltik (amin a közgyűjteményi normatíva már bemutatott csökkenése, valamint az egyéb fenntartói források elapadása miatt egyáltalán nem kell csodálkozni), ám mindeközben az erőre kapott új szervezet már az alapfeladatoktól nagymértékben eltérő projektek megvalósításán munkálkodik. 2009 őszén azzal foglalkozott a sajtó, hogy a Kulturális Örökségvédelmi Szolgálat a bevételeiből a régészet „társadalmasítása” jegyében kalandpark-építést tervez, s közművelődési programokat szervez a Savaria vagy a Sziget Fesztiválon, gyermekprogramokba kapcsolódik be, rajzpályázatokat ír ki, azaz, ahogy Gyimesi Endre képviselő is kiemelte a miniszter évzáró meghallgatásán, „múzeumi működési engedély nélkül múzeumi közművelődési feladatokat lát el”.¹⁵ A szakmai szervezetek, a múzeumi szövetségek hiába tiltakoztak, a KÖSZ továbbra is erős kormányzati hátszéllel folytatja az évtizedeken keresztül jól működött megyei múzeumi régészeti rendszer további lebontását.*

¹⁴ Uo.

¹⁵ Részlet az Országgyűlés Kulturális és sajtóbizottságának 2009. december 15-i ülésén készült szószerinti jegyzőkönyvből. (Forrás: <http://www.parlament.hu/biz38/bizjkv38/KSB/0912151.htm>.)

* Ezen tanulmányom írását megelőzően, 2010. január 18-án a KÖSZ a nemzeti kulturális örökség védelméről szervezett tanácskozást Budapes-

Előadó-művészeti törvény

A hilleri propaganda a ciklus egyik legnagyobb sikerének az előadó-művészeti szervezetek támogatásáról és sajátos foglalkoztatási szabályairól szóló, 2008 végén elfogadott törvényt tarja. A jogalkotói szándékot nehéz lenne vitatni, miként azzal is egyetértenek a kulturális élet szereplői, ami

ten. Ezt követően március 1-jén a Megyei Múzeumok Igazgatóságának Szövetsége, a Magyar Régész Szövetség, a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület és az ICOMOS Régészeti Emlékhelyek Szakbizottsága rendezett konferenciát a régészeti örökségvédelemről és a múzeumok szerepvállalásáról. Ezen a tanácskozáson Trogmayer Ottó, Visy Zsolt, Kálnoki-Gyöngyössy Márton, Szatmári Imre, Zsidi Paula, Vaday Andrea tartottak előadást, a Révész László által összefoglalt a vitát Bodó Sándor vezette, s jómagam mondtam zárszót, amelyben a polgári kultúrpolitika örökségvédelemhez való viszonyára és a KÖSZ létrehozásának egyértelmű politikai hátterére is kitértem. Meghívásomat a szervezők három dologgal indokolták: egyrészt a vidéki múzeumok helyzetével és a KÖSZ-szel már a *Versenyhátrány* című könyvemben is foglalkoztam (Kortárs Kiadó, Budapest, 2007, 84), másrészt megyei kulturális bizottsági elnökként is vannak a témával kapcsolatos közvetlen tapasztalataim, harmadrészt pedig a kormányzásra készülő Fidesz szakértőjeként és parlamenti képviselőjelöltjeként szintén van valamennyi rálátásom a terület igazgatási problémáira. Március 4-én az önmagát megszólítotttnak érző KÖSZ erős hangnemű nyilatkozatban határolódott el az utóbbi konferenciától, szerintük „elfogadhatatlan, hogy a szakmai közönség és szakmai szervezetek jóhiszeműségét kihasználva egy nem feltétlenül szakmai érdekeket szolgáló rendezvény került megtartásra, ahol az előadások többsége tendenciózus, egyoldalú volt.” A KÖSZ genezisének és támogatottságának az ismeretében meglepő a nyilatkozat azon kitétele, hogy a szakszolgálat „továbbra sem kíván asszisztálni a régészeti örökségvédelem problémáinak politikai szintén való megvitatásához, az ilyen jellegű »konferencia« megrendezését nem tartja időszerűnek, annak tartalmát és hangvételét elutasítja, [...] továbbra is elhatárolódik attól, hogy szakmai kérdések esetleg pártpolitikai kérdések formájában kerüljenek megvitatásra.” A közlemény forrása: www.kosz.gov.hu/hireink/tarsadalmi-kapcsolatok-esemenyek-rendezvenyek/356-koezlemeny.html.

a jogszabály preambulumban olvasható: „A törvény azt a felismerést fogalmazza meg, hogy az élő, jelen idejű előadóművészeti alkotás olyan, semmi mással nem helyettesíthető társadalmi tevékenység, amely ápolja és fejleszti a társadalom kulturális, szellemi állapotát, az anyanyelvi kultúrát, a társadalmi önismeretet és szolidaritást, elősegíti az európai és ezen belül különösen a magyar kulturális emlékezet fenntartását. A törvény szándéka, hogy az igényes magyarországi előadóművészetek, a színház-, tánc- és zeneművészet művelését és fejlesztését támogassa.” Hogy ez a szándék mennyiben valósul meg, azt már erősen vitatják mind a szakmai, mind a politikai szereplők. Erős kritikákat kapott a jogszabály teremtetten támogatási szempontrendszer. A nehezen ellenőrizhető, sematikus kategóriák adatai, a nézőszám, a bemutatószám, az előadásszám könnyen alakíthatóak, ha egy kreatív színházi vezetés a megszerezhető támogatások maximalizálását tűzi ki célul. A támogatási rendszer révén létrejövő torz szerkezetben értékes produkciók és társulatok kerülhetnek hátrányba a minél magasabb nézőszám megszerzését prioritásnak tekintő intézményekkel, szervezetekkel szemben.

2009 tavaszától a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal keretében működik, s a Filmirodával közös szervezeti egységet alkot a Film- és Előadó-művészeti Iroda. Az iroda az állami támogatást igénylő előadó-művészeti szervezetekről vezet hatósági nyilvántartást, és a nyilvántartásba vett szervezeteket besorolja a törvény szerinti kategóriákba. Feladata a törvény szerinti adókedvezmény igénybevételeire jogosító igazolások kiállítása is. Ezen túl adatszolgáltatási tevékenységet végez, és ellátja az Előadó-művészeti Tanács működtetésével kapcsolatos adminisztratív feladatokat. Az Előadó-művészeti Tanács delegál tagokat a kiírt, illetve a kiírás előtt

álló igazgatói pályázatokat véleményező szakmai bizottságokba. Ezen szakmai bizottságok összetétele is szakmai és részben politikai vitát generált.

A befejezetlen múlt

„Én hatodszor ülök itt – jelentette ki Hiller István az utolsó miniszteri meghallgatásán. – 1990 óta nem volt olyan minisztere ennek a köztársaságnak a kultúra területén, aki három alkalomnál többször ült volna itt. Több mint hét éve vagyok kulturális miniszter. Aki 1990 óta a leghosszabb időn keresztül betöltötte ezt a tisztséget utánam, az durván három évig volt kulturális miniszter. Ez nem érdem, ez semmi más, mint egyszerűen tapasztalat. Mégiscsak azt kell, hogy mondjam önöknek, ’90 óta én vagyok az, aki leghosszabb ideje viseli ezt a tisztséget Magyarországon. Ezért miniszteri beszámolómban, és mivel úgy hozta a sors, hogy több kormányban is viseltem tisztséget, bizottság előtt az alkalmasságomat vizsgáló meghallgatások tucatjain vettem részt oktatási, kulturális és egyházi kérdésekben.

Ma 10 óra óta ülök bizottsági meghallgatásokon, és mint-hogy én ezeknek a tartalmi részét nemhogy kötelességből teljesítem, hanem élvezem, a legjobb emlékem van arról, amikor a kulturális bizottság előtt 11 órán keresztül ültem és válaszoltam a kérdésekre. Készen állok rá most is minden további nélkül szakmai kérdésekről beszélgetni és vitatkozni.”

Hiller szavait hallva vagy olvasva furcsa hiányérzet marad az emberben. A magyar társadalom többsége a szocialista-liberális kormány nyolcéves működésének a végén úgy látja, két cikluson keresztül egyhelyben toporogtunk. Nyolc

év sok idő az életünkből, meghatározó eredményeket lehetett volna felmutatni, s ennek tükrében különösen fájó, hogy Hiller István minisztersége úgy illant el, hogy alig vettük észre a jelenlétét. S ezt az érzést a valós eredmények sem tompítják, mert a 2003 decemberében konszenzussal elfogadott filmtörvényt nem lehet a következő ciklus végén pozitívként felmutatni. Hiller gyakran kiemelte, hogy a kulturális, a művészeti élet szereplőit hidegen hagyja mindaz, ami a kulturális igazgatás, a kultúrpolitika területén zajlik, ami a szakbizottság politikai vitáiban elhangzik. Ez többé-kevésbé így is van, mint ahogyan az is igaz, hogy pezsgő, színes művészeti életünk a politikától függetlenül is olyan, amilyen – legfeljebb még színesebb és gazdagabb lehetne a politika segítségével. Ugyanakkor joggal gondolják úgy a politikának kiszolgáltatott alkotók és szakdolgozók, hogy elfogadhatatlan az az irányítói szemlélet, ahogyan a miniszter méltóság-teljes közönnyel veszi tudomásul, hogy a művészeti, a közművelődési és a közgyűjteményi intézményrendszer csak azért nem omlott össze, mert vannak még tisztességes, megszállott szakemberek, akik méltatlan anyagi és intézményi körülmények között is elhivatottan végzik a munkájukat.

A Gyurcsány–Bajnai-kormány négy éve alatt jócskán találhatunk sikereket is. Ki ne örülne a Szentendrei Skanzen bővülésének, a külföldi magyar évadok bemutatkozásainak, újabb és újabb produkcióknak, közönség- és szakmai sikert hozó tárlatoknak? De ellenpélda is bőven található, van mit ráolvasni a kormányra, legyen szó akár a művészeti szervezetek elfogyó támogatásáról, a közgyűjtemények, a művészeti intézmények tarthatatlanná váló helyzetéről, vagy éppen a kulturális turizmust is generálni képes örökségvédelem magára hagyásáról. Elég csak a budai Mátyás-templom rekonstruk-

ciójának kálváriájára tekinteni, amit még 2002-ben ígért meg az Orbán-kormányt váltó szocialista-szabaddemokrata kormány. A nyolc év alatt szinte minden parlamenti miniszteri meghallgatáson megerősítették ezt az ígéretet; 2004-ben Hiller István azt is bejelentette, hogy 2008-ra már be is fejeződik a Mátyás-templom felújítása.¹⁶ Mindez a ciklus végére is csak ígéret maradt, hiszen 2007 végén azt tudhattuk meg, hogy 3,7 milliárd forint helyett 6,5 milliárdba fog kerülni a felújítás, s ha minden jól megy, akkor 2012-re mindennel elkészülnek.¹⁷

Hiller István szerint „mindazon lehetőségeket, amelyek akár uniós alapon, akár belső együttműködésből fakadóan kihasználhatók voltak”, jó hatásokkal kihasználta a kulturális kormányzat. Még ha ez igaz volna is, akkor sem lenne elegendő. Hét évnyi minisztersége alatt, amiből négy évet folyamatosan tudott végigvinni, innovatívan kellett volna újragondolni az egész rendszert, beszéljünk akár a fenntartói szerepekről, a költségvetésről, a szakmai feladatokról vagy a művészeti élet autonómiájáról. Nem a cikluszáró miniszteri meghallgatáson kell arról filozofálnia (Halász János fideszes képviselő szavaival: ötletelgetnie) a szaktárcát végig irányító politikusnak, hogy miként kellene átalakítani a színházi rendszert, hogy kinek a fenntartásába kerüljön az Operettszínház vagy a Pesti Magyar Színház. Ezt bőven lett volna idő kitalálni, s ezekben a kérdésekben még a szakma támogatását is könnyen meg lehetett volna szerezni. Hiller Istvánnak éppen azt nem sikerült megvalósítania, amiről oly büszkén tud beszélni, s amire valóban égető szükség lenne a magyar

¹⁶ <http://www.origo.hu/itthon/20041001elkezdodott.html>.

¹⁷ <http://index.hu/kultur/klassz/mt1218/>.

kultúrában a befejezetlen múlt lezárásához: „az állami szerepvállalás új formáit kell ma megvalósítani”. Ez a feladat is egy új, a kultúrát reményeink szerint stratégiai ágazatnak tekintő kormányzatra marad.

(2010. február)

Irodalom, könyvkiadás, olvasás

Irodalom, könyvkiadás, olvasás Magyarországon

Az elmúlt másfél-két évtizedben jelentős változások tanúi lehettünk a magyar olvasáskultúra, különösen a könyvolvasás területén. Az olvasásszociológusok az évente legalább egy könyvet elolvasókat tartják könyvolvasónak. Gereben Ferenc művelődésszociológus kutatásaiból tudjuk, hogy ebben az értelemben napjainkban a magyar társadalomnak körülbelül negyven-negyvenkét százaléka számít könyvolvasónak. A tendencia egyértelműen negatív, a kommunista diktatúra utolsó évtizedében s még a rendszerváltást követő első években is ez a szám hatvan-hatvanöt százalék volt. Az ezredfordulón még közel ötven százalékról beszélhettünk, tehát a folyamatos hanyatlás egyértelműen kimutatható.

Ez természetesen nem magyar sajátosság, a nyomtatott médiumokra épülő hagyományos olvasás pozíciói a világban mindenütt meggyengültek, az internetes-elektronikus tömegkommunikáció és az erőteljesen változó értékrend a mai globális liberális-szabadpiaci rendszer velejárója. Az európai összehasonlító vizsgálatok azt mutatják, hogy Magyarországon az olvasás társadalmi elterjedtsége hagyományosan közepesnek, átlag körülinek mondható. A könyvolvasás elterjedtségénél rosszabbak a könyvtár-látogatási szokásaink, jóval az európai átlag alattiak a magyar lakosok könyvtár-látogatási mutatói, ugyanakkor a könyvgyűjtésben, azaz a

saját házikönyvtárak kialakításában az európai átlag fölötti adatokkal büszkélkedhetünk.

A magyarországi közkönyvtárak látogatottsági mutatói minden bizonnyal tovább fognak romlani, hiszen a Gyurcsány-kormány drasztikus megszorító intézkedései nagyban érintik a közművelődési intézményeket (könyvtárakat, levéltárakat, múzeumokat, művelődési központokat), illetve az ezen intézményeket fenntartó önkormányzatokat. A példátlan méretű 2009-es költségvetési elvonásokra, az állam által megszabott kötelező feladatokat egyáltalán nem fedező ún. közművelődési normatíva összegének öt éve tartó folyamatos csökkenésére a könyvtárak háromféle módon tudnak reagálni: szakdolgozói létszámleépítéssel, az állománygyarapítás, tehát az új könyvek beszerzésének drasztikus visszaszorításával, valamint a nyitvatartási idő csökkentésével. A tudományos kutatók már évek óta megszokták, hogy nyaranta egyre hosszabb ideig tartanak kényszerszabadságot a nagy nemzeti közintézmények kutatószolgálatai, köztük a Nemzeti Könyvtár is, a jövőben a közkönyvtárakban is hasonló állapotokra számíthatunk.

Magyarországon tehát egyre súlyosbodó problémákkal kell szembenéznünk a kulturális igazgatás területén. Ezek már mindenképpen állami szintű megoldást igényelnek, főként mivel a problémák nagy részét maga az állam generálta azáltal, hogy a liberális-szocialista koalíció, illetve a koalíció felbomlása után magára maradt szocialista vezetés teljesen magára hagyta a magyar társadalmat a nemzeti kultúra fenntartásának és ápolásának a feladataival. Magyarországon nemcsak a gazdasági válság az oka annak, hogy a társadalom nem számíthat az állam közreműködésére, segítségére, a felelős hatalmi pozíciókat uraló politikai cselekvők inkompeten-

ciáját és a közösségi érdekekkel ellentétes szándékaikat is egyértelmű okként kell megneveznünk. Az egyre súlyosbodó problémák közül tehát elsőként kell kiemelnünk, hogy a folyamatosan növekvő társadalmi különbségek miatt egyre kevesebben, valamint igen eltérő mértékben és módon tudnak a kulturális javakhoz hozzáférni. Gondot jelent, hogy a politikai (állami, önkormányzati, közalapítványi) csatornákon keresztül érkező, a kulturális értékteremtést és örökségvédelmet szolgáló, folyamatosan csökkenő források elosztása sokszor súlyos egyenatlenségeket mutat, számos területen hátrányt szenvednek például a vidékiek, vagy éppen a szakmaiságot írja felül a politikai érdek, akarat.

Az állam és a költségvetési megszorításokkal ellehetetleníthető önkormányzatok folyamatosan vonulnak ki a kultúra finanszírozásából, miközben pótlólagos forrásokról senki sem gondoskodik, a magánmecenatúra lehetőségei, kultúrája, jogszabályi környezete is rendkívül kezdetlegesnek mondható. Mindennek következménye a magyarországi kulturális intézményrendszer zsugorodása, az intézmények és a kulturális élet színvonalesése, az állampolgárok csökkenő mértékű és színvonalú kulturális fogyasztása, a hagyományos olvasás visszaszorulása.

Az olvasás visszaszorulásának rövid távú következményeit az utóbbi évek PISA-vizsgálataiban is látjuk: az iskolás gyerekek olvasási képességeit, a szövegértést vizsgáló kutatások szerint a tizenöt éves magyar diákok a lista harmadik harmadának élbolyában szerepelnek.

Szembetűnő a mai értékrendszeri átalakulásnak, az önérvényesítő magatartás, a haszonelvűség középpontba állításának a hatása is az irodalomra, könyvkultúrára. A média által divatossá tett életformák, a változó ízlés, a gyengülő erkölcs-

tudat a szabadidő eltöltését is átstrukturálják, az erkölcsi, szellemi fejlődésnek egyre kevésbé lesz elsődleges eszköze a könyv, a nagyregény, az információszerzés terén pedig már lassan a sor végén kullog a nyomtatott sajtótermék. Mindennek a következményei látszanak a magyar szépirodalomban is: az utóbbi másfél-két évtizedben hiányoznak azok a nagy művek, amelyek jelentős mértékben hozzájárulnának a kommunista diktatúra okozta trauma feldolgozásához, vagy éppen a kialakult posztszocialista-vadkapitalista világ rendezetlen viszonyainak a megértéséhez. Hasonló a baj más művészeti területeken is, különösen a széles közönséghez eljutó film esetében. Miközben sokan azt állítják, hogy ennek az az oka, hogy nem egy szintetizáló korban, korszakban élünk, aközben azt látjuk, hogy a kelet- és közép-európai posztkommunista országok legtöbbségében a tendenciák fordítottak, nagy szellemi teljesítmények, műalkotások, regények, filmek járulnak hozzá az önmegértés kollektív folyamatához; sorolhatnánk a német, lengyel, cseh vagy éppen román példákat. Ezzel nem azt állítom, hogy ne lenne gazdag a kortárs magyar szépirodalom, vagy hogy ne születnének jó művek. Magyarországon ma is rendkívül sokan írnak, s dacára annak, hogy a könyvkultúrában és a könyvkereskedelemben is egyre nagyobb szerepet kap a próza, a nagyregény, még mindig ezerszámra vannak jó és közepes költőink. A megjelent kötetek más arányt mutatnak, mint az alkotók megoszlása: 2004-ben például a kiadott szépirodalmi könyvek közel kétharmada volt regény, elbeszélés, a példányszámból való részesedésük 88%-os. Ekkor 2319 mű látott napvilágot, összesen 9 millió 400 ezer példányban.

A megszülető művek elsősorban annak az elvárásnak felelnek meg, hogy minél szórakoztatóbbak legyenek, s ez nem

csupán a ponyvára, a lektúrre igaz. Éppen ezért ne csodálkozzunk azon, hogy Kertész Imre csak a Nobel-díj átvétele utáni évben tudott bekerülni a legnagyobb példányszám-ban eladott könyvű öt magyar szerző közé, de akkor sem a *Sorstalanság*gal. 2003-ban a *Felszámolás* című könyvéből 30 ezer példány fogyott el, míg a lista első két helyét lefoglaló, egyébként angol írói álnéven publikáló Lőrincz L. László *Siva újra táncol I–II.* című regénye több mint 140 ezer példányban, *A vérfarkasok kastélyában* pedig 70 ezer példány fölötti mennyiségben fogyott el a könyvesboltokban. Míg Lőrincz L. 2004-ben is megőrizte az első két helyet két újabb regényével, addig Kertész már nem tudott bekerülni az első öt közé, az igényes szépirodalmat jegyző szerzők közül egyedül Vámos Miklós került az élbolyba, de a kritikusok zöme őt is inkább lektúrszerzőnek tartja.

Az adatok azt mutatják, hogy a nyugaton ismertté tett magyar szépirodalom egyáltalán nem tartoznak a legolvasottabb szerzők közé, de ez önmagában még nem is lenne baj, az igényes szépirodalom helyzete másutt is hasonló Európában. Az már sokkal szembetűnőbb, hogy vannak olyan kiváló és olvasott magyar szerzők (például a német nyelvterületen is ismert Szilágyi István), akiket a magyar laikus és szaktudományos közönség is sokra értékeli, akiknek veszik és a könyvtárakban kölcsönzik is a könyveit, ugyanakkor külföldre nem vagy csak nehezen jutnak el. Ezért nem a külföldi ügynökségek okolhatók, hanem a nekik muníciót, információt szolgáltató hivatalos magyar szervek, vagy a közpénzekből is élő magyar kiadói körök. S e mögött a jelenség mögött a magyar nyilvánosság durván torzult szerkezeti problémáit is felfedezhetjük, nevezetesen azt, hogy a megszülető értékek nyilvánossága mind a közszolgálati, mind a magánmédiu-

mokban korlátozott, erősen kiszolgáltatott a médiumokat uraló gazdasági-politikai-kulturális csoportok és érdekközösségek értékpreferenciáinak, valamint hangadóik személyes és szűkebb csoportérdekeinek. Az írók, az értelmiség megosztottsága ma alapvetően politikai és nem esztétikai természetű, a konzervatív politikai értékeket vallók között is sok progresszív, sőt avantgárd művész van, legyen szó a művészet bármely területéről. Az ő háttérbe szorulásuk mögött elsősorban politikai véleményük vállalását kell keresni, s az csak egy egyszerű, de jól feltérképezhető kísérőjelenség, hogy miként próbálják őket – Magyarországon és külföldön is – jó esetben korszerűtlennek beállítani, rossz esetben valamilyen politikai billoggal illetni.

Az elmúlt évek könyvkiadásáról azt is meg kell állapítanunk, hogy a külföldi szerzők műveinek kiadása növekszik, számuk a szépirodalomban jelentős súlyt képvisel. Az elmúlt években a könyvek közel felének külföldi a szerzője, a példányszámból való részesedésük 75 százalék feletti. Az eladott példányszámaik viszont kis mértékben, de folyamatosan csökkennek. A magyar szerzők példányszáma is folyamatosan csökken, sajnos nagyobb mértékben, mint a külföldieké. Az egy-egy könyvre jutó átlagpéldányszám a magyar írók műveinél alacsony, csak egyötöde a külföldi szerzőkének. Az úgynevezett klasszikus szépirodalom folyamatosan veszít korábbi népszerűségéből, mind a kiadási, mind az eladási adatokból ez látszik. A kortárs szerzők alkotásai a szépirodalmi könyvkiadás több mint háromnegyedét teszik ki (ebben a könnyebb műfajok is benne vannak, a statisztikákat nem esztétikai kategóriák mentén készítik), az élő szerzőktől kiadott művek – mint már utaltam rá – elsősorban regények, elbeszélések, ezek között is mind a magyar, mind a külföldi szerzők-

nél a szórakoztató irodalom súlya jelentős. Az ezredforduló után az ifjúsági és gyermekirodalmi könyvkiadás területén történt jelentős változás. 2000 és 2004 között összesen 2841 ilyen jellegű művet adtak ki, több mint 11 millió példányban. A címszámok és a példányszámok is folyamatosan növekednek. Az egy-egy műre jutó átlagpéldányszám meghaladja a hármezeret.

Azt a folyamatot, hogy az igényes művek olvasása teljesen háttérbe szorul, Gereben Ferenc és az olvasáskutatásban szintén fontos munkát végző Nagy Attila is kommercializálódási és prakticzálódási tendenciaként írja le. Egyre jobban háttérbe szorult tehát a régebbi és az értékeesebb irodalom, és előretört a bestseller, a lektűr és a non-fiction. Az olvasmány-szerkezet jellegzetes változásának mutatkozott továbbá a magyar szerzők arányának fokozatos csökkenése és a rendszerváltozás után a tengerentúli szerzők (elsősorban Danielle Steel, Robin Cook, Stephen King) iránti érdeklődés ugrásszerű emelkedése. Az utóbbi években például Dan Brown *A da Vinci-kódja* volt nagy siker, de a fiatalok körében a Harry Potter-sorozat is óriási, évi 200 ezer feletti eladott példányszámban kifejezhető népszerűsége tett szert. Gereben szerint „az értékes kortárs irodalom hagyományosan főleg a legmagasabb végzettségűek olvasmánya, de hiába nőtt meg az utóbbi egy-két évtizedben jelentősen a felsőoktatásban résztvevők aránya, az említett műfaj részesedése az összes aktuális olvasmányon belül valamelyest elmarad a rendszerváltás előtti öt százalékától is”.

A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem piaci szervezete Európa egyik legrégebbi szakmai társulása. A magyarországi könyvpiac publikációs és termelési értékének 85–87%-át megjelentető és előállító cégek alkotta önkéntes társulást hazai, külföldi és vegyes tulajdonú cégek alkotják.

Első jogelődük, a Pesti Könyvárusok Grémiuma 1795-ben kezdte meg működését. 1878-ban vette fel a Magyar Könyvkereskedők Egylete elnevezést, mely nevet 1919-ben Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületére módosítottak. Rajtuk kívül megemlíthetjük még a Könyves Szövetséget, amelynek a tagjai jórészt a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének is tagjai. A Könyves Szövetség a minőségi kortárs szépirodalmat kiadó cégek, alapítványok szövetsége, szakmai szerepe fontos, de a piaci részesedése minimális. Létrejöttét az az Európában példátlan összefonódás és tőkekoncentráció indokolta, ami az utóbbi egy évtizedben, javarészt a terület elégtelen jogi szabályozása miatt megtörtént. Magyarországon jelenleg három nagy cégcsoport uralja a könyvkiadás, a nagy- és a kiskereskedelem meghatározó részét. Az, hogy a három nagy holdingszerű cégcsoport kezében nemcsak kiskereskedelmi hálózatok, a nagy könyvpaloták és a nagykereskedelmi raktárak vannak, hanem a régi, részben a szocializmusban létrehozott, már akkor branddé vált kiadókat is felvásárolták, lehetetlen helyzetbe hozza a kicsi, független, önálló terjesztési rendszerrel nem rendelkező kiadókat, valamint a kicsi, független, főleg vidéki könyvesboltokat. Ezeknek a szereplőknek ugyanis nemcsak a tőkehiánnyal kell megküzdeniük, hanem a piaci kockázatuk is nagyon nagy: míg a kiadás költségei egyedül a kiadót terhelik, a könyveiket csak bizományosi rendszerben tudják eladni, 45 és 55 százalék közötti árrésszel, az eladást követő elszámolás utáni, helyenként 30–180 napos fizetési határidővel. A nagy cégcsoportok kiadójánál ez a kockázat minimális, a kereskedelmi háttér rendkívül erős, ráadásul szépirodalmi műveik esetében még állami támogatásra is igényt tartanak, tehát gyakran nem vagy csak részben finan-

szírozzák a kereskedelmi tevékenységük és a ponyvairódlom kiadása nyomán képződött profitjukból a minőségi könyveik kiadását. A kis boltok kockázata pedig azért nagy, mert ők a legtöbbször nem kapnak a nagykereskedőktől bizományba könyveket, az átvett árut 20–30 százalékos árréssel előre fizetik, benne áll a pénzük, övék az eladási kockázat, míg a nagykereskedő használja a kiadók pénzét az elszámolási időszakig, illetve az elszámolást követő fizetési határidőig. Ez a piaci szerkezet mára rendkívül egészségtelenné vált, ráadásul politikai-gazdasági erőterek mentén alakul, amelyek már veszélyeztetik a magyar kulturális nyilvánosságot: előfordulhat például, hogy fontos könyvek vagy nem tudnak megjelenni, vagy kis kiadóknál megjelenve nem kerülnek be a nagy kereskedelmi láncokba és így nem jutnak el közönséghez. Ha pedig a nyilvánosság szerkezetének már említett torzulása miatt az olvasó nem tud egy könyv megjelenéséről, annak könyvesbolti forgalmazását a boltban történő megrendeléssel nem is tudja kikényszeríteni.

Napjainkban Magyarországon nagyon különböző vélemények fogalmazódnak meg a társadalmi szervezetekkel, valamint a társadalmat vezető szellemi-politikai csoportokkal kapcsolatban. Miközben a nyilvánosságban mindenki a civil társadalom megerősítéséről, a politikától független egyesületek, szaktestületek támogatásának fontosságáról beszél, aközben a nagy tradíciókkal rendelkező szervezeteknek az a tapasztalatuk, hogy mindez csupán politikai szónoklat marad. A független szervezetek életben maradása és fejlődése, az érdekképviselési munkán keresztül is kifejtett demokratikus kontrolljuk a mai politikai vezetésnek fölösleges teher. Miközben folyamatosan csökken a politika presztízse, valamint a jelenlegi magyar politikai osztály társadalmi elfoga-

dottsága, érthető folyamat, hogy a legitimitási problémákkal küzdő elit igyekszik eljelentékteleníteni a szellemileg vele versenyezni képes értelmiségi tömörüléseket. Ennek a leg-egyszerűbb eszköze a forrásmegvonás.

Ennek ellenhatásaként mind a művészetekben, mind a média uralta közbeszédben egyre erőteljesebben jelentkezik egyfajta elitellenes hang. Ez nem valami neomarxista tendencia, sokkal inkább a diktatúra bukása utáni új, illetve részben új politikai osztályból való kiábrándultsággal magyarázható, illetve annak az elsősorban tömegkulturális jelenségnek a félreértelmezésével, amely szerint az elit és a populáris kultúra közti határ elmosódik, s értékelvű megkülönböztetésük ma már elfogadhatatlan.

Az elitellenes hangok felerősödése kedvez a politikai szélsőségek megjelenésének és megerősödésének, illetve az ezen jelenséget saját politikai céljaira sanda módon felhasználó poszt-kommunista gazdasági, politikai köröknek és a velük szorosan együttműködő újságíróknak, értelmiségieknek. Pedig ez önfelszámoló taktika, mert nem vet számot azzal a lehetőséggel, hogy a rövid távon hasznot hajtó elitellenesség hosszú távon széleskörű társadalmi kiábrándultsághoz, sőt anarchiához vezethet. Ha viszont mindezzel tisztában is vannak, akkor ez a politikai cinizmusnak már a legveszélyesebb foka.

Magyarországon húsz évvel a diktatúra összeomlása után még mindig nem beszélhetünk szilárd társadalmi értékrendről, olyan társadalmi szerkezetéről, amelyben egyértelmű helye van az önszerveződő, a nem felülről létrehozott és irányított társadalmi szervezeteknek. Különösen így van ez az irodalomban, aminek az lehet az oka, hogy éppen „a szellemi rendszerváltás késik a leginkább” – véli Sebeők János író. Szerinte „az irodalom lélektanilag ma is politikai jelenség, míg

a festészet például művészeti jelenség. Az irodalom mindmáig a politikai konfliktusok szimulációs terepasztala. A tábornokok a pártpolitikusok, a térképtankok meg az írók. A politika jelenléte persze olykor nagyon áttételes. Nincs direktíva, nincs pártközpont, csak épp veszedelmes viszonyok vannak. Azt látja az ember, hogy kőkemény verseny folyik, és egyesek valószínűtlenül gyorsabban futnak – futnak be – ebben a versenyben, mint mások.”

Ebben a térben kell értelmezni az írókat tömörítő szervezetek helyzetét is. Jelenleg még mindig a legnagyobb és legtöbb munkát végző, saját kiadókkal, lapokkal, hatalmas könyvtárral rendelkező szervezet az 1945-ben alapított Magyar Írószövetség. A szövetség a diktatúra idején többször a hatalom játékszerévé, eszközévé vált, de voltak dicsőséges időszakai is a szervezetnek, és tagjai közül sokaknak fontos szerepük volt az 1956-os forradalomban. A rendszerváltozás előtt újjáalapított, a kommunista jellegtől teljesen megfosztott szervezet közel ezer tagjának majd egyharmada a környező országokban kisebbségi létben élő magyarság soraiból kerül ki. Az Írószövetség mellett működik még két korosztályi alapon szervezett egyesület, a szocializmus idejében alapított József Attila Kör és az 1998-ban létrejött, azóta jelentős szakmai presztízszt kivívott Fiatal Írók Szövetsége. Az Írószövetségből kilépett, javarészt szintén kiváló képességű írókat a kilencvenes évek közepén létrehozott Szépírók Társasága tömöríti, amelynek tagsága körülbelül negyede az Írószövetségének. A Magyar Írószövetség, a József Attila Kör és a Szépírók Társasága aktív tagja a brüsszeli székhelyű EWC-nek (European Writers' Congress), akárcsak a Romániában működő, a kisebbségi magyar írók érdekeit képviselő Erdélyi Magyar Írók Ligája.

(2009. március)

Az írószervezetek szerepe napjainkban*

Napjainkban Magyarországon nagyon különböző vélemények fogalmazódnak meg a társadalmi szervezetekkel, valamint a társadalmat vezető szellemi-politikai csoportokkal kapcsolatban. Miközben a nyilvánosságban mindenki a civil társadalom megerősítéséről, a politikától független egyesületek, szaktestületek támogatásának fontosságáról beszél, aközben a nagy tradíciókkal rendelkező szervezeteknek az a tapasztalatuk, hogy mindez csupán politikai szónoklat marad. A független szervezetek életben maradása és fejlődése, az érdekképviselési munkán keresztül is kifejtett demokratikus kontrolljuk a mai politikai vezetésnek fölösleges teher. Miközben folyamatosan csökken a politika presztízse, valamint a jelenlegi magyar politikai osztály társadalmi elfogadottsága, érthető folyamat, hogy a legitimitási problémákkal küzdő elit igyekszik eljelentékteleníteni a szellemileg vele versenyezni képes értelmiségi tömörüléseket. Ennek a legegyszerűbb eszköze a forrásmegvonás.

Ennek ellenhatásaként mind a művészetekben, mind a média uralta közbeszédben egyre erőteljesebben jelentkezik egyfajta elitellenes hang. Ez nem valami neomarxista tenden-

* Elhangzott a Magyar Írószövetség székházában *A szabadság diszkrét bája: írószervezetek Közép-Európában 1989 előtt és után* című konferencián, 2008. szeptember 19-én.

cia, sokkal inkább a diktatúra bukása utáni új, illetve részben új politikai osztályból való kiábrándultsággal magyarázható, illetve annak az elsősorban tömegkulturális jelenségnek a félreértelmezésével, amely szerint az elit és a populáris kultúra közti határ elmosódik, s értékelvű megkülönböztetésük ma már elfogadhatatlan.

Ez természetesen nem kedvez egy konzervatív felfogású, organikus társadalomfejlődést feltételező világképnek és társadalomszervező szándéknak, amely szerint megfelelő színvonalú és felkészültségű elit nélkül a társadalom nem vezethető. Mindez annak ellenére is igaz, hogy általános jelenség az európai kultúrában, hogy a vezetők, s köztük a vezetőket részben újratermelő és bíráló értelmiség műveltsége, szellemi, filozófiai felkészültsége jelentősen csökkent. Szegedy-Maszák Mihály a Kommentár című folyóirat 2008/4. számában egyenesen azt fogalmazta meg, hogy „az 1840-es évek magyar értelmisége – sajnos – magasabb intellektuális szinten volt, mint a mai magyar értelmiség”.

Az elitellenes hangok felerősödése kedvez a politikai szélsőségek megjelenésének és megerősödésének, illetve az ezen jelenséget a saját politikai céljaira sanda módon felhasználó posztkommunista gazdasági, politikai köröknek és a velük szorosan együttműködő újságíróknak, értelmiségieknek. Pedig ez önfel számoló taktika, mert nem vet számot azzal a lehetőséggel, hogy a rövid távon hasznot hajtó elitellenesség hosszú távon széleskörű társadalmi kiábrándultsághoz, sőt anarchiához vezethet. Ha viszont mindezzel tisztában is vannak, akkor ez a politikai cinizmusnak már a legveszélyesebb foka.

Az elitnek igenis komoly helye és szerepe van a társadalomban. Bibó István szerint „eddig még az emberiségnek

semmilyen része nem csinált kultúrát és társadalmi szervezetet valamiféle elit nélkül. Hogy ennek az elitnek a feladata a társadalom vezetése, az szinte közhely. A társadalomnak azonban elsősorban nem azért van elitre szüksége, hogy legyen, aki vezesse: erre akad vállalkozó akkor is, ha elit nincs. Voltak olyan társadalmak is, amelyekben a vezetői kiválasztást minden különösebb rend nélkül a legprimitívebb s a legelsődlegesebb emberi képességek és indulatok irányították: az lett a vezető, aki valamilyen fizikai és szellemi képességével terrorizálta vagy szuggesztiója alá tudta vonni a közösséget, s addig maradt vezető, amíg egy nála erősebb ki nem ütötte a nyeregből. Az elit feladata azonban több és szélesebb, mint a társadalom vállalkozásainak, akcióinak a vezetése. Az elit legfőbb szerepe az, hogy az élet *élésére*, az emberi helyzetekben való *erkölcsi viselkedésre* s az emberi *szükségletek mélyítésére, finomítására és gazdagítására* mintákat, példákat adjon, azaz *kultúrát* csináljon. Erre a szerepre pedig már csak valamilyen elit, vagyis valamilyen *értékelési rend* szerint kiválasztott embercsoport alkalmas: az értékelési rend tudja csak biztosítani az elit által adott példák és minták érvényességét és kötelező erejét.”

Magyarországon húsz évvel a diktatúra összeomlása után még mindig nem beszélhetünk szilárd társadalmi értékrendről, olyan társadalmi szerkezetről, amelyben egyértelmű helye van az önszerveződő, a nem felülről létrehozott és irányított társadalmi szervezeteknek. Különösen így van ez az irodalomban, aminek az lehet az oka, hogy éppen „a szellemi rendszerváltás késik a leginkább” – legalábbis így vélekedett Sebeők János egy 2008. augusztusi interjújában a Magyar Nemzetben. Szerinte „az irodalom lélektanilag ma is politikai jelenség, míg a festészet például művészeti jelenség.

Az irodalom mindmáig a politikai konfliktusok szimulációs terepasztala. A tábornokok a pártpolitikuskok, a térképtanokok meg az írók. A politika jelenléte persze olykor nagyon áttételes. Nincs direktíva, nincs pártközpont, csak épp veszedelmes viszonyok vannak. Azt látja az ember, hogy kőke-mény verseny folyik, és egyesek valószínűtlenül gyorsabban futnak – futnak be – ebben a versenyben, mint mások.”

Miközben Sebeőknek minden bizonnyal igaza van, azon is el kell gondolkodni, hogy ha az írók nem mondhatnak le a társadalom alakításának igényéről, akkor a szervezeteiknek miért kellene így tenniük. Márpedig hazánkban az utóbbi egy évtized nagy szervezeti vitáinak és a Magyar Írószövetség elleni erős támadásoknak, az állandóan újrakezdett kilépési botrányoknak a háttérében mindig ennek az igényével találkozhatunk: az írók és az írószervezetek ne politizáljanak, egy szabad, demokratikus köztársaságban nem ez a feladatuk. Amennyiben ezt a pártpolitika dimenziójában nézzük, természetesen egyetértek vele. Ám ha a politika szó eredeti jelentése, valamint azon bibói gondolat jegyében fogalmazzuk meg szervezeteink feladatait, amely szerint az elitnek, s ezáltal az elit részét képező íróknak és társadalmi szervezeteiknek az a legfőbb szerepük, hogy „az élet *élésére*, az emberi helyzetekben való *erkölcsi viselkedésre* s az emberi *szükségletek mélyítésére, finomítására és gazdagítására*” adjanak mintákat és példákat, „azaz *kultúrát* csináljanak”, akkor a Magyar Írószövetség nem mondhat le a politizálás jogáról. S az alapvető szervezeti feladatokat is ennek a jegyében kell végeznünk, tehát az írók érdekeinek, az irodalom autonómiájának a védelmét, az anyaországi és a határon túli magyar irodalom tradícióinak az ápolását, nemzetközi kapcsolatok létesítését, s végül, de nem utolsósorban irodalmi estek, rendezvények

szervezését, rendezését. Ez utóbbi nagyon fontos, de napjainkban, mikor a magyar demokrácia kereteit sem érezzük állandónak, mikor a pártpolitikának két évtizedes adósságai vannak a kultúra finanszírozása és irányítása, a kulturális élet konszolidációja és kárpótlása terén, az írószervezetek nem elégedhetnek meg jónevű tagjaiknak a futtatásával. Az az írószervezet, amelyik csak elitistának kikiáltott irodalmi estek rendezésére költi a pályázatokon megszerzett forrásait, ne csodálkozzék, hogy előbb-utóbb végképp elveszíti a lobbijét, aminek az lesz a következménye, hogy az elvileg általa képviselt terület is tovább veszít a már egyébként is megtépzott presztízséből, s így arra sem lesz módja, hogy akár a rendezvényekre adható források csökkenése ellen is eredményesen lépjen fel. A Magyar Írószövetség ezt fölismerve próbál dolgozni, s ennek jegyében szólítja meg a többi kisebb szervezetet is, az érdekképviselési munkában való összefogásra hívva őket.

(2008. szeptember)

„Irodalmi értékrendek, pályakezdés, érvényesülés”

Lábjegyzet a XXXVI. Tokaji Írótábor munkájához

Napjaink fogalmi misztikájának köszönhetően egy új, az egész közigazgatást, politikát, oktatást és az üzleti világot, sőt lassan már a kulturális életet is átszövő bikkfanyelv használata hódít, amely nyelv ismerete nélkül egyre nehezebb a mindennapi életben való érvényesülés. Ez a nyelv az őt létrehozó új világrendet is legitimálja, s ki merné ma vitatni például azt, hogy a mindenhol bevezetendő minőségbiztosítás nélkül nincs fenntartható fejlődés? Miközben úgy tűnik, hogy ebben a fogalmi tobzódásban a dolgok néven nevezésének természetes igénye tükröződik, valójában a józan paraszti ész, a tiszta erkölcsre és a logikus gondolkodásra épülő életszervezést olyan igazságossági elvekre épülő, látszólag széles közmegegyezést feltételező szabályok, normák írják felül, amelyek ugyan politikailag korrektek (még egy új fogalom...), de tökéletesen alkalmasak egy-egy szűk csoportérdek szolgálatára, azaz a meglévő gazdasági-politikai-kulturális hatalmi struktúrák megerősítésére. S ebben a helyzetben az a 22-es csapdája, hogy az elmúlt két, két és fél évtizedben kialakult, a média által az egész világban szétfröccsentett új beszédmód fogalmi önmagukban nehezen kikezddhetők, azok jelentésével többé-kevésbé mi magunk is egyetértünk, mert hát ki merné például azt mondani, hogy a mögöttünk hagyott évszázad felelőtlen környezetrombolása után ne lenne szükség környe-

zettudatos gondolkodásra vagy életmódra. Csakhogy ez valószínűleg játék a szavakkal, miközben ténylegesen nem történik semmilyen érdemi változás, mert az idő kerekét nem lehet visszaforgatni, s a mindent maga alá gyűrő globális ipari-kereskedelmi-politikai lobbist megállítani. Az pedig már egészen nevetségesnek és – az életforma kiveszése, kiirtása miatt – érthetetlennek is tűnne, ha a környezettudatos életforma legújabb kori prófétáinak és híveiknek elmagyaráznánk egy paraszti gazdaság működését, vagy csak egy hagyományos disznóvágás folyamatát, amelyben nem képződött sem szemét, sem fölösleges termék. „Visszamennék a múltba, amikor nem levegőből, hanem chilei salétromból állították elő a salétromsavat” – vallja Németh László *Ha most lennék fiatal* című írásában, de nincs hova visszatérni, mert a múltat legyőzték, állítja Illyés a naplójában.

Az idei Tokaji Író tábor központi témája, az irodalmi érvényesülés kérdése nehezen értelmezhető annak a nyelvi-fogalmi közegnek az ismerete nélkül, amely körülvesz bennünket, s amely ma egyértelműen uralja a közbeszédet. Ezért ma nem az értékrend vagy az érvényesülés lehet az igazi hívószó, hanem az egyik, az utóbbi években meghonosodott divatos fogalmunk: az esélyegyenlőség. Egy olyan szó, amit Illyés, Németh László és társaik, nemzeti irodalmunk nagyjai sosem írtak le, még csak nem is ismertek. Egy olyan kifejezés, amelynek persze megvan az ellentétpárja is: a diszkrimináció. S ki merné a két kifejezés, illetve a mögöttük lévő elv jogosságát vitatni? Az esélyegyenlőség ugyanis olyan általános európai alapelv, amelynek leglényegesebb szempontjai az Európai Közösség alapító egyezményének 6. cikkelyében (tilalom nemzeti hovatartozás miatti diszkriminációról) valamint 119. cikkelyében (a nők és férfiak egyenlő bérezése)

vannak lefektetve. Ezek az alapelvek minden területen alkalmazandók, különös tekintettel a gazdasági, társadalmi, kulturális és családi életre. Az esélyegyenlőségért azonban tenni is kell, ezért a gyakorlatban történő érvényesülése érdekében bevezethetnek ún. pozitív megkülönböztető intézkedéseket is. Az 1997. október 2-án aláírt Amszterdami Szerződés, amely az európai integráció alapvető szerződéseinek egyike, tovább pontosít: a diszkrimináció tilalmáról szóló 6/A cikkely megerősíti az esélyegyenlőség elvét. A szabályozás célja, hogy az Európai Tanács megtehesse a szükséges intézkedéseket mindennemű, a nembeli, a faji, az etnikai hovatartozáson, a koron, a vallási, a lelkiismereti és a szexuális érdeklődésen alapuló diszkrimináció leküzdése érdekében.

Mindannyian tudjuk, hogy a gyakorlatban ez mit jelent, hogy milyen értékeknek nevezett devianciák vagy szűk csoportérdekek tudnak éppen e szabályozás védőernyője alatt érvényesülni, miközben a társadalom többsége döbbenet, némán, s javarészt már közönnyel veszi tudomásul, hogy az ő élete, értékrendje, kultúrája perifériára szorul. A többség értékei, hagyományai, kultúrája nem védendő, pozitív megkülönböztetése nem szükséges. Sőt a magyar médiát figyelve úgy tűnik, mintha ilyen nem is létezne. Mintha a kultúra valóban a szubkultúrák összessége lenne, ahogy egy korábbi miniszter állította. Sőt mintha a kulturális, a szellemi élet fontos szereplői nem is az írók, művészek, tudósok, feltalálók, olimpiai bajnok sportolók volnának, hanem a celebritások, bulvárhősök, műmellű kivénhedt pornóasztárok, beszédhibás, önállóan fogalmazni sem tudó műsorvezetők.

Ebben a közegben kell tehát értelmeznünk irodalmi értékeinket, irodalomtörténetünket, kánonjainkat. Kánonjainkat, igen, így: többes számban. Mert korábban ott tartottunk,

hogy azok, akik folyamatosan a nagy történet elbeszélhetetlenségéről, az egységes irodalomtörténet megírásának lehetetlenségéről beszéltek, azok a kortárs irodalom kanonizálási szándékkal történő értelmezésekor mindig csupán a kánon kifejezést használták, mintha mai összetett hagyományrendszerünkben, napjaink valóban szétágazó, egymásra is alig reflektáló irodalmi-művészeti életében ez az egyes szám nem mondana ellent a huszadik század irodalomtörténetére nyilvánvalóan igaz kijelentésüknek. Ugyanakkor az egységes, egyetlen nemzeti kánon hiánya nem jelenti azt, hogy ne lehetne egy irodalomtörténetben megírni a huszadik századi kánonok egymásmellettiségének történetét és a meglévő interakciókat.

Mindez azonban felveti az érvényesülés – a tanácskozás címében is megfogalmazódó – kérdését. Ma az érvényesülés első számú feltétele nem a tehetség, nem a – súlyukat ezért is elvesztő – szakmai műhelyekben való megmértetés, nem is a mesterségbeli tudás, hanem a jelenlegi hatalmi struktúra elfogadása és kiszolgálása. És ez azért van ma sokkal inkább így, mint a korábbi korokban, beleértve a kultúrát közvetlenül irányító kommunista diktatúrát is, mert ma az ismertség, vagyis az olvasókhoz való eljutás, az érvényesülés záloga a média. Az a média, amely ismertté, divatossá tesz, ami aztán hol nyomon követhetően, hol észrevétlenül visszahat a recepcióra is. Az a média, amely ma nagyjából kollaboránsnak tekinthető, a fogalomnak abban az értelemben, ahogyan azt Bogár László használja a mai gazdasági-politikai viszonyainkat jellemezve. Mindebből következik, hogy ma az irodalmi érvényesüléshez nagy médiatámogatás kell, amit csak azok a személyek, körök, csoportok kaphatnak meg, akik megszólalásaikban vagy éppen diszkrét hallgatásukban, politizálásukban vagy éppen pillanatnyi apolitikusságukban azon

– gyakorlatilag megfoghatatlan és megszemélyesíthetetlen – globális hatalmi érdekeknek a kiszolgálói, amelyeknek a hatását mindennapi életünkben, szokásaink, jövedelmi viszonyaink megváltozásában mindannyian megtapasztalhatjuk. Ezek az írók, művészek a műveikben is olyan tematikát és nyelvet használnak, amelyek ezen érdekek mentén argumentálhatók, így ma a megmagyarázott öncenzúra és a sikerorientált konformizmus korában élünk. És aki ezt felismeri, s nem szolgálja ki, azt a legkevesebb, hogy tehetségtelennek vagy ostobának titulálják, aki állítólagos sértettségével igyekszik elleplezni a fogyatékoságait.

Mit tehetünk mindezek ellen, hogy legalább azt elérjük, hogy az egymás mellett élő értéktermelő csoportok nyilvánossághoz jutásában valóban érvényesüljön az esélyegyenlőség? S hogy ezáltal érvényesüljenek az olvasók jogai is?

Mivel nem tagadhatjuk a hatalmi beszédmódok és a hatalmi játszmák meglétét, ki kell mondanunk, hogy teljes hatalmi struktúraváltásra van szükség. Meg kell teremteni az értékek, művek, vélemények valóban szabad „piacát”, s mindehhez értékteremtő és értékvédő, megfelelő anyagi háttérrel biztosító, a médiát pedig erősen szabályozó kultúrpolitika kell. Azt kell tenni, amit Bogár László a nemzeti gazdaság problémáinak a kezelésére javasol: „A jelenlegi válságból való kiút megtalálásához tehát először is mindezzel szembesülni kellene. Aztán számba venni maradék erőinket, hogy megtudjuk, van-e még esély e hatalom szerkezeti korrekciójának kikényszerítésére, vagyis a birodalommal való új alku elérésére. Az azonban már most nyilvánvaló, hogy az eddig mindent kiszolgáló kollaboráns elitek eltávolítása nélkül minden kísérlet eleve kudarcra ítéltetett.”

(2008. augusztus)

A kultúra nyilvánossága – kulturális nyilvánosság*

A kultúra, a közművelődés, de elsősorban az úgynevezett magaskultúra nyilvánosságáról beszélve érdemes distinkciót tennünk egyrészt a kultúra belső fórumainak nyilvánossága, másrészt a kulturális nyilvánosságnak a nyilvánosság egészét formáló korszerű kommunikációs felületeken betöltött szerepe, harmadrészt a kultúra belső kiválasztódási folyamatainak a tömegkommunikációban való leképeződése között.

A kultúra belső fórumainak nyilvánosságára – a jelenlegi magyar társadalom erkölcsi és gazdasági válságjelenségei ellenére is – viszonylag gazdag rétegződés jellemző. Ezek a belső, elsősorban szakmai nyilvánosságot jelentő terek, fórumok a nyilvánosság egészének törvényei szerint működnek, megteremtve saját belső hatalmi csomópontjaikat, erőcentrumaikat, kitermelve referenciaszemélyeiket. Ez a rendszer természeténél fogva folyamatosan alakul, változik, új szereplők lépnek bele s hagyják el, szerzők, alkotók tűnnek fel, lapok, galériák, intézmények, szellemi körök, műhelyek, egyesületek, alapítványok jönnek létre vagy éppen szűnnek meg. Erőteljes az ágazati differenciáltság, s bizonyos területeken, különösen az irodalomban és a folyóirat-kultúrában

* Elhangzott a második Nyilvánosság konferencián a Petőfi Irodalmi Múzeumban, 2008. április 15-én.

mély szakadékok teszik átjárhatatlanná az egyes körök, táborok közti területet. Az irodalomban például ma párhuzamos nyilvánosságok vannak, s ezek egy része gyakorlatilag személyes és szakmai viszonyban sincs egymással. Madártávlatból nézve a magyar irodalom olyan, mintha több irodalmunk lenne, saját szervezetekkel, külön szerzőkörrel rendelkező lapokkal, saját kritikusok és értelmezők által megerősített kánonnal stb.

Ha a kulturális nyilvánosságnak a nyilvánosság egészét formáló korszerű kommunikációs felületeken betöltött szerepére tekintünk, azt tapasztaljuk, hogy a gazdag kulturális kínálat, még a létrehozott értékek belső nyilvánosságban selektált legjobbjai is alig képesek elérni a nyilvánosság egészét formáló korszerű kommunikációs felületek, a tömegeket megszólító média ingerküszöbét. Természetesen itt megint nem a populáris kultúráról, a tömegkultúráról és a mainstreamről van szó. A kereskedelmi rádiókban és televíziókban gyakorlatilag alig van szó magaskultúráról, a közművelődés problémáiról; a közszolgálati rádióban pedig az egykori művészeti szerkesztőség felszámolásán túl a műsoridők megkurtításán, illetve a nagyobb hallgatottságú műsorsávok elvételén is látszik a rádió új vezetésének szándéka: a nyilvánosságot itt is a közbeszédet egyébként is uraló politika határozza meg. Hasonló tendenciákat látunk az utóbbi években a közszolgálati televíziók esetében is, például a Duna TV műsorstruktúrájának erőteljes megváltozásában. A Magyar Televízióban pedig a földi sugárzással nem rendelkező m2-re szorult az egyre fogyó műsoridejű kulturális kínálat. A híradókba már évek óta nem kerülnek be kulturális hírek, a szerkesztőket a bel-, a kül- és a gazdaságpolitikán kívül csak a katasztrófák és a sport aktualitásai érdeklik. A vezető internetes portálok

kulturális kínálatáról beszélni is alig érdemes, gyakorlatilag a celebvilág, illetve a populáris kultúra médiaszereplőinek élete és kétes értékű teljesítménye vált ezen lapok témájává, miközben a politika vagy a gazdaság területén hasonló bulvárosodás nem jellemzi a gyakorlatukat.

Pedig éppen a digitális technológia térnyerése segíthetne a magaskultúra nyilvánosságának növelésében, a kulturális javakhoz való hozzáférés demokratizálásában, az esélyegyenlőség növelésében. „A digitális technológia elősegíti a legkülönbözőbb kulturális alkotások közös diszkurzív kontextusba helyezését, a köztük lévő kapcsolatok aktív, egyedi megteremtésével. Ez a kultúra és a tudáselsajátítás soha nem látott távlatait nyitja meg az aktív felhasználó számára és felveti az oktatási rendszer gyors átalakításának szükségességét is” – írja Heller Mária az *Új kommunikációs helyzetek és szükségletek: a hierarchikus nyilvánosságok kialakulása* című tanulmányában.¹ Ugyanakkor mégis azt tapasztalhatjuk, hogy a reklámerővel nem rendelkező, s így egyre kisebb forrásokhoz jutó kulturális élet – sem technológiai értelemben, sem a tartalomfejlesztés terén – nem képes felvenni a versenyt a jobb anyagi helyzetben lévő ágazatokkal s az óriási méretekben termelő, az ízlést és a befogadást mesterségesen manipuláló tömegkulturális iparágakkal. Bármely területre nézünk, láthatjuk, hogy az a vágyálom, amely az információs sztráda kiépülésének hőskorában fogalmazódott meg, azaz hogy a digitális technológia hozzájárul a kulturális javak széles körű fogyasztásához, nálunk két ok miatt sem tud megvalósulni:

¹ HELLER Mária, *Új kommunikációs helyzetek és szükségletek: a hierarchikus nyilvánosságok kialakulása*, http://www.socialscience.t-mobile.hu/2001_marc/brosura_htm/heller.htm.

egyrészt a szolgáltatói helyzetbe kerülő művészeknek, alkotóknak, közművelődési dolgozóknak, kis kiadóknak nincs forrásuk a digitális fejlesztéshez, másrészt a nemzeti kulturális emléktanyag széles körű digitalizálásához mind a mai napig hiányoznak az átfogó, jelentős forrásokat biztosító állami támogatások.

Heller Mária már idézett tanulmányában kiemeli, hogy „a nyilvánosság léte szorosan kötődik a köz- és a magánszférára elkülönüléséhez: létrejöttéhez e két életszféra megkülönböztetésére, elhatárolására volt szükség. Jürgen Habermas *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása* című művében a klasszikus polgári nyilvánosság kialakulásában is ezt a dichotómiát tartja döntőnek: a nyilvánosság szerinte olyan kommunikációs térként jött létre, amelyben a magánemberekből szerveződő közönség a köz ügyeit vitatta meg, racionális vitára kényszerítve az államhatalmat. Habermas a klasszikus polgári nyilvánosság kiüresedésének legfőbb okaként éppen a köz-magán dichotómia összeomlását, a közérdek és a magánérdek, a politikai és a gazdasági érdekek összefonódását látja. A magánélet szinte minden területét szabályozása alá vonó állam, valamint a magánérdekek szolgálatában álló reklám és PR a tömegkommunikációs eszközök segítségével a magánélet legbelsőbb tereibe, a kiscsaládi intimszférába való behatolása által megváltoztatta a nyilvánosság szerkezetét. [...] A konszenzus-kereső vita, a tematikus és részvételi korlátozottságot nem ismerő nyilvánosság helyett a tömegkommunikációs eszközök olyan tömegfogyasztásra szánt konzum-kulturális nyilvánosságot alakítottak ki, amely a befogadóktól passzív fogyasztói magatartást kíván. Összekeverednek a köz-témák és a magántémák, az állampolgárt politikai, és a fogyasztót gazdasági érdekek alapján megcélzó kommunikációs

aktusok. A tömegkommunikációs eszközök között erősödő konkurencia-harcok következtében a kulturális témák kommunikációját is gazdasági érdekek vezérlik, itt is jellemzővé válik a korábbi határvonalak feloldódása, létrejön az információ és a szórakoztatás összekeveredése, az *infotainment*.²

Mindez átvezet a harmadik szemponthoz, a kultúra belső kiválasztódási folyamatainak a tömegkommunikációban megjelenő leképeződéséhez. Láthattuk, hogy a kultúra belső nyilvánossága nagyon sok egymás mellett létező értéket hoz létre, s azt is, hogy ezeknek a zöme alig éri el a média ingerküszöbét. Ami viszont eléri, s valamelyik nagy közönséget vonzó csatorna vagy nyomtatott médium témája lesz, az már rögtön egy hatalmi kérdéseket felvető térben értelmeződik. Nagyjából arról van szó, amit Monok István vetett fel a könyvtárak kapcsán: „a könyvtárak nyilvánossága minden korban összefüggött a hatalmi kérdésekkel: ki birtokolja a kultúrát? Hogyan, milyen módon, milyen mértékben hozzáférhetők az újító eszméket tartalmazó kiadványok?”³ Egy korábbi dolgozatomban írtam, hogy „a kultúra nyilvánosságához juttatásának átalakuló, szélesedő, ugyanakkor továbbra is ellenőrizhető módjai, a kulturális közvetítés erős mediatizálása, s ilyen módon a közízlés felülről történő alakítása is erős hatalmi centrumok létrejöttét eredményezhetik. Tehát annak ellenére, hogy a kultúrát egyesek a pénzügyi források – nemzetgazdasági mértékkel nézve – igen csekély mértéke miatt nem tekintik fontos politikai felvonulási területnek, bizo-

² Uo.

³ MONOK István, *A hatalom és a közgyűjtemények = A könyvtárak és a hatalom. Tanulmányok és dokumentumok*, szerk. MONOK István, OSZK–Gondolat, Budapest, 2003, 10–11.

nyos körök éppen a kibontakozás, a hatalmi pozícióból történő építkezés elsődleges terepének használják.

Akarva-akaratlanul ezen politikai tőkére is konvertálható pozíciószerző célokat szolgálják a nyilvánosságot mesterségesen alakító médiumok, illetve azok a nemzeti kultúrát, művelődést, a kortárs magyar irodalom, művészet gazdagságát elfedő műsorkészítők is, akik anyagilag is érdekeltek egy torz és nem teljes kép közvetítésében.”⁴

A kulturális értékek médiatámogatottsága tehát sokszor nem tükrözi a kultúra belső érték kiválasztódását, sem a kultúra belső gazdagságát. Így ha a belső fórumokat, folyóiratokat, kiállításokat, színházi repertoárokat, múzeumi eseményeket stb. nem követők csak a tömegmédiumokból tájékozódnak, akkor bizonyos fontos alkotókról, művekről nem is hallanak. A sztárolt vagy a más típusú nyilvánosságot adó területeken, például a politika berkeiben is otthonosan mozgó szerzők nevét könnyebben jegyzi meg. Ez egy idő után hatással lesz ezen szerzők, csoportok piaci pozícióira is (például könyv- vagy képeladásban), illetve a média által felerősített sznobizmus és konformizmus miatt erőteljesen visszahat a kultúra belső nyilvánosságára, saját kánonjára is. Így a tömegmédiumok jelentőségét felismerő, s azzal élni is tudó szerzők, közösségek helyzeti előnyöket képesek teremteni önmaguknak, már ha beleillenek az erősen átpolitizált médiumok hatalmi koncepciójába is.

Mindezekén túl egy olyan új jelenséggel is szembe kell néznünk, amikor a tömegmédia, illetve a széles értelemben vett nyilvánosság gyakorol nyomást a szakmára, mert előbb-

⁴ L. SIMON László, *Hatalom – hitvallás – eszköz. Megjegyzések az állam kultúrafenntartó szerepéről* = Uő., *Versenyhátrány. A (kultúr)politika fogságában*, Kortárs, Budapest, 2007, 105–106.

utóbb például az irodalomtörténetnek is választ kell adnia a Wass Albert-jelenségre, amelynek külön pikantériája, hogy alternatív nyilvánosságot volt képes teremteni a baloldali többségű médiatérben. De az irodalom- és művészettörténetnek, a kultúratudomány képviselőinek egyre több feladatot fog adni a magaskultúrát is tematizáló médiavalóság, a populáris kultúra aktuális kérdéseinek, az elmosódó határoknak az értelmezési kényszere.

(2008. április)

Márai-program

Kivéreztetett irodalmi életünkben alig akad olyan szereplő, aki ne látná be, hogy a minőségi irodalmi könyvkiadás kátyúba került szekerén csupán jelentős forrásbevonással lehet egyet lendíteni. Nemzetstratégiai kérdés: lesz-e Magyarországnak pénze arra, hogy a magyar nyelven itthon és a határainkon túl megszülető, jelentős kulturális értéket képviselő művek, valamint a tudományos nyelv fejlődése szempontjából is meghatározó elméleti, szakmai könyvek megjelenhessenek és eljuthassanak a sajátos egyre fogyatkozó számú olvasókhoz. Legalább ilyen fontos kérdés az is, hogy lesz-e hazánkban politikai akarat és ebből következően forrás arra, hogy a legjobb magyar művek minél több idegen nyelven, minél nagyobb (szakmai) figyelmet keltő kampányok kíséretében, jó minőségű fordításokban, neves kiadóknál napvilágot lássanak. Nevezetesen, hogy a Magyar Könyv Alapítvány a jelenleginél sokkal több külföldi kiadást támogathasson, ahogy azt a hasonló szervezetek a nálunk szerencsésebb és előrelátóbb, de semmivel sem jobb geopolitikai vagy gazdasági helyzetben lévő országokban teszik, pusztán csak azért, mert a döntéshozók már rég felismerték vagy belátták: a kultúrának, a nemzeti irodalom és a tudomány külföldi propagálásának gazdasági térnyerést, innovációt is segítő szerepe van.

Éppen ezért nem halogatható tovább a magyar könyvkiadás rendbetétele, az irodalom mindmáig elmaradt feltőkésítése, valamint a terület olyan irányú jogi szabályozása,

amely erősen csökkenti a kis kiadóknak a kereskedelemmel szembeni kiszolgáltatottságát, illetve amely rendezi a könyvkiadók és a nagy könyvkereskedők közti egészségtelen összefonódást, ami megnehezíti a kis kiadók piachoz jutását, s gátja a valódi versenynek is.

A Márai-program, amit már jó ideje a zászlajára tűzött a gyakran ellenérdekelt feleket tömörítő Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, valóban figyelemre méltó, támogatandó kezdeményezés. Az egyesülés honlapján olvasható eredeti tervezetből kiderül, hogy a tervezet készítői az írók által is fontosnak tartott kérdéseket emelték ki: egyrészt a nemzeti könyvkiadás és irodalom távlatos támogatását, a magyarországi és a határon túli könyvtárak állománygyarapítási keretének növelését, másrészt a kortárs magyar irodalom alkotóinak átfogó ösztöndíj-program általi támogatását, harmadrészt a magyar irodalom és minőségi könyvkiadás külföldi expanzióját, s végül az olvasáskultúra fejlesztését. Félő azonban, hogy a tervezet a könyvek árkötöttségéről szóló MKKE-törvényjavaslat sorsára jut, azaz a látványos parlamenti bizottsági vita után továbbra is a fiókban marad, vagy az eredeti szándékot kilúgozva, vitatható társadalmi vagy szakmai támogatottságra hivatkozva, „okosan” átdolgozva vezetik be. S persze majd sajtótámogatást is kapnak az érdekeltek, mindig lesz egy sármos, intellektuálisan nagyon érzékeny újságíró, aki valamelyik nagy kiadói és terjesztői csoport tulajdonos-vezetőjének az orra alá dugja a mikrofont, s úgy kérdezi, ahogy az interjúalany érdeke megkívánja.

Valójában olyan támogatási rendszerre lenne szükség, amely nem a nagy kiadók felhalmozódott raktárkészletét vásárolja fel, hanem az NKA által már amúgy is támogatásra ítélt, megjelenésre váró fontos műveket juttatja el az iskolai és a

közkönyvtárakba. Így egyszerre segíti a szerzőket, a kiadókat, a könyvtárakat, valamint a könyveket megvásárolni nem tudó, könyvtárlátogató olvasókat. Fontos cél, hogy a nagy terjesztők által diszkriminált minőségi könyvek ne a kis kiadók raktáraiban porosodjanak, ezért a jövőben nem direktben a kiadást kell támogatni. A rendszernek a gyakran likviditási problémákkal küszködő kis kiadókra kell épülnie, s nem a tőketartalékkal és raktárkapacitással rendelkező nagyokra. A támogatandó művek kiválasztásakor csupán mellékes szempont lehet, hogy mit keresnek a leggyakrabban az olvasók. A jelenlegi baloldali kormányzat évről évre csökkentette a közművelődési normatívát, így egyre kevesebb forrás jutott könyvtári állománygyarapításra. A könyvtárak létük fontosságának bizonyítása érdekében értelemszerűen az olvasók megtartásában érdekeltek, ezért a „sikerkönyvek” beszerzésére törekednek, tehát már most is a minőségi tudományos és szépirodalom a vesztese a forráscsökkenésnek. Ebből is látszik, hogy a döntéshozatalt nem a könyvtárosokra, hanem az irodalmi élet szereplőire, valamint a tudományos és ismeretterjesztő könyvek szerzőire kell bízni. S persze nem a nagykereskedelemben megszokott brutális mértékű, hanem a kis kiadók helyzetén is javító 30–35%-os árréssel kell a könyveket felvásárolni. A könyvek népszerűsítésére, friss szellemű, az olvasáshoz kedvet teremtő író–olvasó találkozókat szervezésére is kell pénzt biztosítani. S persze a pénzt nem az adminisztrációra, nem újabb és újabb munkaszervezetek kialakítására, monitoring-rendszerekre, hanem valóban az értékteremtésre kell fordítani: nevezetesen hogy a magyar írók remekművei eljussanak a magyar olvasókhoz.

(2009. november)

Kulturális demokrácia – politikai demokrácia

A demokrácia valódi értéke

Érdekes hullámokat vert a polgári oldal miniszterelnök-jelöltjének a Nagyítás című hetilap 2010. február 17-i számában megjelent *Megőrizni a létezés magyar minőségét* című írása, amely Orbán Viktor egy 2009. őszi értelmiségi találkozón elmondott beszédének a szerkesztett változata. Mások mellett a Világgazdaság Online is a hetilap újságospultokra kerülésének napján összefoglalást tett közzé, kitérve a szocialista reakciókra, valamint a fideszes kommunikációs válaszokra is. A Világ-gazdaság cikkének címe (*Gyurcsány őszi beszéde után Orbán kötcsei beszéde?*) már előrevetíti azt a kommunikációs teret, amelyben a következő, jobboldali kormánynak dolgoznia kell, hiszen két összehasonlíthatatlan helyzetet akar egybemosni a kérdésbe csomagolt állítással a lap. Gyurcsány Ferenc őszi beszéde a kormányzás megkezdése után, szűk körben hangzott el, s az ott elhangzott, nem a nyilvánosságnak szánt valóság, a hazugságok beismerése csak később szivárgott ki, ma is ismeretlen körülmények között. Ezzel szemben Orbán Viktor egy sajtónyilvános szabadtéri programon mondta el beszédét, s azt majd két hónappal a választások előtt saját maga tette közzé egy országos hetilap címdolaján, előre vállalva azt a kulturális programot, amit a kormányzásban pártja érvényre akar majd juttatni.

Orbán felvetései mélyen érintik a magyar értelmiség jelentős részét, akik szeretnék azt hinni, hogy alkotásaik külön

élhetnek a közéleti megnyilvánulásaiktól, s hogy Orbán téved abban, hogy „a társadalom egyetlen kritérium alapján ítélkezik a magyar szellemi élet képviselőiről: politikai teljesítményei alapján”. Pedig Orbán Viktornak ebben igaza van, sőt az erőteljesen polarizált magyar politikai-kulturális térben ez nemcsak szinkron jelenség, hanem beszélhetünk a diakrón vetületéről is: például a magyar irodalomtörténet nagy (élet)műveinek alakulás- és befogadástörténetét látva is azt tapasztalhatjuk, hogy bizonyos fórumokon szerepet kap az az egyébként szinte értelmezhetetlen szempont, hogy az adott alkotó munkássága miként értelmeződik a mai *politikai kommunikációs* térben. De még azzal a képtelen (szerecsére a tudományos életen kívüli) jelenséggel is találkoztam, hogy egyes alkotóknak a megítélésekor felvetődött szempontként, hogy ha ma élne, akkor melyik „oldalhoz” tartozna. S ez nemcsak a tudomány és a kritika által vitatott kanonikus pozíciójú szerzőkkel fordul elő (lásd például a Wass Albert-életmű és életút politikai értelmezéseit), hanem még az irodalomtörténetben stabil – vagy annak gondolt – pozíciójú írók megítélését is befolyásolja. A jobboldalon elsősorban a közönség (azaz az olvasótábor) részéről tapasztalhatók az uralkodó kánont erről az alapról bíráló jelenségek, míg a baloldalon éppen fordítva történik: a teoretikusok, a kritikusok mindent megtesznek a nekik nem tetsző, azaz a politikai ideológiájukhoz nem illeszkedő, mai szemmel nézve politikailag nem korrekt szerzők pozíciójának gyengítéséért, a kánonból való kiszorításáért (gondoljunk csak Tamás Gáspár Miklósnak a Németh Lászlóról írt születésnap-i Népszabadság-cikkére). A két jelenségben az a közös, hogy a politikai, érzelmi ítélettel akar kánonformáló tényezővé válni.

A kulturális élet szereplőinek első látásra idegen lehet egy, a kultúráról értekező írásban a hatalmi beszédmód olyan szintű preferálása, miként azt Orbán teszi. A politikustól ez nem csak a politika logikája miatt fogadható el: ha belátjuk azt, hogy nemcsak a társadalom (értsd: a befogadó) ítélkezik az alkotókról politikai teljesítményeik, közéleti megszólalásaik vagy éppen beszédes hallgatásuk alapján, hanem még a szűk szakmai recepcióban is megjelennek indirekt módon az oldalhoz tartozás szempontjai, akkor vitathatatlanul jogosnak kell tekintenünk a volt, s egyben leendő miniszterelnök nézetrendszerét. Márpedig a kulturális élet összetettsége ellenére is egyértelműen kimutatható, hogy a recepcióban, illetve az arra egyre erőteljesebben ható médiajelenlétben komoly szerepet kap a politikum, valamint az értelmezők és az értelmezettek személyes kapcsolatrendszerén keresztül az érintettek politikai hovatartozása. Így van ez még akkor is, ha a kritikusok vagy az elméletírók ezt hangosan kikérik maguknak. (Emlékszem olyan nyilvános irodalmi PhD-disszertációvédésre, amelyen a fiatal doktorandusz azt állította, hogy az általa elemzett neves szerző több pályatársához hasonlóan a kritika elvárásainak megfelelően ír, s ez mind a nyelvhasználatában, mind a témaválasztásaiban megmutatkozik. Az egyik opponens elég határozottan követelte a hallgató tudománytalan, megalapozatlan és előítéletes véleményének a visszavonását, pedig ott még csak a kritikai elvárásrendszer hatásairól volt szó; mi lett volna, ha a szerző a politikum dimenzióit is beemeli a vizsgálatába? Hasonló problémát látunk a kurátorok uralta kortárs képzőművészeti életben, ahol éppen a politikailag elfogult kiállítás- és fesztiválrendezők ízlésvilága és értékrendje, az általuk diktált trendek és politikailag korrekt témák, s nem

maguk a művészek szabnak irányt a kortárs európai művészetnek.)

A hatalmi pozicionálás tehát legitim eszköze egy kultúrpolitikával foglalkozó politikusi írásnak, főleg ha a szerző „kormányzat és kultúra viszonyát a kormányzás logikája és megfontolásai felől” kívánja értelmezni. A hatalmi beszéd nemcsak tárgya lehet a művészetnek, hanem a művészeti térben, a kulturális életben az alkotók, csoportok pozicionálásának az eszköze is, amit egymás között, saját presztízis- és pozícióharcukban a kulturális élet szereplői is használnak. A hatalom a társadalom egyik legfontosabb mozgatórugója, s ha elfogadjuk, hogy Jürgen Habermas a munka és a hatalom mellé a kommunikációt is beemeli a társadalom elsődleges mozgatói közé, akkor a hatalmi, politikai kommunikációt a társadalmi érvényesülés egyik legfontosabb eszközének tekinthetjük. Ennek felismerése vezette és vezeti még ma is azoknak a baloldalon pozicionált szerzőknek a ceruzáját, akik nemcsak a közéleti megnyilvánulásaikban (lásd Gyurcsány Ferenc őszödi beszédének szerezsenmosdatását), hanem a műveikben is valamiféle politikai elvárásnak megfelelően akarnak megnyilatkozni, vagy éppen hallgatni, s témákat kikerülni. Ugyanakkor az, aki a közéleti megnyilvánulásainak, sőt még a műveiben is megjelenő értékvalasztásának köszönhető sikerei után a vele politikailag nem azonosulóktól kritikát, elutasítást vagy esetleg a szakmai munkáját megbíráló szavakat kap, az ne csodálkozzék. S túl azon a problémán, hogy mindig lesznek olyan értékes művek, amelyek nem számíthatnak jelentős olvasói, nézői érdeklődésre, azt tudomásul kell vennünk – mindkét oldalon –, hogy a széles körben befogadható műveink közönségének nagysága nem feltétlenül lesz összhangban az alkotások esz-

tétikai súlyával, mert – idézzük még egyszer – a társadalom a politikai teljesítményeik alapján ítélkezik a szellemi élet képviselőiről: „Magyarország polgárai összességében ma annak megfelelően alkotnak véleményt az elit teljesítményéről, hogy az ország kormányzásában, a politikai elit megszervezésében sikeres volt-e, vagy sem”. A baloldali politika mára teljesen megbukott, ezért az MSZP és az SZDSZ szekerét toló vagy csak társutas értelmiségiek is úgy érzik, hogy elfogy körülöttük a levegő. Ráadásul a régi receptek, az ellenfél demonizálása, s az ellentáborba sorolt – esztétikai értelemben különben teljesen heterogén – gondolkodók különféle (antiszemita, dilettáns, maradi, avított, korszerűtlen stb.) címkékkel való ellátása sem működik már hatékonyan.

Ebben a helyzetben érthető a liberális értelmiség új politikai formációkba való menekülési kísérlete; gondoljunk csak a Lehet Más a Politikára, ahol írók, irodalmárok is felbukkannak képviselőjelölti szerepben, de teljesen más üzenetet közvetítenek, mint azok az alkotók, akik a jelenlegi ellenzék felkérésére vállalnak politikai szerepet. Az egykori liberálisok talán észre sem veszik, hogy az LMP kommunikációja milyen közel van a Civil Mozgaloméhoz vagy a Jobbikéhoz, amikor a rendszerváltás óta meglévő politikai elit egyöntetű felelősségéről beszélnek, elfelejtkezve arról, hogy ez az elit folyamatosan alakult, változott, s hogy az elmúlt nyolc év kormányzati szereplőinek és néma cinkosaiknak a felelőssége vitathatatlanul nagyobb, mint az ellenzéki szerepben dolgozó, döntési kompetenciákkal nem rendelkező politikusoké. Vári György kritikus, közíró, angyal földi képviselőjelölt szórólapján például az olvasható, hogy „a gyakorlati politizálásra azért szántam rá magam, mert úgy láttam, hogy a demokrácia Magyarországon – a jelenlegi politikai elit fele-

lőtlensége, cinizmusa, hozzá nem értése miatt – üressé, formálissá vált, a rendszerváltáskor megtapasztalt öröm és bizakodás reménytelenségbe fordult. A politikáról megint úgy tűnik, hogy elérhetetlen az állampolgárok számára, tájékoztatás és valódi politikai képviselő helyett csak manipulálni akarnak minket, újfent úgy érezhetjük, hogy nincsen valódi beleszólásunk a dolgokba.”

Túllépve a kudarcot vallott baloldali elit újabb és újabb hatalomátmentési kísérletein, a demokráciát valódi érték-ként kezelő mértéktartó gondolkodóknak is érdemes lenne felismerniük azt, hogy programadó kultúrpolitikai írásában Orbán Viktor mind az elitváltásra készülő konzervatív oldálnak, mind a jelentős veszteségeket elkönyvelő liberális oldálnak ajánlott valamit. Egyrészt arról ír, hogy a Fidesz nem készül ellenkormányzásra, s ez az 1998 és 2002 közötti kormányzati kultúrpolitika ismeretében reménykeltő ígélet. Ennek azok a konzervatív értelmiségi körök is örülhetnek, amelyek az első Orbán-kormány idején úgy érezték, hogy méltatlanul háttérbe szorultak, s nem kapták meg a politikától azt a támogatást, amit ők megadtak a hatalomba készülő Fidesznek. Az ellenkormányzás indirekt módon erősítette a baloldali értelmiségi és elméletgyártó köröket, akik közben mindent megtettek azért, hogy a polgári pártok ne maradhassanak a hatalom közelében. A felelősségük óriási: mindazokat az eredményeket hagyták elveszni, amelyeket a Fidesz a szorosán vett kulturális igazgatás területein kívül ért el, legyen szó gazdaságélénkítésről, nemzet- vagy szociális politikáról. A leghangosabb megélhetési rettegek, az Orbán-főbiát társadalmi méretűre duzzasztani igyekvő írástudók felelőtlenségükben még ma is ott tartanak, hogy saját kulturális pozíciójuk védelme érdekében folytatnák a bizonyítottan te-

hetségtelen, koncepciótlan és korrupciótól hemzsegő nyolc-éves baloldali kormányzást.

Orbán Viktor demokrata, s Bibó nyomán éppen azt jelöli meg a kulturális politika fő feladatáént, amit egy, a szabadságot a legfőbb értékek között számon tartó demokratikus jogállamban tennie is kell: „ahhoz, hogy az elit teljesíthesse a kultúrateremtésen keresztül fennálló kötelezettségét, néhány létformát nem választhat. [...] Szépen, nemesen és választékosan márpedig nem lehet élni, ha az elit az önteltség állapotában van. Akkor sem, ha az önelégültség, akkor sem, ha a törtetés állapotában van, akkor sem, ha az állandó támadás, vagy éppen a szorongás állapotában leledzik, s akkor sem, ha a számonkéréstől való félelem, az önvédelmi reflexek vagy az állandó önigazolási kényszer határozza meg mindennapjait. Ezt mind el kell kerülni. [...] A következő kulturális kormányzatnak az a dolga, hogy a magyarországi kulturális elit számára ezeket a létformákat elkerülhetővé tegye, és a nyugodt lelkiállapothoz, a teremtő alkotáshoz, valamint a szép, nemes és választékos élethez szükséges feltételeket megteremtse és biztosítsa.”

Orbán ezzel a teljes magyar értelmiségnek nyújt kezét, s azt mondja: ha ti nem akarjátok, vagy nem tudjátok a kormányzás felelősségét felvállalni, akkor hagyjátok bennünket kormányozni, hagyjátok rendbe tenni az ország gazdaságát, egészségügyét, oktatását, s mi mindent megteszünk azért, hogy békességben alkothassatok, kutathassatok, még akkor is, ha korábban nem a mi politikánkat támogattátok. A munkásságotok megítélése, értékelése pedig nem a mi dolgunk, „ezt majd eldönti a szakma, illetve az olvasók”. Mindez még akkor is igaz, ha az olvasók nem a művek esztétikai minősége, hanem a szerzők hovatartozása alapján fognak ítéletet

mondani, mert ezt az olvasó megteheti, egy demokratikus kormányzat viszont nem. Ennek az alapelvnek a komolyan vétele nem ellentétes azzal a politikai szándékkal, hogy a jobb-oldal vezető ereje – mint minden programmal és vízióval rendelkező politikai formáció – hosszan tartó kormányzásra szeretne berendezkedni: „egy olyan kormányzati rendszert próbálunk felépíteni, amely minimálisra csökkenti a duális erőter visszaállásának esélyét, és helyette hosszú távon egy nagy centrális erőterben rendezi el a politikai kérdéseket”. Ennek a szándékos félremagyarázása, s az egypártrendszer visszaállításával való riogatás – Orbán esszéjének a megjelenését követő pillanatban – szocialista kampányeszközzé vált, s azzal vádolták meg a kormányzásra készülő Fideszt, hogy „pongyola egypártrendszert” szeretne bevezetni a várható áprilisi győzelme után. Az kifejezetten ízléstelen, hogy ezt éppen az a Lendvai Ildikó mondta, aki 1974-től 1981-ig a KISZ Központi Bizottságának kulturális osztályán dolgozott, 1984-től az MSZMP Központi Bizottsága kulturális alosztályának a munkatársa, majd vezetője volt, s aki nyilván a gyakorlatban is azt tette, amit Aczél György 1983-ban az *Országos agitációs propaganda és művelődéspolitikai tanácskozáson* megfogalmazott: a kultúrpolitikában a „közvetlen célunk ma is a marxizmus vezető szerepének erősítése, fejlesztése lehet”. A Fidesz kultúrpolitikai feladatvállalása, azaz hogy „a teremtmő alkotáshoz [...] szükséges feltételeket megteremtse és biztosítsa”, alapvetően más, mint amit Pozsgay Imre miniszterként fogalmazott meg a nyolcvanas évek elején: „vállaljuk és hirdetjük, hogy a szocialista állam nem mond le a kulturális élet irányításáról...”

A szocialisták sem a diktatúra idején, sem azóta nem értették meg, amit Bibó leírt az Orbán által is idézett *Elit és*

szociális érzék című művében: „Abbéli igyekezetünkben tehát, hogy fegyelmezett s az értékesség szempontjából erős ellenőrzés alatt álló eliteket – aminek legjellemzőbb példái a világnézeti diktatúrák egységpártjai – hozzunk létre, teljességgel megfelelkezünk arról, hogy az új elitnek nem elég fegyelmezettnek lennie ahhoz, hogy termékenyen működni tudjon, mert elfogulatlanság nélkül egész működése alig haladhatja túl a külső társadalmi cselekmények vezetését, a pusztá hatalomgyakorlást és hatalomdemonstrálást.” Az elfogulatlanság, ami nem egyenlő a semlegességgel vagy a függetlenséggel, olyan erény, amely nélkül az elit nem tudja teljesíteni kultúrfeladatát, vagyis azt, „hogy az emberi élet helyes élésére s az emberi szükségletek mélyítésére és finomítására példákat adjon”. Ehhez viszont új, polgári kultúrpolitika kell, aminek a zászlaján a következő fogalmaknak kell szerepelniük: minőség, szabadság, közösség, hagyomány, örökség.

(2010. február)

Nyugati megoldások

Kormányzati helyett múzeumi negyed

1994-ben, mikor először voltam Párizsban, a Musée D'Orsay-t végigjárva arra gondoltam: milyen jó volna a budapesti fejpályaudvarokat, különösen az építészetiileg is hasonló Nyugati a párizsi mintára kulturális, kiállítási célokra átalakítani. Hamar kiderült, hogy a D'Orsay-ban megfordult magyar művészek, építészek, várostervezők közül sokakban ugyanez fogalmazódott meg.

A hazai fejpályaudvaroknak az eredeti céljuktól eltérő hasznosításáról az elmúlt két évtizedben sok vita zajlott, hol a nyilvánosság előtt, hol csak baráti beszélgetésekben; nemcsak a Nyugati átalakítása, a sínek lefedése, a pályaudvar lecsüllyesztése volt terítéken, hanem például a Déli pályaudvar felszámolása is. Még a laikusok is láttak fantáziát abban, hogy a Délit teljes egészében kiválthatná a felújított-kibővített Kelenföld, hiszen a Délibe a két pályaudvar közti alagút miatt úgyis csak két sín pár vezet be, s ezt a szűk keresztmetszetet nem lehet tágítani. A meglévő sínek mentén a 2-es metró vizsont meg lehetne hosszabbítani, hogy a Délitől a felszínen jusson el Kelenföldre.

A Nyugati környékének rendezése akkor került újra előtérbe, amikor a Gyurcsány-kabinet kormányzati negyedet akart építtetni a Westend és a Nyugati mögötti területre. A jelenlegi kormányzati épületeket is olcsón beáldozó pro-

jekt megbukott, ugyanakkor újra rámutatott arra az abszurd helyzetre, amit a Podmaniczky utca, a Váci út és a Ferdinánd híd közti és a sínek melletti területek rendezetlensége okoz, hiszen a Városliget és Budapest reprezentatív sugárútjának, az Andrássy útnak a közvetlen szomszédságában található egy olyan értékes fejlesztési terület, amely égő sebként ékeetlenkedik a Demszky-éra idején egyébként is lepusztuló, Kertész Imre szerint is balkanizálódó főváros testén.

Nem ingatlanmutyi

A helyzetben rejlő fejlesztési lehetőségeket felismerve új irányt adott a területtel kapcsolatos vitának Tarlós István 2009 őszén publikált Budapest-programja, amely Európa sikeres városfejlesztéseinek mintájára múzeumi negyedet vizionál a területre (vö. a berlini Múzeum-szigettel, a bécsi múzeumi negyeddel). Voltak olyan múzeumi vezetők, építésszek, akik ezt az egész program legfontosabb részének nevezték, a millenniumi egyetemi városrész kudarcai és torzó sportcsarnoka, valamint a Nemzeti Színház és a Műpa környékének esztétikai viták sorát generáló fejlesztése után az elmúlt és az előttünk álló évtizedek legfontosabb városfejlesztési lehetőségének titulálták.

Ugyanakkor rögtön megkezdődött a polémia a leendő fideszes ingatlanmutyiról is, mintha a jövőendő kormánypártnak hasonló szándéka lenne az ingatlannal, mint szocialista elődjeinek. Pedig Tarlós István olyan kulturális negyedet akar létrehozni a város egyik lehetséges új központjában, amely végre összeköti a sínek által szétválasztott kerületeket, Terézvárost Újlipótvárossal, s amely múzeumaival, tágas tereivel,

parkjaival, kávéházaival egyszerre szolgálja az egész nemzet kulturális igényeit, a fővárosiak aktív pihenését és a gazdaságélénkítő turizmus kínálatbővítését. Mindezt úgy, hogy szó sincs az ingatlanok eladásáról, majd közpénzen való visszbérléséről. Az állami terheket és az azonnali kiadásokat mérsékclendő a magánpénzek bevonását szerencsére Tarlós sem veti el, de kiemeli, a negyed „a város és az állam közös szervezésében valósítható meg”.

Kié a Vár?

A terv nyilvánossá válása után az internet baloldali fenegyerekei is beindultak: számos blogon arról írtak, hogy a terv mögött csak annak a régi Orbán Viktor-i vágyálomnak a felmelegítése áll, hogy a leendő miniszterelnök a Várba költözzék és királlyá koronáztassa magát. Az ilyen bejegyzések szót sem érdemelnének, de a Vár jövőjének újragondolása mellett nem szabad elmennünk, hiszen egyre többen gondolják úgy, hogy a Vár belső terei – amelyek egyébként a második világháború előtt is a közigazgatást szolgálták – nem igazán alkalmasak múzeumi és műtárgy-raktározási célokra. A létesítmények megközelítésével is gond van; magam is osztom azt a véleményét, amely szerint a Nemzeti Galéria is jobb helyen lenne egy új múzeumi negyedben.

Mint Tarlós sajtótájékoztatóján kiderült, programja vitanyagként arra ösztönzi a szakembereket, hogy a negyed koncepcióján elgondolkozzanak, véleményüket kifejtsék, s juttassák el Tarlós stábjának. A város és az ország gazdasági helyzete, teherbíró képességünk, az építész- és a közművelődési szakma várható véleménydömpingje miatt is óvatosan

foglalmaz a program; bár határozottan kijelenti, hogy „már az első ciklusban kezdeményezzük egy új múzeumi negyed építését az elvetélt kormányzati negyed helyén”, azt már csak feltételes módban említi, hogy milyen létesítményeket lehetne elhelyezni benne. Itt Tarlós teret hagy a szakmának, várva a véleményeket, arra ösztönözve, hogy egyben a Vár funkcióinak újragondolása is kezdődjék meg egy átfogó városfejlesztési koncepció keretében.

A program kiemeli, hogy a „Nyugati pályaudvar eleve kikíváncozik az Eiffel-csarnokból, így maga a csarnok, némiképp a D’Orsay mintájára – kulturális csarnokká alakítva – mintegy bejárati épülete lehetne a múzeumpromenádnak”. A Westend fejlesztésekor már szóba került a sínek lefedése, „az így nyert zöldfelülettel az új múzeumi negyed kapcsolathoz jutna a Szépművészeti Múzeum (Hősök tere) zónájával”. A fideszes Budapest-program szerint „ebben az új múzeumi negyedben lehetne elhelyezni például a Néprajzi Múzeumot is”.

A legtöbb vitát nyilvánvalóan ez fogja kiváltani, mert bár abban mindenki egyetért, hogy a volt Kúria épületében nincs jó helyen, s hogy azt az épületet vissza kell adni a közigazgatásnak, ám állítólag a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum vezetőjének már kész koncepciója van a múzeumnak a skanzen mellé költöztetésére. Ezzel sok kollégája nem ért egyet, s joggal fogalmaznak úgy, hogy a nemzet hagyományát, tárgyalakotó kultúráját – más európai nagyvárosok mintájára – központi, a külföldi turisták tömegei által könnyen elérhető helyen kell bemutatni.

Tarlós programja lehetséges új intézményként nevezi meg a Modern Magyar Művészetek Múzeumát, amelynek koncepcióját nyilvánvalóan össze kell hangolni a Nemzeti Galé-

ria, a BTM vagy éppen a Müpába erőltetett Ludwig Múzeum jövőjével. Egy új, építészetileg is izgalmas városrész kialakításának felvázolásakor joggal melegítik fel az építésszakma által régóta igényelt Építészeti Múzeum tervét, amely szintén itt kaphatna helyet, miként a Magyar Technikatörténet, Ipartörténet és Tudomány Múzeuma. De a Tarlós Istvánnak is tanácsokat adó Finta József elképzelése nyomán létrejöhetne egy Európa Ház is, „ahol Európa (de legalább az EU-tagállamok) minden nemzete létrehozna egy-egy kis saját kulturális-turisztikai-gasztronómiai centrumot egy helyen, kiállítóteremmel, zeneteremmel, vendéglővel, információs központtal”. Ezt a házat „zsűrizzett, magas szintű építészettel kell kivitelezni” – ami nyilvánvalóan minden új múzeum-épületre igaz, hiszen a negyed megtervezésére kiírandó pályázatok is alkalmat teremtenének arra, hogy a magyar építőművészet legkiválóbb mestereinek – a mai korhoz esztétikailag is igazodó – művei tegyék európai léptékűvé és híressé Budapest így kialakítható kulturális centrumát.

Tarlós Budapest-programjának nyilvános bemutatása azonban nemcsak a kulturális élet szereplőit hozta lázba, hanem a terület megszerzésében érintett gazdasági köröket is. Úgy látszik, a szocialista holdudvar egy részének nem elég, hogy a kormányzati negyed koncepciójának tervezésére, kommunikációjára és ezek járulékos költségeire alig egy esztendő alatt 9,5 milliárd forintot költöttek el, majd a projekt bukása után a szálak elvarrásához újabb 3,8 milliárdra volt szükség. Félő, hogy a várható kormányváltásig még gyorsan értékesítik vagy tartós bérletbe adják a területet, így akadályozva Budapest egyik legfontosabb, a gazdaságot is élénkítő kulturális beruházását.

Ismeretlen tömbök

A kormányzati negyeddel párhuzamot vonó, jövődöbeli fideszes ingatlanpanamáról szóló nyilatkozatok és cikkek elsödlges célja a figyelemelterelés: nem véletlen, hogy a sajtó alig foglalkozott azzal a Tarlós-program bemutatását hamarosan követő hírrel, amely szerint nyilvános nemzetközi pályázon választja ki az állam vagy a MÁV a Nyugati pályaudvar mögötti, a kormányzati negyedre szánt terület rehabilitációjára jelentkező befektetőt. A rehabilitáción belül vasúti létesítményeket építenének, amelyek 20-25 év után kerülnének a MÁV tulajdonába, de létrehoznának kereskedelmi építményeket, raktárakat, lakásokat és egyelőre ismeretlen funkciójú kulturális tömböket is, amelyek a befektetőnél maradnának.

Reméljük, hogy a múzeumi, művészeti és a városfejlesztési szakma összefogása, valamint a hallgatás megtörése után a területet a mostani kormány nem kótyavetyéli el, és megnyílik a lehetőség a jövő konzervatív kulturális kormányzata és városvezetése számára egy európai fővároshoz méltó kulturális fejlesztés megvalósítására.

(2009. december)

Az örökségvédelem gazdasági hatásai*

Néhány szempont a polgári kultúrpolitikához

A kulturális és a turisztikai szakemberek az utóbbi években Magyarországon is komoly figyelmet fordítanak épített kulturális örökségünk védelmének másodlagos gazdaságfejlesztő hatásaira. Az örökségvédelem elsődleges gazdasági hatásai, vagyis az építőipar és az örökségvédelem közös érdekei, az építészek és az örökségvédelmi szakemberek egymásra találása évek óta termékeny szakmai vitákat eredményeznek, ám a szélesebb közvélemény előtt a kulturális turizmus bevételt növelő hatásának a megérdemelt rangján való értékelése hazánkban még várat magára. Az e területen folytatandó tematizálás és az erős médiafigyelem kialakítása két szempontból is fontos lenne. Egyrészt ha épített örökségünk jelentős részének az állagmegóvását sürgősen nem végezzük el, akkor komoly veszteségek érhetnek bennünket, legyen szó akár az évtizedek óta elhanyagolt vidéki kastélyok, népi épületek jó részéről, a tradicionális faluképről, akár a határon túli magyarság ugyan másik országokban található, de a magyar identitás, a közös történelem, a nemzeti múlt szempontjából meghatározó jelentőségű építményeiről, épületeiről. Másrészt fel kell hívni a mindenkori kormányzat figyelmét arra, hogy az erre a területre fordított pénzek nem

* Elhangzott 2010. március 26-án a fehérvárcsurgói Károlyi-kastélyban az *Örökség a gazdaságban – Gazda(g)ság az örökségben* című konferencián.

csupán ajándékba adott támogatások, hanem a Magyarországon is előtérbe kerülő minőségi turizmus elvárásainak megfelelő szolgáltatásokat és látnivalókat bővítő, ilyen módon a gazdaságot, a költségvetési bevételeket is növelő, azaz a költségvetésnek indirekt módon megtérülő ráfordítások.

A terület egyik szakértője, Deák Ildikó is kiemeli *Válság és örökségvédelem* című dolgozatában, hogy „a kulturális örökség kiemelkedő gazdasági értéket képvisel, a megőrzésével járó előnyök messze túlszárnyalják a ráfordított összegeket”. Ebben minden bizonnyal „teljes az egyetértés az örökségvédelmi szakemberek között, de a kormányok és a gazdasági élet szereplői általában nem igazán mutatnak hajlandóságot arra, hogy ezt elfogadják, és a költségvetés készítése vagy a támogatási rendszerek kidolgozása során erre tekintettel legyenek. Kimondva vagy kimondatlanul az az általános vélekedés, hogy az örökségvédelem luxus, amelynek állami finanszírozására csak az elsőbbséget élvező területek kielégítését követően, a megmaradt keretek mértékében lehet forrást előíranyozni.”¹

Deák Ildikó állítása sajnos különösen igaz a jelenlegi szocialista kormányzat működésére, hiszen évről évre csökken a terület „támogatása”. A Magyar Köztársaság 2010. évi költségvetéséről szóló 2009. évi CXXX. törvény 11/1/4/5 sora mindösszesen 200 millió forintot szán örökségvédelmi fejlesztésekre. Ez az előirányzat a jogszabály indoklása szerint „műemléki-örökségvédelmi beruházások támogatására szolgál, amelyek a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal és a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága közreműködésével valósulnak meg”. Ezen kívül még a Budavári Nagyboldogasszony

¹ DEÁK Ildikó, *Válság és örökségvédelem*, www.nagyitas.hu/common/main.php?pgid=cikk&cikk_id=502&tema_id=29.

templom (Mátyás-templom) rekonstrukciójára van külön forrás, 2010-ben – a tervek szerint – 400 millió forint.

A 200 millió forintos összeg azért is fájó, mert korábban jóval több pénz állt rendelkezésre, 2009-ben például még 743 millió forintot fordított a szaktárca műemlékvédelemre. Ráadásul 2010-et megelőzően külön finanszírozták az egyházi kulturális örökség értékeinek rekonstrukcióját, 2009-ben 796,8 millió forinttal. A 2010-es költségvetésből már az a szöveges indoklás is kikerült, amely az egyházi örökségek védelmének jogosságát igazolta. A korábbi évek költségvetési törvényeiben még ez volt olvasható: „Az egyházi kulturális örökség értékeinek rekonstrukciója és egyéb beruházások előirányzat alapvető célja az egyházi hitéleti, illetőleg közfeladatot ellátó kulturális, oktatási, gyűjteményi műemlékek, illetőleg városképi jelentőségű ingatlanok védelme, felújítása, bővítése, valamint egyéb szükséges egyházi építési beruházások támogatása, a már folyó beruházások folytatásának, befejezésének biztosítása. A támogatás felosztásának alapja elsődlegesen – de nem kizárólag – az, hogy műemléki védeltséget élvező ingatlanok részesüljenek költségvetési támogatásban, de a tárca több olyan új építési beruházást is támogatni javasol, amelyek koncepcionálisan segíthetik az egyházak munkáját.”

Az egyházi tulajdonban és kezelésben lévő épített örökség védelme még akkor is fontos volna, ha a tradicionális keresztény egyházakat folyamatosan magára hagyó baloldali-liberális kormányzat rövidlátó ideológiai elképzelései mentén megfogalmazódó politikai érdekek látszólag nem ezt kívánják meg, hiszen viszonylag könnyű belátni azt, hogy Magyarország legrégibb, építészeti szempontból is komoly értéket, turisztikai vonzerőt képviselő épületeinek jelentős részét olyan templomok alkotják, amelyek most is a hitélet hely-

színei.² Különösen igaz ez a kistelepülésekre, valamint a szocializmus időszakában ormóttan betonépületekkel és miniatűr nyaralótelkekkel telezsúfolt, korunk minőségi turisztikai elvárásainak megfelelni képtelen fürdő- és üdülőhelyekre. A Magyar Köztársaság 2010. évi költségvetésének fájdalmas adatait az sem ellensúlyozza, hogy különféle uniós forrásokból, köztük a turisztikai beruházásokat is ösztönző operatív programokból, a Norvég Alapból, valamint a Leader forrásaiból is lehetett és még lehet az épített kulturális örökségek fejlesztésére forrásokat pályázni, főként mivel az ingatlan-tulajdonosok nagy részének még a pályázati önerő biztosításához szükséges forrása sincsen. Igaz ez az egyházakra is, ezért tekintette korábban a kormányzat prioritásnak – az egyházi kulturális örökség értékeinek rekonstrukciója területén – az európai uniós projekt-előkészítő feladatok finanszírozását.

A kulturális örökség (*cultural heritage*) fogalma a jelenleg széles körben használatos jelentéstartalommal meghonosodott ugyan a hazai közgondolkodásban,³ ám az Európára jellem-

² Ennek a problémának a kezelésére már a Fidesz 2009-ben megjelent kulturális programja is utalt: „A legjelentősebb műemlék-tulajdonosnak tekinthető történelmi egyházak örökségvédelmi tevékenységének támogatásában tapasztalható hátrányos megkülönböztetést fel kell számolni. A támogatási struktúra átalakításakor olyan feltételrendszert kell kialakítani, amelyben az örökségi értékek felújításának feltételei kedvezőbbek, mint az új építkezéseké.” Forrás: *Minőség a kultúrában. Magyarország kulturális stratégiájának alapjai*, Szakpolitikai füzetek 2., Fidesz – Magyar Polgári Szövetség, [2009], 27. A kiadvány letölthető: <http://static.fidesz.hu/download/iai/strategiai.pdf>.

³ Erre utalt Tamási Judit a *Jövőnk forrása. A kulturális örökség mint nemzeti erőforrás* című előadásában 2005 májusában, a Magyar Kulturális Örökségvédelmi Egyesület és a Fidesz Kulturális Tagozata által szervezett

ző személtváltozás nehezen érhető tetten idehaza, pedig a 2005-ben elfogadott, a kulturális örökség gazdasági értékéről szóló Európa Tanács-keretegyezmény, a Faro egyezmény⁴ fontos, ránk is érvényes „jogokat és kötelezettségeket fogalmaz meg a kulturális örökség használatával kapcsolatban, illetve felvázolja azokat az előnyöket, amelyek a kulturális örökség kulturális tőkeként való hasznosításából erednek”.⁵ Az egyezményben rejlő lehetőségekről az UNESCO Világörökség Bizottság és a Világörökség Központ által 2009 februárjában rendezett párizsi szakértői tanácskozáson is szó esett, ahol Daniel Thérond, az Európa Tanács Kulturális és Természeti Örökség Igazgatóság főosztályvezetője ismertette a Faro egyezmény „föderatív” jellégét.⁶

tanácskozáson. Tamási Judit a 2001. évi LXIV. törvény definíciójából indult ki, „amely szerint kulturális örökség összefoglaló névvel illetjük múltunk tárgyasult, anyagi valóságukban is fennmaradt és ekként érzékelhető – ingó és ingatlan – emlékeit. A kulturális örökség gyűjtőfogalom; jókora halmaz, amelynek részhalmazai az épített örökség – annak országosan védett (műemlékek) vagy helyi védelem alá helyezett vagy jogi értelemben nem védett, de arra érdemes elemei –, a régészeti lelőhelyek és régészeti leletek, valamint a(z ingó) kulturális javak. A kulturális örökség eme fogalma tárgyi emlékanyagot takar; a ránk hagyományozódott szellemi kultúrkincs (pl. a folklór) már nem tartozik a körébe. Részét képezi viszont a nem tárgyasult örökség (intangible heritage; a.m. nem tapintható, nem érzékelhető) – akkor és amennyiben az a tárgyi örökséghez kapcsolódik, sajátos »atmoszférát« alkotva körülötte. Éppen ebben az »atmoszférában« rejlenek a kulturális örökség társadalomszervező erejének gyökerei.”

⁴ A Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society szövege itt olvasható el: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Htm/199.htm>.

⁵ DEÁK, I.m.

⁶ Jelentés „a Világörökség Egyezmény jövőjéről” az UNESCO Világörökség Bizottság / Világörökség Központ által rendezett szakértői tanácskozásról, forrás: http://www.vilagorokseg.hu/portal/download/expert_meeting_jelentes_febr24-27.pdf.

A kormányzati politikában is tetten érhető szemléletváltásra van tehát szükség, hiszen igaza van Tamási Juditnak abban, hogy „az idehaza szinte napjainkig uralkodó közfelfogással ellentétben a kulturális örökségre fordítandó összeg nem pusztán kiadás, hanem nemcsak szellemi, de anyagi értelemben is befektetésnek tekinthető. A kulturális örökségben rejlő fejlesztési potenciált elsőként a turisztikai iparág fedezte fel, s aknázza ki mindmáig a legintenzívebben, hiszen itt a legkézenfekvőbb az összefüggés.”⁷ Tamási Judit kiemeli a kulturális örökség meghatározott elemeire szerveződő terület- és vidékfejlesztési programoknak az életminőséget javító, egy adott terület népességmegtartó erejének növelését szolgáló szerepét is. Szerinte ugyanis nemcsak a másodlagos turisztikai funkciók említésre méltók, hanem a felújításnak, majd a működtetésnek köszönhető munkahelyteremtés, a munkabérek után fizetett adók és járulékok gazdasági hatása is. A fehérvárcsurgói Károlyi-kastély felújításának a sikere is alátámasztja az örökségvédelmi szakértő azon állítását, hogy egy régi, értékes „kastély helyreállítása, majd valamilyen korszerű és az örökségi értékekre alapozott funkcióval való »megöltése« számos munkalehetőséget kínál a környékbelieknek, ily módon csökkentve az elvándorlási szándékot, fokozva a település, a térség lakosságmegtartó potenciálját”.

Annak a felismerése, hogy a kulturális örökség a szellemi értéken túl közgazdasági értelemben is értékteremtő forrást

⁷ Tamási Judit *Jövőnk forrása. A kulturális örökség mint nemzeti erőforrás* című előadásának első változata 2004 novemberében az Országos Széchényi Könyvtárban megrendezett *Kulturális örökség, kulturális közvagyon* című konferencián hangzott el. Az idézet az előadás kéziratában olvasható, hiszen a György Péter, Kiss Barbara és Monok István szerkesztette *Kulturális örökség – társadalmi képzelet* című konferenciakötetbe nem került be.

jelent, a mai politikai diskurzusban elsőként a Fidesz programjában fogalmazódott meg markánsan. A 2009 januárjában bemutatott *Minőség a kultúrában. Magyarország kulturális stratégiájának alapjai* című kiadvány, amely a polgári párt *Szakpolitikai füzetek* című sorozatának második darabjaként jelent meg, már ennek szellemében fogalmaz: „A kulturális örökség elemei meghatározó és mással nem helyettesíthető forrásai, dokumentumai egy közösség azonosságtudatának, sarokkövei egy nemzeti értékrendnek. Az épített kulturális örökség része napjaink élhető emberi környezetének, amelyet éppúgy védenünk kell, mint a természeti környezetünket. Kulturális örökségeink fejlesztési potenciál hordozói, azaz lehetőséget kínálnak arra, hogy a múltunkból hozott tőkét a jövőre fordítsuk. Ennek tudatában a polgári kulturális politika a kulturális örökséget, illetve az örökségvédelmet a nemzeti identitás erősítésének szolgálatába kívánja állítani. A kulturális örökségben rejlő fejlesztési lehetőségek kiaknázásakor azonban alapelveként kezelendő, hogy csak a történeti értékhez hű bánásmód képes a kulturális örökséget időtálló, mindig megújulni képes és számos szempontból jövedelmező gazdasági forrássá és közösségépítő erővé emelni. A polgári kulturális politika ezért az emléktárgy anyagi valóságában történő megőrzésének kíván elsőbbséget biztosítani, míg a korszerű információs technológiákat az ismeretek nyilvántartásához és széles körben történő közzétételéhez hívja segítségül. A megfelelő jogszabályok megalkotásával kívánja az örökségvédelem helyét kijelölni a Magyar Köztársaság fejlesztési politikájának egészében. Az uniós lehetőségekkel összefüggésben szabályozza kapcsolatát a terület- és vidékfejlesztéssel, a munkaerő-gazdálkodással, az idegenforgalommal, és biztosítja

annak lehetőségét, hogy az örökségvédelem szervesen beépüljön a különböző ágazati politikákba.”⁸

Magyarországon a kultúrafinanszírozásról szóló viták, vagy éppen azok hiánya, valamint a közvéleményben megfogalmazódó vélemények is azt jelzik, hogy hazánkban nemcsak az örökségvédelemben, hanem a kulturális ágazat szinte valamennyi területén komoly szemléletbeli váltásra van szükség; továbbá a kultúra finanszírozási szerkezetének átalakítása, az üzleti világnak a finanszírozásba való bekapcsolása szintén megoldandó feladat. Miközben a kultúra-gazdaságtan (*cultural economics*) az angolszász világban közel négy évtizedes múltra tekint vissza, nálunk ennek az interdiszciplináris területnek a közgazdasági diskurzus fókuszába való emelése is csak az elmúlt egy-másfél évtized eredménye.⁹

A *Minőség a kultúrában* hangsúlyos szerepet szán a kultúra és a gazdaság viszonyának is. A program szerint „az állam kulturális területen végzett újraelosztó tevékenysége akkor lehet hatékony, ha illeszkedik a nemzeti gazdaság dinamizálására törekvő polgári gazdaságpolitikához. [...] a modern közgazdaságtan eredményességi mutatói, a haszon fogalma másképpen értelmezendők a kultúrában, mint a gazdaságban. Legyen szó akár igazgatásról, akár pénzügyi gazdaságosságról, a mai napig érvényesnek tartjuk Bibó István azon

⁸ *Minőség a kultúrában*, 25–26.

⁹ A szaporodó publikációk között meghatározó jelentőségű a *Kultúra-gazdaságtani tanulmányok* című kötet (szerkesztette: DAUBNER Katalin, HORVÁTH Sándor, PETRÓ Katalin, Aula, Budapest, 2002). A legutóbbi dolgozatok közül kiemelkedik BENEDEK Mariann komparatív tanulmánya: *Kulturális kitekintő. A kultúra finanszírozásának nemzetközi tapasztalatai = [Vész]jelzések a kultúráról. Jelentés a magyar kultúra állapotáról*, szerk. ANTALÓCZY Tímea – FÜSTÖS László – HANKISS Elemér, MTA Politikatudományi Intézet, Budapest, 2009, 217–253.

megállapítását, hogy »az eredményesség kizárólagos kultusza a szabadság és a kultúra pusztulásával jár«. Az elmúlt évtizedek adóssága a magánmecenatúra erősítéséhez szükséges társadalmi, jogi és pénzügyi környezet kialakítása. E téren azonban nem elég a szükséges jogszabályok megalkotása, az önzetlen támogatás széleskörű elterjesztése értékrendi kérdés is, amelynek ügyéért a kormánynak is sokat kell tennie.” Ehhez viszont nem elég olyan programokat kidolgozni, amelyek ösztönzik a magánvállalatokat a kulturális élet támogatására, hanem „a kultúra gazdasági erejét tudatosító programokat is el kell indítani”.

A polgári párt programja szerint „nem becsülhető le a kultúra gazdaságélénkítő szerepe, egyes kulturális területek közvetett vagy közvetlen profittermelő képessége sem. Ezeket a kormánynak segítenie, ösztönöznie kell. A kultúra reprezentatív, nemzetközi gazdasági versenyelőnyt is jelenthet. Ismertté teszi Magyarországot a világban, vonzerővel ruházza fel, aminek gazdasági haszna más ágazatokban, elsősorban a turizmusban csapódik le. A kultúrának fontos feladata, hogy felkeltse az igényt hazánk megismerése, sőt felkeresése iránt, ehhez azonban nemzetközi értéket is képviselő intézményhálózat és olyan kulturális kínálat kell, amely kulturális turizmust generál. Ezek létrehozása és fenntartása tehát gazdasági haszonnal jár, így jogosan fogalmazódik meg az az igény, hogy a turizmus bevételeit legalább részlegesen kulturális beruházásokba forgassuk vissza.”¹⁰

A magyar állam sajátos helyzetben van, mivel – a legtöbb európai országgal ellentétben – az állam határain túl is van-

¹⁰ *Minőség a kultúrában*, 19–20.

nak örökségvédelmi kötelezettségei. Ezek elsősorban terhet, kiadást jelentenek a költségvetésnek, s ezeknek a beruházásoknak az anyaország határain belül érzékelhető gazdaság-élénkítő hatása valószínűleg elenyésző lesz. Mégis fontos célokról és feladatokról van szó, hiszen az I. világháborút lezáró békediktátum eredményeképpen a történelmi Magyarország területének kétharmada más országokhoz került, köztük azóta is többségében magyarlakta tájegységek. A győztes, területekkel jócskán gazdagodó államok viszont nem fordítanak kellő figyelmet a magyar örökségekre; különösen így van ez ott, ahol a többségi nemzetnek még a vallása, az egyházi építészete és művészete is eltérő a kisebbségi helyzetbe került magyarokétól, gondoljunk csak az Erdélyt magában foglaló Romániára. Diószegi László szerint a magyar kulturális örökségek „gondozására, állagmegóvására a szomszédos országok kormányai még az elvárható figyelmet sem fordítják. A magyar vonatkozású emléktárgyak veszélyeztetettségét több tényező okozhatja: az emléktárgyak elhanyagolása jobbára általános forráshiány okán; az emlékek tudatos pusztulni hagyása azok magyar eredete miatt; illetve a magyar vonatkozású emléktárgyak nemzeti szempontú kisajátítására tett kísérletek.”¹¹

Ezeknek az értékeknek a megmentése közös Kárpát-medencei magyar identitásunk szempontjából is meghatározó jelentőségű, ezek az örökségek a mi egyedülálló értékeink, „a magyarság jelenlétének mindenki által látható tárgyi bizo-

¹¹ DIÓSZEGI László, *Kinek az öröksége? Eredmények és nehézségek a határainkon túli örökségvédelemben = Colligite fragmenta! Örökségvédelem Erdélyben* [az ELTE 2008-as örökségvédelmi konferenciájának kötete], szerk. H. Kis Tímea, ELTE BTK Művészettörténeti Intézeti Képviselő, Budapest, 2009, 28.

nyítékai. Megőrzésük ezért nemzetpolitikai kérdés, hiszen egy nemzeti közösség kulturális örökségének eróziója magát a közösséget is erodálja” – véli Diószegi.¹² Amennyiben elfogadjuk azt, hogy egy ország gazdaságának, tőkeerős vállalkozásainak külföldi innovációját, a mi esetünkben a stratégiai magyar cégek erdélyi, felvidéki vagy délvidéki piacszerzését megkönnyíti a helyben lakó nagyszámú magyarság jelenléte, kétnyelvűsége, a helyi jogi környezetnek, a szokásoknak az ismerete, akkor könnyen beláthatjuk azt is, hogy a magyarság eredeti szálláshelyein való megmaradása nemcsak kulturális, hanem erőteljesen gazdasági kérdés is. Ebben a megközelítésben a nemzeti identitás megőrzésének az örökségvédelmen keresztüli segítése igenis magyar állami feladat, amely anyagilag is kimutatható hasznot hajt a magyar államnak és polgárainak. Az Erdélyt az anyaországi magyarok számára turisztikai desztinációként feltüntető anyaországi vagy romániai magyarok által vezetett kinti cégek számára is gazdasági stratégiai kérdés, hogy a magyar múlt ezen elemeit, a látnivalókat minél jobb állapotban tudjuk megőrizni, s a szétszóródott magyar nemzet tagjainak, valamint a magyar kultúra iránt érdeklődő, 20. századi történelmünk tragédiáját megérteni igyekvő nyugat-európaiaknak s az unió politikai vezetőinek meg tudjuk mutatni. Mint azt már idéztem, „a kultúra reprezentatív, nemzetközi gazdasági versenyelőnyt is jelenthet”, ám mi nem elégedhetünk meg Magyarország megismertetésével, nekünk a magyar nemzetet, annak múltját és jelenét, Kárpát-medencei kulturális örökségét kell a világ elé tárunk.

(2010. március)

¹² Uo.

Radikális változás – radikális kultúrpolitika

Megjegyzések a Jobbik választási programjához

A 2009-es európai parlamenti választás átrajzolta a magyarországi belpolitikai térképet, aminek köszönhetően új, radikális erő követel magának helyet a budapesti parlamentben és a kultúráirányításban is. A *Radikális változás – A Jobbik országgyűlési választási programja a nemzeti önrendelkezésért és a társadalmi igazságosságért* című 88 oldalas kiadványban Vona Gábor, a Jobbik kormányfőjelöltje előszavában kiemeli, hogy pártja „a nemzeti értékeket és érdekeket közvetítő oktatás-, kultúr- és médiapolitikát” akar.

A radikális párt programjában bő három oldal foglalkozik a szorosabb értelemben vett kulturális területtel, bár ebbe belekeverednek a civil szféra, valamint a média ügyei is, ami részben érthető, hiszen a jelenlegi parlamenti szerepmegosztásban is a kulturális bizottság hatáskörébe tartoznak a médiaügyek.¹ A program kultúr- és médiapolitikai alapve-

¹ 2010-ben több kisebb párt akar új politikai szereplőként az Országgyűlésbe bekerülni. Közülük a Jobbik foglalkozik a legtöbbet a kultúrával; az elsősorban a nagyvárosi választókat megszólító Lehet Más a Politikának a programja érdekes módon alig beszél erről a területről. „Cselekvési” programjuk főbb elemei a következők: 1. Társadalmi integráció program, 2. Fenntartható vidék program, 3. Részvétel, átláthatóság és tiszta közélet program, 4. Kiszámítható gazdaságpolitika, fegyelmezett költségvetési politika, áttekinthető szabályozás program, 5. Kormányzati felelősség program, 6. Életminőség, egészség és fenntarthatóság program, 7. Közös Európával egy jövőbarát világért program. Ebben a hetedik részben van

tését tartalmazó sorok akár egy szabadelvű politika felvezetésének is beillenének, hiszen a következőt fogalmazzák meg: „A kultúra tett bennünket emberré, így a kultúra védelme és erősítése az egyik legalapvetőbb és legtermészetesebb emberi feladat. A politika szerepe itt nem a közvetlen beavatkozás vagy a nyomásgyakorlás, hanem a kultúra egészséges virágzásához szükséges feltételek biztosítása.” Ez részben öszszecseng a Fidesz 2009-ben bemutatott *Minőség a kultúrában – Magyarország kulturális stratégiájának alapjai* című vitairatában megfogalmazott alapelvvel, amely szerint „a kultúrának lételeme a szabad fejlődés. Jól tudjuk: a kultúra autonóm világ. Tiszteljük azt a sajátos viszonyt, amely alkotó és műve, műalkotás és befogadója között létrejön, és valljuk, hogy ez a viszony már önmagában érték, amely érdemes a közhatalmi támogatásra.”

A Jobbik programja viszont tovább megy a kultúra egészséges virágzásához szükséges feltételek biztosításánál, mert

szó a kultúráról, de nem kifejezetten a nemzeti kultúra fontosságáról, hanem a nemzeti kisebbségek kulturális identitásának a védelméről: „A jövő szolidáris Európája multikulturális. Meggyőződésünk, hogy a határon túli magyar kisebbségek jövőjét is a nyelvi és kulturális identitás megőrzését támogató Európai Unió szavatolja. Magyarország speciális helyzetéből adódóan motorja lehet az európai multikulturalizmusnak. A bevándorlás lehetővé tételét és a kisebbségek valódi integrációját a globális igazságosságon túl az európai jóléti modell fenntartása is megköveteli. Európai szinten garantálni kell a nyelvek és kultúrák elismerését és ápolását, az anyanyelv használatának és tanításának jogát. A nemzeti önrendelkezés tiszteletben tartása és a kirekesztő összefogások határozott elutasítása mellett támogatjuk a határok lebontását, a nemzeti és etnikai kisebbségek autonómiáját. Szolidárisak vagyunk a határokon túl élő magyarsággal, támogatjuk közösségeik önkormányzati törekvéseit. [...] Közös bevándorlás-politika révén mindenki számára európai állampolgárhoz méltó életet kell biztosítani, előmozdítva egyúttal a társadalmi integrációt és a kultúrák békés egymás mellett élését.”

szerintük „miközben ezzel az elvvel a nyilvánosság előtt mindenki egyetért, azt tapasztaljuk, hogy a neoliberalizmust képviselő parlamenti pártok – miközben álszent módon a kultúra politikától való függetlenségét hangsúlyozzák és követelik – egyfajta kultúrterroret valósítanak meg hazánkban. Minden, ami az ő politikai céljaikat segíti, függetlenül annak művészi értékétől, sok esetben beteges mivoltától, az támogandó, és minden, ami igyekszik a nemzettudat erősítéséért tenni, az indexre kerül. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy ma Magyarországon a kultúrában (is) liberális puhadiktatúra van.” A Jobbik pártprogramjának megfogalmazása nem egyértelmű, mit is, kiket is értenek a „neoliberalizmust képviselő parlamenti pártok” kifejezés többes száma alatt. Amennyiben – a 2010-es választási kampányban vitt kommunikációs gyakorlatuknak megfelelően – a Fideszt akarják összemosni a baloldal pártjaival, akkor a nemzettudat tekintetében ez súlyos vád, hiszen a *Minőség a kultúrában* című füzetben a polgári párt így fogalmaz: „A polgári kulturális politika különösen fontosnak gondolja egyén és közösség viszonyát a kultúra területén is. A közösség számára a kultúra erőforrás: belőle származnak azok az energiák, amelyek egy országot, nemzetet fenntartanak, teljesítményre ösztönöznek. A kultúra nem csak identitásképző, hanem gazdaságfejlesztő és társadalomszervező erő is. A kultúra ezért bármiféle emberi közösség – közöttük a kiemelt jelentőséggel bíró nemzet – fennmaradásának záloga.”

Látszólag igaz az, amit a globalizáció káros hatásairól írnak: „a magyar kultúra értékeinek védelme természetesen nem pusztán a hazai kihívásokkal szemben kíván erősebb védelmet, hanem a globalizmus világméretű terjedésével szemben is. Ha ez pusztán annyit jelentene, hogy a globa-

lizáció a különféle kultúrák értékeit kölcsönösen megismerteti egymással, még értékesnek nevezhető folyamatról lenne szó, de valójában nem ez történik. A globalizmus kulturális hatása uniformizál, az egyént fogyasztói létre serkenti, a társadalmat pedig megfosztja hagyományos nemzeti, népi tradícióitól. A Jobbik ezért a magyar kultúra megvédése és megóvása érdekében nemzeti összefogást sürget.” A globalizáció kihívásaira adható válaszok között természetesen ott van a saját identitás megerősítésének az igénye, a közösségi kulturális identitások mentén születő értékek, alkotások megmutatására való törekvés. A globalizációban a lokális is felértékelődik, ami olyan kulturális értékek megmutatását segítheti elő, amelyek új turisztikai kínálatot jelenthetnek a globalizációban bezárkózni képtelen népek, országok számára. Persze a nemzeti kultúra narratívájának esetlegességét és összetettségét mutatja, hogy a gyakorlati politika szintjén még az egy táborba tartozók, a gazdaság, a szociális rendszer, az egészségügy, a közigazgatási rendszer, a mezőgazdaság ügyeiben szinte azonosan gondolkodók sem tudnának feltétlenül megegyezni a közös tradíció elemeiben és azok egymáshoz való viszonyának hierarchiájában. Sőt amennyiben elfogadnánk azt a könnyen cáfolható tételt, hogy csak egy és oszthatatlan magyar nemzeti kultúra létezik, s nem a kánonok, az egymás mellett élő, egymást kiegészítő hagyományok interakciója alakítja a még madártávlatból sem egységes, hanem éppen a sokszínűségében gazdag magyar kultúrát, akkor tulajdonképpen éppen az uniformizálás elleni fellépés igényével uniformizálnánk saját változó, folytonosan alakuló kultúránkat. A globalizáció összetett jelenség, amely valóban kihat az emberek mindennapi életére és kultúrafogyasztási szokásaira is, negatív és pozitív eredményeket

egyaránt teremtvé. Nem lehet csupán az elitkultúra–tömegkultúra összefüggésrendszerében vizsgálni a káros hatásokat; látni kell, hogy mind a mások kultúrájának megismerhetősége, mind a saját kultúra megmutathatósága szempontjából lehetnek hozadékai a technikai civilizáció fejlődése és a növekvő mobilitás eredményeképpen kialakult kommunikációs rendszereknek és szokásoknak. Ez a folyamat a korábbi évszázadokban is megfigyelhető lett volna, csak nem volt ennyire gyors és látványos, s nem fogta át az egész világot. A radikális politikai mozgalmak a nemzeti identitás fogalmát szívesen kapcsolják össze szimbolikusan a tiszta, eredeti nép eszméjével. Ha megnézzük saját nemzetünk történetét, jól láthatjuk, hogy sem faji, sem kulturális, sem vallási értelemben nem beszélhetünk töretlen, egyenes vonalú fejlődésről. Nemzeti kultúránk fogalma tehát egy olyan bonyolult konglomerátum, amelyben csak múltunk és hagyományrendszerünk összetettségének a megértése adhatja az identifikáció kiinduló szempontját, s nemzeti identitásunk minden bizonnyal az idealizált eredet, az ősmúlt, valamint az elképzelt jövő közötti fogalmi térben helyezkedik el, keretet és nem lezárt gondolati sémákat adva önmeghatározási kísérleteinkhez. Ebben viszont – s itt van a liberálisok nagy tévedése – egy-két viszonyítási pontot határozottan meg kell jelölnünk; kikezddhetetlennek kell lennie például jelképeinknek, anyanyelvi kultúránk, irodalmunk, tudományos életünk elsődlegességének.

Amiben feltétlenül egyet kell értenünk a radikális párt programíróival, az az, hogy „a kultúrára biztosított forrásokat a politika szinte mindig egyfajta szükséges rossznak tekintette, amelyet egy kritikus gazdasági helyzetben először kell megkurtítani”. Ezt figyelhettük meg a 2002 utáni nyolc-

éves baloldali kormányzás idején, amikor soha nem látott mértékben csökkentek a kultúra, a művészeti élet és a közművelődés forrásai. A Jobbik „a kultúrára fordított forrásokat, amennyiben azok a társadalmi egységet erősítő területekre érkeznek, befektetésnek tekinti, amelyekre áldozni szükséges egy, a jövőért felelős kormánynak”. A kultúrafinanszírozást, kultúra és gazdaság viszonyát illetően sokkal pontosabban fogalmaz a Fidesz *Minőség a kultúrában* című füzeté: „A nemzeti kultúra versenyképességének biztosítása olyan új szemléletet követel, amely számol a gazdasági szempontokkal. A polgári kulturális politika a kultúra finanszírozását a piacgazdaság alapvető szabályaihoz illeszkedve tartja helyénvalónak. Ugyanakkor az állam és a kultúra viszonyáról vallottakból egyenesen következik, hogy egyértelműen állást foglal a nemzeti szempontból fontos intézmények, programok állami forrásokból történő – közvetlen vagy a fenntartón keresztül folyósított – támogatása mellett. Egyúttal elveti a központi finanszírozást csökkenteni kívánó – akár fiskális szempontokra hivatkozó, akár »progresszív« liberális gazdaságpolitikának álcázott – törekvéseket.”

„A kultúra finanszírozásában [...] egyre szélesebb lehetőségeket kell adni a civil szférának” – fogalmaz a Jobbik programja. „[...] az államnak aktív szerepet kell vállalnia a művészeti intézményrendszer létrehozásában és működtetésében, nem bízhatja azt sem kizárólag a spontán piacgazdasági folyamatokra, sem pedig kizárólag az önszerveződésekre. Emellett bővítenie kell azokat a lehetőségeket, amelyek erősítik a civil szervezeteket, és ösztönzik a magántámogatásokat” – olvasható a Fidesz jó egy évvel korábbi dokumentumában.

A kultúra és gazdaság kapcsolata című részben több megállapításban igaza lenne a Jobbiknak, ha nem lennének pontat-

lanok, s emiatt ténszerűtlenek a megállapításai: „megszűnt a kulturális járulék, mivel 25%-ról 1%-ra csökkent a giccs és bulváripar termékeinek adója”. Ebből csak az első tagmondat igaz, még ha 2010-ig létezett 25%-os kulturális járulék is, melyet a pornóipar termékeire vetett ki az állam. A kulturális járulék megszűnésével viszont a fürdővízzel együtt a gyereket is kiborítottuk: nemcsak a már nem létező, kereskedelmi forgalomban nem lévő adathordozók vagy szolgáltatások 1-2 százalékos járuléka szűnt meg, hanem – sajnos – a pornográfiaé is.

Kifejezetten közhelyes, féligazságokkal operáló mondatok is olvashatók a továbbiakban: „Átgondolatlan és aránytalan a pénz elosztása a művészeti ágak és kulturális szakterületek között. A kultúrára fordított amúgy is szűk forrásokat tovább terhelik a költséges bürokrácia kiadásai, az aránytalanul magas miniszteri és egyéb központi keretek.”

Az a Fidesz programjából is kiderül, hogy nem elég pusztán adókedvezményekkel segíteni „a magánpénzek bevonását a hazai kultúra költségeinek finanszírozásába”, ahogy azt a Jobbik tervezi. Ennél több kell: „nem elég a szükséges jogszabályok megalkotása, az önzetlen támogatás széleskörű elterjesztése értékrendi kérdés is, amelynek ügyéért a kormánynak is sokat kell tennie. A magyarországi magántámogatásokat segítő programok kidolgozásával, valamint a vállalati szféra társadalmi felelősségvállalásának erősítését szolgáló akciókkal párhuzamosan a kultúra gazdasági erejét tudatosító programokat is el kell indítani” – olvasható a Fidesz anyagában.

Az 1998 és 2002 közötti kormányzati időszak filmes sikerein felbuzdulva a Jobbik is felveti azt a Fidesz által már évek óta hangoztatott igényt, hogy újra készüljenek törté-

nelmi játékfilmek: „Állami, kormányzati programot indítottunk nagy költségvetésű, nemzetközi piacon is versenyképes, a magyar történelem dicső időszakait bemutató történelmi nagyjátékfilmek készítésére.”

A kulturális külkapcsolatokról külön szól a Jobbik programja. A radikálisok a kulturális külkapcsolatokat külpolitikai orientációjuk mentén határozzák meg. Programjuk III.1.5. pontja szerint külgazdasági orientációnkat kelet felé kell fordítani. Ha pusztán piacszerzésről lenne szó, akkor ezt még meg is értenénk, ám ha ez kulturális orientációt is takar, akkor már komoly kérdéseket vet fel. A gazdasági kapcsolatok kiszélesítésével alapvetően egyet tudunk érteni, ez a kormányzásra készülő Fidesz szándékaitól sem idegen; nyilvánvalóan a kétoldalú kapcsolatok javítását szolgálta Orbán Viktornak a felkészülés jegyében, a választásokat megelőző évben tett oroszországi vagy kínai utazása is. A Jobbik programja szerint az elmúlt húsz évben „a Szovjetunió és a volt KGST felvásárlópiacai összeomlottak. A magyar kormányok – nem törődve a megmaradt vagy újranyíló lehetőségekkel – kizárólag Nyugat felé orientálódtak. Az egyre jobban erősödő külpiacokat, valamint jelentős tőkeexportőrnek számító keleti országok (Kína, India, Oroszország, Törökország, Kazahsztán, Indonézia) kínálta lehetőségeket az ország vezetése nem aknáztta ki, és komoly lépéseket sem tett ebbe az irányba.” Miközben igaz az, hogy például a volt Szovjetunió belső piacai összeomlottak, az ezek felé való orientációt nem lehet egyforma súllyal számonkérni az elmúlt két évtized magyar kormányain, hiszen Oroszország is csak a jelicini bukás után, Vlagyimir Putyin 2000-ben történt elnökké választását követően stabilizálta oly mértékben gazdaságát és piacait, hogy az új lehetőségeket jelentett volna

a magyar export számára is. Ezt azonban a 2002-ben hatalomra került, deklaráltan oroszbarát szocialista vezetés nem tudta kellőképpen kiaknázni.

A Jobbik elképzelése szerint „hazánk külgazdasági kapcsolatait az egyoldalú euroatlanti orientáció helyett meghatározó súllyal kelet felé fordítjuk, a kölcsönös előnyökön nyugodva, a nemzeti érdek érvényesülésének elsődlegessé tételével. Bővülő exportlehetőségek vagy gyümölcsöző együttműködések ellenében keleti gazdaságok vállalatai számára biztosítjuk a »hídőállás« lehetőségét az Európai Unió piacai felé.

A gazdasági kapcsolatok bővülésének segítése érdekében megerősítjük a politikai és kulturális kapcsolatokat a fent említett országokkal, népekkel. A kapcsolatépítésben kiemelten alapozunk az ázsiai népekkel meglévő, általuk máig számon tartott rokonsági kötelékekre, közös civilizációs örökségünkre.”

Legyen szó akár a kulturális, akár a gazdasági kapcsolatok erősítéséről, egy magát konzervatívnak és kereszténynek tartó párt vezetőinek nem árt figyelembe venniük azokat a kulturális és politikai különbségeket, amelyek sokkal inkább elválasztanak bennünket a Jobbik által gyakran emlegetett Oroszországtól vagy a fenti idézetben is említett Kínától, Indiától.

Molnár Tamás, az Egyesült Államokban élő filozófus arra figyelmeztet bennünket a Kommentár című folyóirat 2009/6-os számában, hogy bár a gazdasági termelés súlypontjai fokozatosan áttevődnek Kelet-Ázsiába, „ez azonban nem jelent kulturális teremtetést, mivel Kína, hagyományához híven, továbbra is magába fordul, s csupán kihasználja a nyugati termelés sajátosságait gazdasági helyzete megerősí-

téséhez. Politikailag, kulturálisan Kína jelentősége továbbra sem tekinthető kiemelkedőnek. India hasonló pályán mozog, ám a szervezettség alacsonyabb szintje miatt nem valószínű, hogy valaha is képes felszámolni az anyagi nyomort, amely évszázadok óta jellemzi. Kína az ázsiai befelé fordulás, India a szétaprózódás jelképe.”

Bár fontos lehet a belső-ázsiai országokkal vagy a Kínával, Indiával meglévő kulturális kapcsolatok erősítése, ugyanakkor – kultúráról és hagyományról lévén szó – nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ezek az országok vagy nem nyugati-keresztények, vagy egyáltalán nem keresztények. A kereszténység nélkül viszont éppen a magyar hagyomány, a magyar állam ezeréves történelme válik értelmezhetetlenné, s a mai konzervatívok szerint a jövője is kérdésessé lesz. Osztom Molnár Tamás már idézett írásában megfogalmazott véleményét, amely szerint „A kulturális irányzat, az ideológiaként vállalt szekularizáció tartalmatlan. A szekularizáció a kereszténységgel szemben határozta meg magát, merő negatívum, amely a kereszténység egyes elemeit – amilyen az emberi személy méltósága – fordította szembe a kereszténység egészes felfogásával. Isten száműzése az európai alkotmányból e felfogás következetes kifejeződése, s képmutatás lenne, ha ellenkezőképpen történne. A múlttal való szakítás úgy történik meg, hogy nincs semmilyen valódi pótlék, csupán utánpótlások. Érvényes ez a neopaganizmusra vagy az újmarxizmusra is: átmeneti, jelentéktelen, epigonális jelenségek. A szekularizáció elkerülhetetlenül hedonizmusba fullad, ami minden kultúra végórája.

Európának nincs szellemi elitje, ami nélkül nem létezik valódi kultúra. Az elit helyett bürokrácia van, egyéni haszonlesés, legfeljebb lobbizmus, vagyis kis érdekcsoportok

hatalmi vetélkedése. Az igazán erős lobbik azonban az USA-ban találhatók, s az európai csoportok ezekkel szemben alárendelt szerepet játszanak. Elitet persze nem lehet merő kívánságra létrehozni. Az elithez kultúra, hagyomány, moralitás kell. Noha ilyen csoportok kétségtelenül léteznek a mai Európában, de társadalmi szerepük szinte a nullával egyenlő.”

A kulturális életet érintő, megvalósítható gyakorlati javaslat alig olvasható a Jobbik programjában. Az ugyan kiderül, hogy „a kultúra minden területén támogatj[ák] a szakmai kamarák létrehozását a színvonal emelése céljából”, de az nem, hogy ezeknek a tagsága szabadon választott vagy kötelező lenne, s hogy milyen jogosítványokkal és finanszírozási háttérrel rendelkeznének. A fővárosi résznél azt tudjuk meg, hogy meghirdetik „a főváros elkorcsosult kulturális életének gyökeres megváltoztatását. Itt az idő, hogy Budapesten végre magyar emberek is díszpolgári címet kapjanak, emléküket szobrok őrizzék, műveiket színházak játsszák. Hogy a nemzetünket ért tragédiát soha és senki ne tudja elfeledtetni velünk, megnyitjuk a Trianon Múzeumot. A társadalmi kultúra és a műveltség általános növekedése, valamint a színvonalas kikapcsolódás és szórakozás biztosítása érdekében 50%-kal csökkentjük az állandó kiállítások látogatási díját és a könyvtártagsági díjakat.” A Jobbik vezetői nyilván nem tájékozódtak arról, milyen csúfos kudarcot jelentett és milyen szakmai tiltakozást váltott ki a múzeumok állandó kiállításainál a belépőjegyek ingyenessé tétele, s hogy ezzel a döntéssel a kormányzatnak nem sikerült sem a látogatószámot növelnie, sem a látogatók szociológiai összetételét megváltoztatnia. A könyvtárak esetében pedig azt kell látni, hogy a közművelődési normatíva drasztikus csökkentése miatt már tisztítószerekre és vécépapírra is alig van pénz a legtöbb intézmény-

ben, nemhogy állománygyarapításra vagy fejlesztésekre. Az egyébként is alacsony könyvtárhasználati és szolgáltatási díjakat tehát nem érdemes csökkenteni. Miközben örülhetünk, hogy „a pályázati és elszámolási feltételeket egyszerűbbé, következetesebbé” tennék, azzal a közhellyel már keveset lehet kezdeni, hogy „a Nemzeti Kulturális Alapnak nagyobb mértékben kell támogatnia a tényleges nemzeti kultúrát, népművészetet és a határon túli magyarságot”. Mert mi is a nemzeti kultúra? Az igényes szórakoztatás? A Jobbik szerint „a nemzeti kultúra megóvása [...] nem a múltba révedés, hanem a jövő irányába megmutatkozó felelősségtudat. Az elmúlt évtizedek neoliberais tudatrombolása megmutatta, hogy annak kultúrpolitikája egy lelkiileg sebzett, majd ebbe egészségileg is megrokkoló társadalmat eredményez. Sem az egyén, sem a közösség számára nem tud értékeket adni, pusztán lealacsonyítja azt. A kultúra küldetése számunkra az igényes szórakoztatás, a közösségtudat erősítése és az értékvédelem.”

Az sem világos, hogy a csodálatos hagyományokkal és ma is szerteágazó intézményrendszerrel rendelkező magyar színházi világról miért csak az jut eszükbe, hogy „a vidéki kultúrélet fellendítése céljából szükségesnek tartjuk a Magyar Nemzeti Vándorszínház felállítását”. Ahogy nem érthető az sem, hogy ez miként illeszkedne a mai vidéki színházi struktúrához, valamint a valóban korrekcióra szoruló előadóművészeti törvényhez.

A következő szavak, kifejezések pedig egyáltalán nem kerülnek elő a Jobbik programjában: *levéltár, művelődési ház, közművelődés, örökségvédelem, zeneművészet* – de még hosszasan folytathatnám a felsorolást. Ugyanakkor a szerzői jogról részletesen írnak: sokak örömeire közlik, hogy „a szerzői

jogokról szóló törvényt módosítani kell, hiszen a szerzők, előadók és a felhasználók érdekeit, illetve védelmét nem biztosítja kellő mértékben”. Az látható a radikális fiatalok politikai kommunikációs stratégiájából is, hogy az internetet tartják az egyik legfontosabb közvetítő közegüknek, ám a szerzői jog újraszabályozásának nem lehet a fókuszában pusztán a netes fájlcserélők problémájának, a jogdíjköteles tartalmak javarészt jogosulatlan felhasználásának „felhasználóbarát” kezelése.

Azt nyugodtan kijelenthetjük, hogy a legtöbb területen, így a kulturális politikában is mély szakadék tátong a radikális párt nyomtatásban megjelent politikai programja, illetve vezető politikusai, képviselőjelöltjei és a hozzájuk közeli sajtótermékek, különösen az internetes fórumaik újságíróinak, szerzőinek megszólalásai között. Míg a nyilatkozatok, a kortesbeszéddek sokszor felelőtlen vagdalkozásnak tűnnek, addig a leírt programnak vannak megfontolandó kitételei; még akkor is, ha az többnyire nem tud túllépni a politikai közhelyeken, és egészében nem képes olyan kulturális alapvetést nyújtani, mint a Fidesz jóval nagyobb terjedelmű, az örökségvédelemtől a népművészetig valamennyi területre kiterő *Minőség a kultúrában* című programja. A radikális változás igénye azonban a program kulturális vonatkozású részeiben csak a szlogenek szintjén látszik; a Jobbik megoldási javaslatai, ígéretei csak a rendkívül összetett kulturális ágazat meglehetősen felületes ismeretéről tesznek tanúbizonyságot.

(2009. március)

Egy kiállítás margójára*

Régóta komoly szakmai viták övezik a szalonszerű kiállításokat. A kurátori rendszer szárba szökése, mondhatni kizárólagossá válása óta különösen felerősödtek a nagy csoportos tárlatok körüli polémiák. A művészeket képviselő szakmai szervezetek – érthető módon – a nagy, reprezentatív, átfogó képeket bemutató tárlatok mellett vannak, míg a kurátori szerepbe került művészettörténeteszek jelentős része, valamint

* Elhangzott a *Fejér megyei őszi tárlat* megnyitóján a székesfehérvári Szent István Király Múzeumban, 2007. november 17-én. Kiállító művészek: Bauer István, Birkás István, Büki Zsuzsanna, Cyranski Mária, Csertő Rita, Csiki Emese, Ecsedi Mária, Eke Annamária, Erőss Ildikó, Farkas Mihály, Friedrich Ferenc, Garami Richárd, Gáspár Aladár, Gombos István, Gyulavári Pál, Hegedűs 2 László, Hevér Lili, Hóbor Magdolna, Horváth Tibor, Jónás Attila, Kaszás Tamás, Keszere Zsolt, Kis Róka Csaba, Kiss Ervin Gábor, Kiss Miklós, ifj. Koffán Károly, Korompai Péter, Kovács Milán, Kovács Veronika, Láposi Gabriella, Lebár József, Lipics Vilmos, Loránt Anikó Erzsébet, Máder Barnabás, Máthé Krisztián, Mészáros Edit, Miklós János, Móder Rezső, Moizer Zsuzsa, Muka Viktória, Nagy Edit, Nagy Miklós, Németh László, Orbán Sándor, Paczona Márta, Páhi Péter, Pálné Hencz Teréz, Pinke Miklós, Pintér Balázs, Rajcsányi Artúr, Rencsik Attila, Revák István, Révész Napsugár, Rohonczi István, Rozsnyai Sándor, Sándorfalvi Sándor, Srediuk Péter, Sütő Rozália, Szegedi Csaba, Szentes Ottokár, Szundi Gábor, Tábori Csaba, M. Tóth Krisztina, Ujházi Péter, Váncsa Ildikó, Varga Gábor Farkas, Várnai Gyula, Végvári Beatrix, Zocskár Andrea. Díjazottak: Hegedűs 2 László, Keszere Zsolt, Korompai Péter, Orbán Sándor, Pintér Balázs, Ujházi Péter, Várnai Gyula. Kurátor: Gärtner Petra. Zsúri: Barabás Márton, Kopasz Tamás és Csoszó Gabriella.

több neves művész – egy sajátos pozícióharc részeként – el-
lenvéleményt fejt ki, még akkor is, ha a megvalósuló kiállítá-
sokból kimaradni ők sem akarnak. Az utóbbi másfél évti-
zedben elsősorban a nagy fővárosi kiállítások körül robban-
tak ki – nem egyszer politikai jellegű – viták, kiváltképp az
1997-es Magyar Szalon, majd a millenniumi tárlat megnyi-
tása ürügyén. A Műcsarnokban megrendezett Magyar Szalon
„sokaknak ok az ünnepre, a diadalérzetre, másoknak a szo-
morúságra vagy éppen a bosszúságra – írta a tárlat kapcsán
Horányi Attila. – Ünnepelnek mindazok, akik lassan más-
fél éve küzdenek ezért az alkalomért; és persze azok is, akik-
nek ez alkalom, vagyis akiket a szigorú zsűri kiválasztott a
rengeteg jelentkező közül (körülbelül ötszörös volt a túljelent-
kezés). És nyilván szomorkodik a kimaradt négyötöd (nagy
része): nem érti, miért éppen őt hagyták ki, amikor X vagy Y
bekerülhetett, ő pedig semmivel sem rosszabb azoknál, sőt.”

Ebben a szalonban – a korábbi évek még több szakmai
vitát kiváltó, hasonló próbálkozásaitól eltérően – zsűriztek,
azaz egy szakmai grémium választotta ki a közönség elé tár-
ható műveket. A zsűrizésnek mindig vannak áldásos előnyei:
a jobb szakmai testületek ki tudják szűrni a műkedvelő, lelkes
amatőröknek már a bevásárlóközpontok előtereit is elborí-
tó giccseit, vagy azokat az – egyébként biztos mesterségbeli
tudásról tanúskodó – munkákat, amelyeket nem az eszköz-
használat hiányosságai vagy a kompozíció durva hibái miatt
kell visszautasítani, hanem mert alkotóik nem veszik tudo-
másul, hogy már nem a 19. században élünk, s nem is a mo-
dernitás korában, ezért a kortárs befogadókat olyan kortárs
művekkel kellene megszólítaniuk, amelyek – tudomásul véve
az elmúlt évtizedek művészeti folyamatait – mai nyelven ké-
pesek kifejezni napjaink legfontosabb kérdéseit, problémáit.

Kassák Lajos 1926-ban, a *Korunkban* megjelent, *Éljünk a mi időnkben* című, nagy erejű írása szerint a kortárs művészek hisznek abban, hogy munkásságukban „egy kornak, a mi korunknak a kultúrája vagy kulturálatlansága reprezentálódik. Mert az új művészet értelmezésénél nem formai különködéssről, nem egy különös individuum különös vonaglásáról, hanem egy új embertartalom új formákban való kifejeződéséről van szó. És ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy ami tegnap volt, az minden rosszul volt, csupán annak az érzésünknek adunk sajátos formát, ami a saját életérdekében tiltakozik minden tegnapról ránk maradt törvény ellen. Ezek a törvények meghaltak önmaguk teljességében, és mi élünk – kell, hogy a művészetünk egy legyen a körülöttünk levő élettel.” S bár én osztom Kassák véleményét és művészeti programját, mindez nem jelenti azt, hogy megkérdőjelezném azok művészeti elhivatottságát, akik ma is a 19. század modorában, vagy éppen a szintén történeti hagyománnyá vált kassáki avantgárd programnak megfelelően akarják kifejezni magukat. Csupán azt mondom, hogy az ő műveiknek más a szerepük, a helyük, s ebből következően az értékük is, mint a *kortárs* műveknek. Ennek a továbbgondolása, illetve a szalonszerű kiállítások rendezése szembesít bennünket a kortárs képzőművészet több fontos kérdésével, így a *kortárs* fogalmának és a művészet, a művészetértelmezés demokratikus jellegének a meghatározásával, valamint a művészet és a neki teret adó intézmények, kurátorok autonómiájának a felfogásával.

A Magyar Szalon '97 kapcsán azt a kérdést tette fel Horányi Attila: vajon mi lehet az oka a művészet autonómiáját egyként valló Műcsarnok és a szalonjellegű kiállítások mellett érvelő szakmai szervezetek szembenállásának? A Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetségének – egy ko-

rábbi hírlevelük szerint – a csoportos seregszemlék ösztönzésével az volt a célja, hogy a magyar művészek egyenrangú részvételével egy olyan demokratikus rendszert hozzanak létre, „mely megteremti az egyensúlyt a Műcsarnokban a magyar kortárs kiállítások érdekében”. Horányi szerint ez több ponton is ellentétes volt „a Műcsarnok akkori vezetésének elképzeléseivel. Egyrészt ugyanis nem gondolják, hogy be kellene vezetni (vissza kellene állítani) a rendszeresen megrendezett kortárs magyar kiállítások szalonszerű intézményét, másrészt még kevésbé gondolják, hogy e kérdésben akármilyen mértékű demokratikusságnak, s különösen nem a művészek egyenrangú részvétele által biztosított demokratikusságnak helye volna. Ha ugyanis komolyan vesszük, hogy Műcsarnokból a magyar képzőművészeti intézményrendszerben csak egy van – márpedig komolyan kell vennünk, hiszen a Szövetség is éppen ezzel érvel, amikor kijelenti, hogy máshol nem hajlandó e tárlatot megrendezni –, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy e különleges státusszal különleges feladat, következésképpen különleges felelősség is együtt jár, ami egy demokratikus döntés esetében értelmezhetetlen. A feladat különlegessége abban áll, hogy a Műcsarnoknak egyediségéből következően szerveznie – informálnia és bemutatnia – kellene a kortárs magyar művészetet. Informálni részben jelentős európai és tengerentúli kiállítások Magyarországra hozatalával, részben pedig a közelmúlt magyar művészetének felelevenítésével lehet; míg a bemutatás kortárs magyar alkotóknak és alkotócsoportoknak szervezett tárlatok, illetve tematikus kiállítások segítségével történhet. Ám a részvétel e tárlatokon és kiállításokon nem járhat alanyi joggal.” Igaza van Horányinak: a jelenlét éppen azért nem járhat alanyi joggal, „mert a művészet szervezése csak

orientálással történhet: annak fel- és elismertetésével, hogy nem minden ma élő alkotó kortárs is egyúttal (a művészet történetének ez az aszinkronitása egyébként viszonylag köz-helyszámra megy), és hogy nem minden kortárs alkotó vagy mű jelentős is egyben. Vagyis egy normát kell kialakítania és képviselnie a Műcsarnoknak; ez pedig sem demokratikus – kollektív?! – döntéshozatallal és felelősségvállalással nem lehetséges, sem az intézmény (autonóm életébe) történő hatalmi beleszólással.”

A művészetben, pontosabban a művészet nyilvánosságának a megteremtésében (szerkesztésben, kiállítás-rendezésben stb.) egyébként is nehezen értelmezhető a demokrácia fogalma. (S itt természetesen most nem a politikai értelemben vett demokráciára mint a művészet egyik lehetséges témájára, vagy mint az egyes irányzatok programként is megfogalmazott, a művészetüket szervező erejére gondolok, annak ellenére, hogy a társadalmi rendszerek vagy a művészeti élet demokratizálási szándéka központi célja is lehet egy-egy irányzatnak. Ken Friedman a *Fluxus és társai* című írásában például azt hangsúlyozza, hogy a fluxus képviselőinek meg kell találniuk azt az utat, amely a mai világtól a demokratikus világig vezet. „A demokrácia [...] legtöbbünk számára lényeges cél és érvényes törekvés. Nyugodtan mondhatjuk, hogy a fluxus-művészek saját munkájukkal e demokratikus világ megteremtéséhez akarnak hozzájárulni.”) A művészet inkább arisztokratikus, mint demokratikus tevékenység, az értékki-választódás pedig kifejezetten antidemokratikus folyamat, ami érthető is, hiszen annak eldöntése, hogy melyik vers közölhető s melyik nem, melyik kép állítható ki s melyik nem, nehezen képzelhető el valamiféle demokratikusság jegyében. Fáy Miklós írja az egyik zenei kritikájában, hogy „mind

Fischer Iván, mind Kocsis Zoltán megtanulta Toscaninitől az elvet: az életben demokrácia, de a művészetben arisztokrácia. Egy zenekart nem lehet szavazatokkal irányítani, kell valaki, aki megmondja, hogy ez a tétel gyors vagy lassú legyen, és ha gyors, mennyire gyors. Ez érvényes, ha nem is ennyire ridegen, magára az intézményre is: ezt hívjuk meg vendégművésznek, és ő ül a második pultnál.”

A művészet demokratikussága természetesen szintén régi vitatéma; Ottlik László az – egyébként mai szemmel nézve vitatható állítások és ítéletek sorát felvonultató – *Szenzuális művészet* című, 1920-ban a Nyugatban megjelent írásában például azt a nehezen vitatható véleményét is megfogalmazza, hogy „a művészet nem demokratikus: avatottainak száma kevés, és ezt az avatottságot nem is tanulás, hanem csak eredeti hajlam adhatja meg. Sőt amily mértékben a társadalmi és politikai élet minden nyilvánulását és a haladó tudományokat is hatalmába keríti a diadalmas demokratikus princípium, oly mértékben lesz arisztokratikusabbá a művészet, amint saját lényege folytonos különböződéssel megy keresztül.”

Az eddigiekből természetesen nem következik az, hogy a jelenleg elterjedt erőteljes kurátori rendszer tökéletes lenne, s hogy feltétlenül mindig jó, az értő közönségnek is tetsző művek kerülnek a kiállítótermek falára. A jó művek mibenlétéről azonban nagyon nehéz vitatkozni, mivel a szépség fogalma erőteljesen megváltozott, az esztétika gyakorlatilag elvesztette korábbi objektivitását, így ma szinte végtelenül tág tere van az értelmezésnek. A középkori keresztény filozófia még hangsúlyozta a szépség objektivitását. Az, hogy a szépséget az isteni tökéletesség megnyilvánulásának tekintették, egyben a művészet szigorú szabályok közé kényszerítését is jelentette. Korunk európai embere, aki nem akarja

elhinni, hogy az európaiól eltérő értékek szerint is lehet élni, s ezért mindenkit fel akar világosítani és fel akar szabadítani, s Amerikával vállvetve exportálja a demokráciát, bizony a történeti megközelítéseiben is sokszor értetlenkedik: vajon az esztétika objektivitását megkövetelő korokban az akkori alkotók tényleg nem tekintették a művészi szabadság korlátozásának a merev kereteket? Valóban természetesnek vették a koncepció, a beállítás szigorú szabályait, s nem lázadtak, nem akartak kitörni a kor adta keretekből? A művészet lassú forradalma igazán a Hegel utáni esztétikával kapott erőre, hiszen a szép hagyományos fogalmának, illetve értelmezéseinek a felbomlása innentől datálható: a különböző művészetelméletekben a szép fogalma elveszítette korábban meghatározó jelentőségét. Az objektivitást hiányoló, a klasszikus értelemben szépet kereső befogadó egyébként éppen itt találhat egy kis rést, mert az esztétika objektivitásának elvesztése, ha tetszik, a 20. század művészetének stílus- és formakavalkádja, az egymást részben vagy egészében kioltó igazságok egymás mellett élése, a művészetben is tapasztalható erőteljes értékrelativizáció a befogadónak, az értelmezőnek is megadja azt a szabadságot, amit a művészeknek és a kurátoroknak. A befogadó szabad választása és értékítélete az, ami a nyilvánosság egyfajta demokratizmusát jelenti, aminek érvényesülése, azaz a – hangsúlyozottan értő, műveltségen, tájékozottságon alapuló – befogadói választások elősegítése lehet a széles nyilvánosság megteremtésének az egyik sarokpontja. Az igazsághoz viszont hozzátartozik, hogy a befogadó szabad választása részben mégis korlátozott, hiszen csak a kiállítóterek s az oda elhelyezett művek által meghatározott keretek között mozoghat. Ugyanakkor éppen ezért, valamint a nyilvánosság demokratizálási igénye miatt érthető

és jogos azok szándéka, akik az átfogó, szalonszerű kiállítások megtartása mellett érvelnek. Igaz ez még akkor is, ha a szűkebb szakmai közönség által jónak tartott művek mellett a középszerűbbek, ha tetszik, a kismesterek munkái is a falra kerülnek. Ráadásul az eléggé átpolitizált lobbik és érdekcsoportok, a nem egyszer a műkereskedelem pénzes világába is jól beágyazott kurátorok érdekei miatt a kívülről – a megosztottság ellenére is – zártnak tűnő rendszerben sok komoly érték valóban nem kap a súlyának megfelelő nyilvánosságot, más megközelítésben piacra jutási lehetőséget; valamint sokszor eluralja a kiállítótereket a blöff, a kritikára és a divatos elméletekre hajazó tömegtermék. Ezek kiküszöbölését, az összkép árnyalását is segíthetik a szalonszerű kiállítások. Ha például valaki végigjárta az 52. velencei biennálét, valószínűleg felteszi magának a kérdést: egy ennyire a divatra, a trendekre épülő, globalizálódó művészetben miért a nemzeti pavilonok rendszerére épül még mindig ez a kontinens határain is túlmutató jelentőségű nagy nemzetközi program, főleg ha a nemzeti pavilonok műveiből már szinte teljesen eltűnnek a lokális problémafelvetések, valamint a helyi színek és ízek? Ezzel persze újabb, messzire vezető vitát nyitnék, hiszen a művészet nemzeti jellege, a nemzeti stílus fogalma az esztétika legtöbbször vitatott kérdései közé tartozik.

A kortárs művészeti blöffök felemlegetésekor nem szabad megkerülni azt a létező problémát sem, hogy a hatalmi beszédmód mennyire beszüremkedett a művészet értelmezésébe és megközelítésébe, hogy – miként arra Jean Baudrillard figyelmeztet – „ha valaki megtámadja a mai művészetet, akkor szembe kell néznie azzal, hogy gondolkodását óhatatlanul reakciónak és irracionálisnak, sőt fasisztának bélyegzik...”

S miközben én igazat adok Baudrillard-nak, aközben azt is vallom, hogy a kortárs művészet számos megnyilvánulásának, alkotóinak, trendjeinek a sokszor igen jogos bírálata mégsem vezethet a korábbi korok művészeteszményeinek, alkotásmódjainak, eszközeinek a felmelegítéséhez, mert a már idézett kassáki mondatok ma is érvényesek.

Ezzel a hosszúra nyúlt fejtegetéssel valószínűleg hasonlóképpen elbizonytalanítottam az olvasókat, mint a *Fejér megyei őszi tárlat* megnyitójára összesereglett, ezt az okfejtést végighallgató közönséget. Mert mit is állítok? Most akkor van vagy nincs értelme az ilyen átfogó kiállításoknak? Vajon a befogadás demokratizmusát, ha tetszik, a művészet gazdagságának a bemutatását, avagy a viszonylag nehezen argumentálható szakma, a kortárs művészettel foglalkozó művészettörténészek, kurátorok s az általuk vezetett kiállítóhelyek autonómiáját, a véleménybefolyásolók független szerepét tartom fontosabbnak?

Kérdéseim, a magammal való vitatkozásaim ellenére valom, hogy szükség van az ilyen kiállításokra, de nem azért, mert ezek jó protokolláris események, ahol a politikusok megrázhatják a művészek kezét, jelezve, hogy támogatják a munkájukat, hanem azért, mert számos dolog végiggondolására ösztönözhetnek bennünket. Először is annak a továbbgondolására, amiről eddig írtam, azaz hogy milyen megmutatkozási keretei vannak a kortárs képzőművészeknek. De annak is, hogy a nemzeti szalonok miképpen értelmezhetőek az európai térben, a nemzetközi trendek ismeretében (ehhez persze elvárható lenne, hogy művészeink kövessék a szaklapokat, s ha tehetik, járjanak el külföldre is alkotni, valamint a nagy nemzetközi seregszemléken tapasztalatokat szerezni – nos, éppen ehhez, azaz a tehetségnek számára a

megfelelő feltételek biztosításához kellene a politika kéznyújtása).

Azt is érdemes átgondolniuk a hazai képzőművészet élvonalát ismerőknek, hogy a helyi, megyei, nagyvárosi szalonok, köztük ez a megyei őszi tárlat milyen helyet tud elfoglalni a magyar képzőművészeti térben, s nyújt-e lehetőséget a kevésbé ismert tehetségeknek az országos szakmai vérkeringésbe kerülésre. S anélkül, hogy belemennék egy-egy mű taglalásába, azon is érdemes elmélkedni, hogy a jeles zsűri az értékelési szempontok meghatározásánál mennyire tudott elvonatkoztatni az alkotók személyétől, hogy a már országosan elismert, kimagasló teljesítményt nyújtó, kassáki értelemben is *kortárs* alkotóknak ítelt díjak esetében vajon valóban csak a szerző adott művét nézték-e, vagy az életmű nagyobb részének vagy egészének az ismerete, az alkotótárs megbecsülése felülírta a zsűrizett mű helyiértékét. Végiggondolandó, mi lehet az oka, hogy miközben a nagy európai kiállításokon gyakorlatilag háttérbe szorították a hagyományos táblaképeket a videómunkák, az animációk, az interaktív művek és az installációk, addig a hazai vidéki tárlatokon szinte csak táblaképekkel vagy a szobrászat tradicionális eszköztárának használatához ragaszkodó plasztikákkal, szobrokkal találkozhatunk. Anyagi gondok, a technikához való hozzáférés nehézségei vagy alkotói koncepció, meggyőződés lehet mindezen a háttérben? Mindezen kérdésekre vannak saját válaszaim, de a *Fejér megyei őszi tárlat* általam történt megnyitásának elsősorban a szituáció motiválta kérdésfelvetés volt a szándéka, még azt is vállalva, hogy a vernisszázs kontextusában ez akár ünneprontó provokációnak is tűnhetett.

(2007. november)

Oktatásügy és politikai kultúra*

„A közoktatásügy az a terület, ahol az iskolai végzettség sáncai mögé elbújt beteg társadalmi szelekciós szerkezetünket sarkaiból ki kell fordítanunk: ez az a terület, ahol a jelenlegi elgyávult, lezüllesztett, előítéletektől terhelt, mégis mindenben megbizonytalanodott, tehát végeredményben a jövő szempontjából használhatatlan mai nemzedék helyébe lépő új nemzedék lelki és erkölcsi és társadalmi alakításának a feltételeit megszabhatjuk.” E sorokat nem napjaink egyik oktatáspolitikusa vetette papírra, hanem Bibó István *A magyar demokrácia válsága* című írásában. Joggal adódik a kérdés: ha több mint hat évtizeddel ezelőtt is oly óriási gondok jellemezték a magyar iskola ügyét, hogy ily borúsan, s teljes reformot óhajtva lehetett csak írni a területről, akkor mit szólunk ma? Mi történt velünk, s a magyar oktatás és nevelés ügyével az utóbbi két évtizedben?

Magyarország többsége kormányváltó hangulatban várja a 2010. áprilisi választásokat, s a magyar társadalom nemcsak a gazdasági és a szociális helyzet javítását reméli az új kormánytól, hanem az oktatás válságjelenségeinek kezelését is. Márpedig bárhová tekintünk, mindenhol gondokat érzékelünk: az óvoda, az általános iskola, a gimnázium, a szakkö-

* Elhangzott a *Partnerség a szakképzésben* című konferencián Székesfehérvárott, 2010. február 22-én.

zépiskola, a szakiskola, a térségi integrált szakképzési központok, a kollégiumok, az alapfokú művészeti intézmények, a pedagógiai intézetek, a szakmai szolgáltató cégek vezetői és munkatársai, valamint a szülők tanácstalanul kapkodják a fejüket.

Bármilyen jellegű problémáról is legyen szó, akár a pedagógusok társadalmi presztízséről, az iskolán belüli erőszakról, vagy éppen az évről évre csökkenő színvonalról, a gondok mérséklése érdekében az egyik legfontosabb és legsürgetőbb feladat: újra az iskola alapfeladatává kell tenni a nevelést. Ez az egyik hosszú távú kulcsa a cigányság valódi társadalmi integrációjának is. „Egymásra kell vonatkoztatni a nevelés minden faktorát. Nem a nevelőt, a növendéket, a művelődési anyagot kell külön-külön vizsgálni, hanem úgy venni a nevelést, hogy az a nevelő és növendék mindenkor egymásvonatkoztatása. Társas viszonyulás” – írja Karácsony Sándor *Ocsúdó magyarság* című könyvében.

Lehet-e úgy korszerű szakképzésről beszélni, hogy az abban részt vevő diákokból hiányzik az elsajátítandó szakmájuk iránti alázat? Mennyi érzelem, hagyományból következő finom tapintat lehet egy-egy valóban átgondolt gyakorlati lépés mögött, milyen sokat adhat az ember munkájához, ha például egy növénytermesztő szakmunkás szereti a földet, egy kertész- vagy egy állattenyésztő növendék becsüli az életet, ha egy iparos tudja, mi az, hogy tisztesség, pontosság, megbízhatóság.

Ma egyre többen a kötelező erkölcsstan, az állampolgársági ismeretek vagy éppen a hittan bevezetéséért szólalnak fel. E mögött nyilván annak a felismerése áll, hogy a pusztán a készségfejlesztésre és a legfontosabb tudományterületek alapvető ismeretanyagának átadására kényszerített oktatás

csődöt mondott, a jelenlegi iskolarendszer egyre kevésbé képes korszerű tudásanyaggal rendelkező, ám ugyanakkor a társadalomba illeszkedni képes, az elődöket megbecsülő, fegyelmezetten dolgozó, szorgalmas, a társadalom önreprodukálásáért is felelősséget érző, közösség- és családcentrikus, hazaszerető fiatalokat a nagybetűs életbe bocsátani.

Miközben magam is azt gondolom, hogy az erkölcsi oktatás bevezetése ma sokat lendítene az alap- és középfokú oktatásügy helyzetén, ne felejtjük, hogy ez korábban külön erkölcsstan órák megtartása nélkül is remekül működött, illetve az osztályfőnöki órák ezt a feladatot is betöltötték. Persze ehhez bátor és biztos erkölcsi érzékkel rendelkező pedagógusok is kellettek, valamint olyan oktatáspolitikai, amely tisztában volt azzal, hogy az iskola nevelési funkciója, a tanár folyamatos emberi példaadása az iskola egyik legfontosabb feladata. Még a rendszerváltozás időszakában is olyan segédanyagokat adott ki a Művelődési Minisztérium (*Az általános iskolai nevelés és oktatás terve*), amelyekben pontosan meghatározta az osztályfőnöki órákon folytatandó nevelési munka irányait. A címszavak a következők voltak: Egyén és közösség, Tanulás és munka, Hazafiság – hazánk a világban, Egészséges és kulturált életmód. Ezen címek alatt meg lehetett tárgyalni az osztályközösség hagyományait, céljait, a közös tevékenységek szerepét, a közösségi demokrácia érvényesülését, a fiúk és a lányok kapcsolatát, a nemi szerepek alakulását, a családi közösség fontosságát, a különböző korosztályok együttélését, az idősek elfogadását és tiszteletét, a család társadalmi funkcióit (érzelmi védettség, gyermeknevelés, gazdálkodás).

A liberális elméletek térnyerése és kormányzati programmá emelése előtt a nevelési munka legfőbb kifejezései

között találtuk a kötelességtudat, a felelősség, a munka, az értékteremtés, a hazaszeretet, a hagyományápolás, a közéletiség fogalmait. Mára ez megváltozott, a mai kormányzati szándék szerint a jövő nemzedékei iskolai nevelésének, pontosabban az iskolák tevékenységének a kulcsfogalmi a következők: a „másság” elfogadása, integráció, esélyegyenlőség, valamint a nemi szerepek elhomályosítása. Ma a „másság”, valamint a szexuális aberrációk elfogadása nem azt jelenti, amit minden egészséges társadalomban gondolnak a különböző nemzetiségű, fajtájú és vallású emberek egyenlő megbecsüléséről, hanem azt, hogy szűk csoportérdekek és ízlések válnak uralkodóvá, ezzel alapvetően megsértve a társadalom több évszázados, természetjogra épülő rendszerét, amelyben egyenlőek lehetünk, de egyformák sosem. Nem csodálkozhatunk tehát, ha a szándékosan félreértelmezett tolerancia intoleranciába csap át, ha a pozitív diszkrimináció egyértelműen a többségi értékrend kirekesztését is magával hozza. Az integráció ésszerűtlen mértékű erőltetése éppen a szegregációt növeli, legyen szó akár a cigányság felzárkóztatásáról, akár a gyógypedagógiáról. Újra és újra ki kell mondanunk: a különбözőség, a szexuális másság, a kisebbségi lét nem önérték, éppen ezért ezeknek az elfogadását pusztán önmagukért erőltetni fölösleges, mert hosszú távon csak a társadalom atomizálódásának felgyorsítását hozza magával, s ezen keresztül éppen intoleranciát eredményez a megértés, szegregációt az integráció helyett.

A legnagyobb problémát a nemi szerepek elhomályosítására tett kísérletek okozzák, ám ezt a közelmúltig nem merték a hivatalos politika fókuszába helyezni, csupán a tömegműedumok propagandagépezete dolgozott az úgynevezett gender-elmélet népszerűsítésén. 2009 végén a szocialista

kormányzat módosította az óvodai nevelés országos alapprogramját. Az Óvodai nevelés országos alapprogramjáról szóló 137/1996. (VIII. 28.) Korm. rendelet helyére lépő 255/2009. (XI. 20.) Korm. rendeletet állítólag komoly társadalmi vita előzte meg, s az OKM szakmai prezentációja szerint¹ a társadalmi-szakmapolitikai egyeztetés során „úgy ítélték meg, hogy a módosító tervezet elősegíti a nemek társadalmi egyenlőségével kapcsolatos előítéletek lebontását, s támogatja a kompetencia alapú nevelést, az inkluzív-, az integrált-, a migráns (multikulturális, vagy ahogy Európában nevezik, interkulturális) gyermekek nevelését segítő szemléletet.” Ez azt jelenti tehát, hogy a kisgyermek nevelésénél tudatosan kerülni kell a nemi sztereotípiák erősítését, elő kell segíteni a nemek társadalmi egyenlőtlenségével kapcsolatos előítéletek lebontását. Hogy családban élő, fiúkat és lányokat szeretve nevelő szülők, akik egyben kormánytagok is, hogyan tudtak egy ilyen jogszabály-módosítást elfogadni, azt nem tudom, egyszerűen nem értem; csak abban bízom, hogy az állítólagos társadalmi egyeztetésben részt nem vevő normális szakma egyszerűen a józan eszére hallgatva, valamint a szerető család és a tágabb közösség adta példára alapozva fogja továbbra is folytatni nevelési munkáját, s mindent megtesz azért, hogy a fiúk fiúk legyenek, a lányok pedig lányok.

A mai magyar oktatás, miként például a közművelődés, az egészségügy, s oly sok más területe az életünknek, pusztán a benne dolgozók elhivatottságának, becsületességének és hozzáértésének köszönhetően nem omlott még össze.

A jövő magyar oktatáspolitikájának éppen az lesz a legnagyobb feladata, hogy ki merje mondani: az elmúlt két év-

¹ http://www.okm.gov.hu/letolt/kozokt/ovoa_fv_100204.pdf.

tized divatos, nyugatról átvett liberális elméletei egyenes utat jelentettek a minőségromláshoz, az erős jellemű, felelősségtudattal rendelkező, dolgozni akaró, korszerű tudással rendelkező emberanyag képzése helyett a személyiségzavarokkal küszködő, önállótlan, kevés tudással és szakértelemmel rendelkező, politikailag inaktív, ugyanakkor könnyen manipulálható emberek számának a gyarapításához. Klebelsberg 1928-ban írta a nyolcéves tankötelezettségről és népiskoláról szóló törvényjavaslat kapcsán a Nemzeti Újságba, hogy „éppen a politikai fejlődésünk zavartalan biztosítása kedvéért van szükségünk népművelésünk kimélyítésére és kiterjesztésére”.

Bátran vállalni kell tehát a visszatérést egy konzervatív oktatási-nevelési modellhez és iskolarendszerhez. Látszólag szociális kérdés, de a gyes visszaállításával kell kezdeni a rendszer megreformálását, tudva azt, hogy számos vidéki településen nincs bölcsőde vagy olyan intézmény, amelyik megoldaná a gyermek kétéves kora után nehéz helyzetbe kerülő édesanyák problémáit. Meg kell menteni a kiváló óvodai rendszerünket is. Az általános és a középiskola viszonylatában tisztázni kell, hogy a 4+4+4 (4+8, 8+4) vagy a 6+6 rendszer irányába mozdulunk el, de egy ekkora országban nem lehet ennyi párhuzamosan futó rendszert működtetni, s ezt nem is lehet pusztán a „piacra” bízni, látva azt a veszélyt is, hogy az iskolarendszer ma már alig átjárható. Suhai Pál az 1995 tavaszán született *Java*slat egy kettős értékszempon-tú közoktatási program kialakítására című írásában kiemeli: „a hat és nyolc osztályos gimnáziumoknak a korábbi 8+4-es szerkezetben való megjelenése csak újabb gondokat hozott, immár a struktúra széttagolásának, az elit- és tömegoktatás nyílt konfrontálódásának veszélyét felidézve”.

Újra kell gondolnunk a szakképzés ügyét, különös tekintettel a térségi integrált szakképzési központokra (TISZK), látva azt, hogy a szakképzésnél hasznos lehet a szervezeti és a forráskoncentráció, ám a szakképzési prioritások, irányszámok, a támogatandó szakmacsoportok meghatározása jelenleg nem megfelelő szinteken történik. Ennek tudatában kell a regionális fejlesztési és képzési bizottságoknak (RFKB), valamint a regionális oktatási hivataloknak a működését is felülvizsgálni.

Új támogatási rendszerre van szükség; a jelenlegi normatívarendszer a kiszolgáltatottságot növeli, valamint hozzájárul a további minőségromláshoz, és megnehezíti a nevelést is: a tanárok egy része azért nem fegyelmez, mert ha a szülő átviszi a gyermekét egy másik iskolába, akkor az intézmény elveszíti az utána járó támogatást.

A rendszerváltáskori több szintű liberalizáció káros hatásait vissza kell tehát fordítani, hiszen akkor egyszerre szabadították fel az iskolaalapítás jogát, s vált szabaddá az iskolaválasztás, valamint a tananyagválasztás is. „Az oktatási törvényben pl. az iskolaalapítási- és választási szabadság liberális elvének egyoldalúan rendelődik alá a közoktatás struktúrája. Ez az egyoldalúság a *struktúra széttagolásának* esélyegyenlőség ellen ható következményével jár, s átjárhatósági problémákhoz, túl korai iskola- és pályaválasztási kényszerhez, kontraszelekcióhoz vezet” – véli Suhai a már idézett írásában. Mindezek fényében és a normatívarendszer hibáit látva egyértelműen kimondható, hogy a fenntartói struktúra újragondolása is elengedhetetlen.

Elfogadhatatlan, hogy az állam a kötelező feladatokhoz nem biztosítja a forrásokat, illetve hogy kiegészítő normatívákkal kényszerítette kistérségi tagintézményi szerepbe a korábban önálló települési alapfokú iskolákat. A tankönyv-

kiadás ügyét is rendbe kell tenni, ennyi kiadót és tankönyvet nem szabad közpénzből finanszírozni.

Erősíteni kell a szilárd erkölcsiséget adó és hazaszeretetre, kötelességtudatra nevelő egyházi intézményeket, ezeket nem szabad a magániskolákkal egy szinten kezelni.

Hatékony szakfelügyeleti rendszert kell kiépíteni, valamint a pedagógiai intézetek romjain olyan új szakmai szolgáltatási rendszert kell teremteni, amely nem csak az üzleti szempontokat veszi figyelembe.

A szétvert, a bolognai rendszerek beáldozott kétszintű tanárképzést szintén rendbe kell tenni, mind a tanítóknál, mind a tanároknál valós pályaalkalmassági vizsgálatot bevezetve. A felsőoktatásban is új normatívarendszer kell, olyan, amelyben az állam a fejkvóta biztosításával nem teremt magának konkurenciát, a minőségromlást hozó magánintézmények esetében az akkreditációt is szigorítani kell. A felsőoktatási integráció is kudarcot vallott, ma 40 százalékkal több felsőoktatási intézmény van, mint a Fidesz-kormány alatt befejezett felsőoktatási integráció után volt.

A remélt és a tervezett változások nem sikerülhetnek a pedagógusok nélkül, a tanárok folyamatos önképzése és érdekképviselési munkájuk megerősítése nélkül.

Ám mindezzel alig van időnk, s ha hagyjuk szétverni az oktatási rendszerünk maradványait is, akkor ez már belátható időn belül a demokratikus intézményrendszer működőképességét fogja veszélyeztetni. „A magyar nemzet legjobb fiait gyakran gyötörte az érzés, az az intuitív sejtélem, hogy nincsen időnk – vallotta Klebelsberg. – Ha ez igaz volt a reformkorban és a kiegyezés korában, mikor »lassabban járt a világtörténelem óramutatója«, mennyivel igazabb most, amikor az események úgy rohannak, mint a viharfelhők az

égen. Nincs időnk, mert végzetes volna, ha a politikai jogok szélsőséges kiterjesztésének szükségessége kellőképpen át nem művelt magyar tömegeket találna és 1918 és 19 min-tájára lelketlen demagógok megint szétzilálnának mindent, amit becsületes konzervatív férfiak vezetése alatt a magyar nemzet munkás milliói arcuk verejtékével felépítettek.

Azért készítsük elő, míg nem késő, a kulturális demokráciával a politikai demokráciát.”

(2010. február)

Szocializmus és kultúra

Támogatás, tűrés, tiltás

Beszélgetés Pozsgay Imrével a Kádár-rendszer kultúrpolitikájáról*

L.S.L.: Pozsgay Imrével, a szocializmus időszakának egykori kulturális (1976–1980), majd művelődési miniszterével (1980–1982) nyolc kérdéskört próbálunk áttekinteni egy-egy idézet mentén. Az első a szellemi sokszínűség és az alkotói függetlenség problémája. Vajon a nyolcvanas években lehetett-e beszélni szellemi sokszínűségről, alkotói függetlenségről? 1978-ban a Magyar Hírlapban, majd az 1980-ban megjelent *Demokrácia és kultúra* című könyvében a következőket írta Pozsgay Imre: „Nem kívánunk közvetlenül beavatkozni az alkotói folyamatokba. Nem támasztunk olyan követelményeket, amelyek idegenek lennének a tudományos vagy a művészi alkotómunkától. Nem tartjuk a pártot vagy az államot illetékesnek stíluskérdésekben...” Az írás folytatása viszont mintha ellentmondana ennek: „Ezzel együtt és ilyen módon vállaljuk és hirdetjük, hogy a szocialista állam nem mond le a kulturális élet irányításáról...”

Ehhez kapcsolódóan idéznem kell egy másik kötetből is, az 1983-as *Országos agitációs propaganda és művelődéspolitikai tanácskozásnak* a dokumentumkötetéből. A kétnapos konferenciának teljes egészében megjelent a jegyzőkönyve, illető-

* A Magyar Írószövetség Bajza-szalonjában 2008. március 11-én elhangzott beszélgetés szerkesztett változata. Az estsorozat szerkesztői: Fázsy Anikó és L. Simon László.

leg publikálták az utólag írásban beküldött hozzászólásokat is. Ezen a tanácskozáson – amelyen Pozsgay Imre nem vett részt – Aczél György mondott egy rendkívül hosszú, a kötetben ötven oldalra rúgó bevezetőt, amelyben a következő olvasható: „Pártunk ideológiai munkájában már hosszú ideje abból indul ki, hogy szellemi-ideológiai életünkben a marxizmus-leninizmusnak nincs monopóliuma, hanem hegemon szerepet játszik. Ez nem azt jelenti, hogy alább adtuk, hanem azt, hogy szellemi életünket is reálisan nézzük, ítéljük meg.

Azaz: társadalmunk ideológiailag nem egységes, nálunk a marxista ideológia meghatározó szerepe mellett ideológiai sokszínűség létezik. Közvetlen célunk ma is a marxizmus vezető szerepének erősítése, fejlesztése lehet.”

Számomra az volt a legérdekesebb, hogy az általam végigolvasott '80-as évekbeli dokumentumokban, írásokban mindenhol ez a kettősség jelenik meg: nem a marxizmus kizárólagosságáról beszélnek, hanem a hegemoniájáról, amelyet más irányzatok mellett vagy ellenében valamilyen módon meg kell őrizni.

Ezek tükrében arról kérdezem Pozsgay Imrét: miként is létezett a nyolcvanas években ez az alkotói szabadság? Valóban beszélhetünk-e a kultúra függetlenségéről, és miképpen érvényesült a marxizmus hegemoniája annak a kizárólagossága helyett?

P.I.: Amit idéztél, teljesen hiteles, pontosan így mondtam. Ma is jól emlékszem azokra a körülményekre, amelyek között ezek a szavak elhangzottak, megfogalmazódtak. Ez már az a korszak, amikor bár a közös értéktisztelet jellemző még a kulturális politikára, Aczél és közötttem már elég éles poli-

तिकai ellentétek vannak. Ez abban a zárt, diktatórikus politikai rendszerben nem volt széles körben nyilvánvaló, inkább a beavatottak számára volt követhető politikai állapot. Tény azonban, hogy az én szövegemben, amelyet elsőként idéztél, benne vannak a kontextust jelentő taktikai szempontok is. Ahhoz, hogy én kimondhassam azokat a szabadelvű gondolatokat a művészetekre, a szellemi termelésre, a szellemi produktumok létrejöttére vonatkozóan, ahhoz utólag igazolást kellett odacsatolni, hogy azért nem mondunk le az állam irányító szerepéről. E mögött még ott van egy vaskos tény, hogy valójában még ezt a nyitást is az állam pénzeli, az állam pénzből, az állami költségvetésből származó szubvencióból tartják fönt. Igen ám, de mi az, ami e mögött még politikailag meghúzódik? Majd ezekre az ellentétekre vissza kell térnem. Miért oly erősen és hitelesen, sokszor nagyon hitelesen értékközpontú az a korszak? Azért, mert a rendszer állandó, szakadatlan legitimációs problémákkal küzd. Mivel arra rá kellett jönnie Kádárnak is, a környezetének is, az egész politikai rendszernek, hogy magából a politikai működésből öngazolást nem nyerhet, hiszen létrejöttének gyalázatos körülményei, működésének diktatórikus eszközei stb. nem alkalmasak arra, hogy valamiféle rokonszenvet támasszanak a rendszer iránt. Viszont a kulturális és a tudományos értékek területén mondhatnám azt is, hogy tündökölni lehet. Az állami szubvenciókat, az állami támogatási rendszert is ennek megfelelően, ennek szellemében alakították ki. Ebbe a gépezetbe én mint homokszem kerültem bele, elég sok csikorgást okozva első megjelenésemtől kezdve az elbocsátásomig, 1982 júniusáig. 1975-ben a Kulturális Minisztériumban miniszterhelyettesként kezdtem, 1976-ban miniszterként folytattam, és máris kaptam egy, a rendszer által is elfogadható

kapaszkodót. Ez pedig a közművelődési törvény volt. Ez volt az első olyan kultúrtörténeti – most Kodály megróna engem ezért a szóösszetételért – pillanat a kulturális, történeti folyamatban, amikor a rendszer rákényszerült arra, hogy a társadalmat, a népet ne a nevelés tárgyának, hanem a művelődés alanyának tekintse. Én ebbe kapaszkodtam bele, ennek a gondolatnak a jegyében már a munkatársi körömet is ennek megfelelően alakítottam. Bíró Zoltán volt az egyik olyan munkatársam, akivel a művelődési, illetve közművelődési törvény előkészítését megterveztük. Az volt a lényeg, hogy itt már az a többséges bolsevik szellem, hogy a népet állandó pedagógiai hadjáratban kell nevelni, és ha kell, azt erőszakkal kiegészítve a megfelelő irányba terelni – ez itt kisiklik a politika kezéből. Ez lehetőség, és megismétlem, azzal akar elismerést kivívni az amúgy akkor már válság felé tartó társadalomban, hogy az értékek tiszteletével valójában egy értelmiségi réteget magához láncol. Ezt hívják szövetségi politikának. Ebben aztán mindjárt az elején nagyon összekülönböztünk Aczéllal, mert Aczél valójában ezt a szövetségi politikát lekenyerező, kegyosztó politikai eszközként használta. Tévedhetetlenül ki tudta szemelni azokat, akikre érdemes figyelni, akikre érdemes áldozni, de ez egy informális és a diktatúrára nagyon jellemző módszer: semmi dokumentuma, semmiféle meghagyása ne legyen a beavatkozásnak, de az együttműködés zavartalan legyen. Az akkori Kritikában egy cikkemben azt írtam, hogy a szövetségi politikát intézményesíteni kell. Ez volt az, amin Aczél dührohant kapott, hogy a személyes kezelési körből a politikánkat ki kell tenni a nyilvánosság elé. Nos, ezek azok a politikai megmozdulások, amelyek akkoriban figyelmet keltettek, és itt az értékek küzdelmében aztán az első nagyobb ütközetem

azon volt Aczéllal az előbb említett intézményesítést követelve, hogy a kegyenceinek kivételesen nagy érvényesülési lehetőségeket adott, ugyanakkor nagy értékeket hordozó szellemi áramlatok sínylődtek, nem kaptak megfelelő támogatást. Sosem rejtettem véka alá, ezen én valójában főleg a népi eredetű első generációs értelmiségből támadt tehetségeket értettem. Ezt elég hamar észre is vették, ehhez kapcsolódott barátságom – az ember olyan könnyen löki elő, hogy barátság, de nem hivalkodásból mondom – Illyés Gyulával, Csoóri Sándorral, Nagy Lászlóval, azokkal a körökkel, amelyek ebben az értékrendben, ilyen körökben mozogtak, és én úgy éreztem, hogy háttérbe szorultak.

A szövegértelmezéseknek a diktatúrában nagy jelentőségük van. Az egyetemen fel szoktam hívni a hallgatóim figyelmét arra, hogy a Kádár-szövegek tanulmányozásakor döbbenten tapasztalhatják: az egész szövegrendszer két-háromszáz szavas szókinccsen alapul. Nehogy félreértse valaki, ez nem Kádár intelligenciaszintje. Ez a kanonizált szövegek fegyelmező ereje. Abból rögtön észre lehetett venni, ki lép ki ebből a kötött szómágiából. Nálam ezt elég hamar észrevették, kaptam is érte: ne lógjon ki senki a mondanivalójával abból, ami az irányított politikában az ellenőrizhető körön belül marad. Innen visszanézve érthetővé válik, hogy az akkori kanonizált szövegek miért döbbenetes olvasmányok.

L.S.L.: Maradjunk még az első kérdéscsoportnál. A miniszterségedtől kezdve egészen '83-ig, amikor a Hazafias Népfront főtitkára lettél, szinte minden interjúdban foglalkoztál a szellemi sokszínűség, az alkotói függetlenség problematikájával. Éppen ezért volt érdekes számomra Aczélnak az előbb idézett bevezetője, amiből még egy részt idézek, mert mintha

szóról szóra töled venné át a gondolatokat. A következőket mondja tehát Aczél György 1983-ban az *Országos agitációs propaganda és művelődéspolitikai tanácskozás* bevezetőjében: „Nem kívánunk politikai eszközökkel beavatkozni egyéni stílus- és ízléskérdésekbe. Azt azonban politikailag is döntő fontosságúnak tartjuk, hogy értékes és maradandó művek szülessenek – jóllehet ezt csak a feltételek javításával segíthetjük. Nagyobb a szerepünk viszont a jó művek elterjesztésében, amelyek tágan értelezett realizmusuk révén élményt, erőt és erkölcsi tartást adnak a ma emberének, és hiteles művészi képet közvetítenek mai valóságunkról, rólunk az utódainknak...

Azok a tehetségek teremtenek ma mégis igazi értéket, akikben mélyen él a haladás, az emberiség és a közösség sorsa iránti felelősségérzet, akik – minden elégedetlenségükkel, aggodalmukkal együtt is – a szocializmus útjának, jelenének és jövőjének történelmi léptékével mérik a haladást. A regények, filmek, képzőművészeti alkotások, színházi produkciók között vannak tudatos szocialista és humanista elkötelezettségben fogant, érett, hiteles művek, bár korántsem akkora ezek száma, mint amennyire az emberek várnak.

Azzal azonban nem lehet megbékélni, ha azok az irányzatok válnak hangadóvá, amelyek azt tartják hivatásuknak, hogy az emberek élet- és alkotóerejét szegjék. Végképp nem engedhetjük divattá válni, hogy a művész annál bátrabbnak és annál igazmondóbbnak tűnhessék fel, minél több undort, élet- és embergyűlöletet tud kifejezni, minél több mocskot és gyalázatot tud kimutatni az emberben, és minél totálisabb, mindenre érvényes csődöt fogalmaz meg. Ezek ellen a pusztító – és végső soron önpusztító – áramlatok ellen határozottan kell fellépni.”

A folytatásban Aczél hosszan értekezik arról, hogy kik azok a tehetségek, akik igazi értékeket teremtenek. Az is izgalmas kérdés, hogy mit értett a rendszer az igazi érték fogalmán. Ám előbb térjünk vissza az Aczél és a közted meglévő feszültséghez: ha valóban olyan rossz, a ti minden-napjaitokban is komoly és erős ellentétként megélt volt a viszonyotok, akkor mi motiválta Aczélt abban, hogy az ismert kultúrpolitikai gyakorlata mellett – néha szinte szóról szóra – Pozsgayt idézze?

P.I.: Minden bizonnyal észrevette, hogy a frontok átrendeződnek a kulturális életben. Egyébként Kádár is észrevette, miközben Aczél mindent elkövetett, hogy Kádárhoz ne kerüljenek közel a kulturális politikai ügyek. Vigyázott arra, hogy magyar filmet ne nézzen, vigyázott arra, hogy magyar szerzők könyve a kezébe ne kerüljön, óva intette attól, hogy ilyen-olyan művelődéspolitikai dolgokba beleszóljon. Aczél ezt jórészt önző szempontból tette, nemcsak azért, hogy a saját pozícióját ebben a szférában megőrizze, hanem azért is, hogy ne legyenek bajok ezen a területen. Ezért is volt olyan kínos számukra az az ellentét, amelyet végül is Kádárnak kellett kezelnie az én leváltásommal az Aczéllal való konfliktusomban, de erre most nem akarok kitérni. Amit idéztél, azzal kapcsolatban azt kell megemlítenem, hogy mennyire érzékeny a diktatúra a kulturális megnyilvánulásokra, és hogy Kádár mennyire vigyázott arra, hogy az általa kivívott nemzetközi pozíció ne sérüljön. Aczél engedékenysége mögött nemcsak a tőlem eltanult gondolatok a lényegesek, hanem az is, hogy az ország hitelképességét a világ előtt mindenképpen őrizni kellett. Ekkor Magyarországra már rácsapódott az adósságcsapda, a rendszer olyanoktól vesz fel hiteleket, amely

szervezetekkel, intézményekkel politikai-ideológiai ellentétben áll, azaz a hetvenes évek végétől, a nyolcvanas évek elejétől arra kényszerül, hogy alkalmazkodjon annak a világnak a követelményeihez is. Mindezt úgy megtenni, hogy a kecske is jóllakjék és a káposzta is megmaradjon, nagyon nehéz volt, ezt csak Aczél értette a maga módján abban az egyébként nem túl nagy intelligenciájú testületben, amelyet Politikai Bizottságnak hívtak akkoriban. Ezt a körülményt számításba véve az Aczél-beszéd már egy válságtermék. Hogy én nem voltam ott, az minden bizonnyal összefügg az 1981. decemberi központi bizottsági ülésen elmondott beszédemmel. Az Írószövetség 1981. december 12-ére összehívott közgyűlése előtt, december 3-án a Központi Bizottság ülésén mondtam egy beszédet. A Püskinél megjelent kötetem ezt a beszédet, amely az 1982-es népgazdasági tervhez kapcsolódott, teljes terjedelmében közli. Én elég drasztikusan, gorombán, főleg az iskolák művelődéshelyzetéből kiindulva meg a saját személyes élményeimet is felhasználva, no meg az információimat hasznosítva közöltem, hogy az ország gazdasági csőd felé tart, és májusra, Kádár születésnapjára államcsődöt kell bejelenteni. Az adósság már felemésztette az export teljes egészét, a hitelt már akkor azért kezdtük felvenni, hogy törleszteni tudjuk az adósságból adódó követeléseket. Ez a helyzet az agitprop tanácskozáson már úgy vetődik fel, hogy hogyan lehetne lélekben együtt tartani a diktatúra országát, ha ilyen nagy a nyomás és ilyen válságjelek vannak. A kádári konszolidáció alapelve már beretvaélen táncol. Két alapgondolatból indult ki '63-tól, a megtorlások szörnyű korszakának lezárása után: az egyik, hogy a társadalom a magánélet szférájában szabad, sőt még egy kis magántollasodásra is lehetőséget ad, a másik, hogy minden társadalmi rétegnek,

csoportnak, osztálynak évről évre éreznie kell, hogy javulnak az életkörülményei. Ez '82-re lezárul, ettől kezdve reálbércsökkenés, munkanélküliség, szegénység és olyasmik jelennek meg, amelyek ideológiai szempontból is idegenek az akkor szocializmusnak nevezett világtól. Erre próbálnak Aczélék Berecz Jánossal, aki akkor az illetékes KB-titkár, valami gyógyírt keresni, ebben a keresésben rám nincs szükség, én akkor már a népfrontban vagyok. Hosszú alkuk és nagy viták után 1982 júliusában elkészöntem a kormánytól, és a Hazafias Népfront főtitkára lettem. Ez egy külön kaland, amit itt nem fejtek ki.

Ez az a korszak, amikor hosszú idő után bebizonyosodik, hogy a szovjet testvér sem igazi testvéri érzülettel fordul hozzánk. Az olajárrobbanás után Magyarország iszonyatos veszteségeket szenved el, és a Szovjetunió irdatlan nyereséghez, extraprofithoz jut a világpiacon, ám egy garast sem ad belőle – ellenkezőleg: az úgynevezett bukaresti árelven a KGST-n belül is világpiaci áron adja az olajat, azonnal felfüggeszti testvéri érzéseit, azok harcokcsikkal fejezhető ki, olajjal nem. Ez a helyzet következik be a nyolcvanas évek elejére, úgyhogy a Szovjetuniót sem kell méltányolni, mert ő sem méltányol bennünket. Mindezek a körülmények rányomták a bélyegüket az általad idézett Aczél-szövegre.

L.S.L.: A politikai helyzet változásáról mondtak átvezetnek bennünket a második kérdéskörhöz, a kultúra irányításának, illetve a kultúráirányítás struktúráinak a problémáihoz. A körülmények megértéséhez itt is idéznem kell Aczél György 1983-as beszédéből: „Ragaszkodunk ahhoz az 1957 óta bevált gyakorlathoz, hogy az ideológiai és kulturális területen elsődlegesen eszmei és orientáló jellegű a párt irányító szerepe, hogy

az itt folyó konkrét tevékenységet az erre hivatott műhelyek, kutatóintézetek, tanszékek, szerkesztőségek, stúdiók, kiadók, színházak stb. irányítják a legmesszebbmenő önállósággal és felelősséggel, az úgynevezett középírányító párt- és állami szervek ösztönző ellenőrzése, felügyelete mellett.

Egy pillanatra sem gondoltunk arra, hogy szervezetileg centralizáljuk az irányítást, ez ugyanis az adminisztratív módszerek elburjánzását vonná maga után, gúzsba kötné a műhelyeket, szűkítené az egészséges kezdeményezések lehetőségét is. Ellenkezőleg: ha sikerülne elérni, hogy a műhelyek felelősebben és aktívabban működjenek közre az értékteljesítésben és népszerűsítésben, az eszmei vitában, az ösztönzésben, akkor növekedne a kulturális értékek társadalmi hatása, s reálisabb feltételei lennének a szükséges demokratizálás gyorsításának is.

Mit várunk a kulturális élettől? Mindenekelőtt az értelmes, gazdag emberi élet lehetőségeinek felmutatását a mai, nehézségekkel és veszélyekkel terhes világállapotban – a fennálló viszonyok meghaladása irányába mutató, a szocialista értékek iránt elkötelezett társadalomkritika nagyobb segítségével.”

Aczél szavaiból is kiderül, hogy itt valójában egy rendkívül kemény és szigorú kultúráirányítás működött. Arra vagyok kíváncsi, hogy valójában mit is várt a hatalom, és ha nem a várakozásának megfelelően történtek a dolgok, akkor milyen (adminisztratív) eszközökhöz nyúlt. Valójában a kultúra irányításában mi milyen szinten dőlt el, hol váltak el a szerepek a párt, a KB, a PB és a minisztérium között? Kinek mi volt a feladata, hogyan lehetett egyáltalán a magyar kulturális intézményrendszert a hetvenes évek közepétől a nyolcvanas évek végéig irányítani és fenntartani?

P.I.: Ez az Aczél-szöveg annak a rettenetesen keserű-savanyú citromnak a limonádésított formája, amely a valóságot jelentette. Ezt a limonádét Aczél már az akkori engedékenységi világában kényszerült feltálatni. Valójában mögötte ott van egy kemény rendszer. Ebben a kemény rendszerben ugyancsak eléggé álnok módon hangoztatják, hogy Magyarországon nincs cenzúra. Magyarországon szigorúbb cenzúra volt, állítom, mint némely más szocialista országban, ugyanis a nómenklatúra körébe bevonták a kulturális területeket is, azaz itt sejtett valamit Aczél is abból, hogy a pártirányítás nem valamiféle erőszakon alapul. Egyszerűen azon alapul, hogy pártbizottsági, úgynevezett hatásköri jóváhagyás nélkül senki nem lehet vezető ebben az országban. Kádár büszkén hirdette, hogy nálunk pártfunkció kivételével pártonkívüliek is bármilyen tisztséget betölthetnek az államelnökségig ebben az országban. Igen, de épp a pártonkívüliektől várták a legszigorúbb szolgálatot meg a legkonzekvensőbb meghunyászkodást, mögöttük pedig ott állt egy, a hierarchia rendszerébe besorolt hatásköri elv, hatásköri szabály. Minisztert csak a Központi Bizottság jóváhagyásával lehetett választani, de miniszterhelyettest már a Politikai Bizottság is jóváhagyhatott. Ez lefelé is ugyanígy történt, múzeumigazgató csak a kerületi pártbizottság jóváhagyásával lehetett valaki, de a vállalatoknál szintén ugyanezek az elvek működtek. Azaz ha a vezetői posztján valaki kitér a követelmények rendjéből, attól azonnal megvonják a párt bizalmát. Aki nem élvezi a párt bizalmát, az nem lehet vezető a továbbiakban. Nekem ezzel egy különleges kalandom volt. Kádár a lehető legmeszebbre képes volt elmenni azért, hogy az általa helyesnek vélt intézkedés megtörténjék. Leváltásom előtt én még hozzájárultam ahhoz, hogy a kiadói főigazgatóság vezetője leváltsa

a Magvető legendás igazgatóját, Kardos Györgyöt, aki akkor néha nagyobb hatalom volt Aczél Györgynél is, legalábbis az irodalom és a könyvkiadás tekintetében. A kiadói főigazgató, akit Udvarhelyi Lászlónak hívtak, már nem emlegetném a nevét más okokból, de akkor ezt a követelményt teljesítette, hatáskörénél, jogosítványainál fogva fölmentette Kardos Györgyöt a Magvető Kiadó igazgatói posztjáról. Ezt a történetet most nem részletezem, az egyik szürke eminenciás volt az aczéli kulturális politikában, és a kegyosztások nagyon gyakran rajta keresztül nyilvánultak meg. Ez megint nem azt jelenti, hogy nem jutalmaztak értékeket – nagyon sok értékes dolog jelent meg akkor –, hanem az önkény volt benne a lényeg. Ennek az önkénynek akartam én véget vetni. Távozásom után az újonnan a helyembe lépő miniszter, Köpeczi Béla mindjárt megkapta az utasítást, hogy távolítsa el a kiadói főigazgatót, mert kilépett az egyezményes körből és olyasmit művelt, amit nem tehetett volna meg; nem hatáskörileg, hanem politikai okokból. És itt jött egy védelmi eszköz, amellyel ideig-óráig sikerült a kiadói főigazgatót a posztján tartani, mégpedig az, hogy volt akkor egy úgynevezett mentességi elv. Nem tudom, minek nevezzem, hasonlít az országgyűlési képviselők mentelmi jogához. Aki választott párttiszséget tölt be, azt nem lehet a pártszervezet hozzájárulása nélkül semmiféle posztról eltávolítani. Nos, a mi emberünk az V. kerületi pártbizottság tagja volt, és ugyan az V. kerületi pártbizottság ebben a konfliktusban inkább a keményfejúekhez húzott, de egy dolgot tudott, hogy ezen a ponton betarthat Aczélnak. Lényeg az, hogy a területi pártbizottság hozzájárult ahhoz, hogy Kardost kirúgják, de nem járult hozzá ahhoz, hogy a kiadói főigazgatót leváltásák. Ezek után Kádár magához vonta ezt az egyébként

csip-csup személyes ügyet, és személyesen tett előterjesztést a Központi Bizottságnak a szervezeti szabályzat megváltoztatására, amelyben kimondták, hogy ettől kezdve csak a központi bizottsági tagok élveznek mentességet, és abban a pillanatban a fickó ejtve és kirúgva. Ez pontosan azokban az években történik, amikor Aczél ezeket a nagyon dallamos húrokat pengeti. Ilyen a háttér, és szerintem ez a lényeg. Hogy ez a háttér ilyen, arról egy személyes példa: az 1848-as első kormány óta a magyar kormányok történelmében én voltam az egyetlen, aki ellen tervfegyelmi indult. Ezt azért kezdeményezte – nyilván megfelelő politikai biztatásra – az Országos Tervhivatal, mert a közművelődési törvényre apelálva én az úgynevezett ötödik ötéves tervben a művelődési beruházások esetében (akkor indítottam el az Operaház rekonstrukcióját, több színház-rekonstrukciót, befejeztük a győri színházat, művelődési házak sokaságát építettük) kétszeresével túlteljesítettem az előírt számarányokat, és ezért felelnem kellett, mégpedig az országgyűlés előtt. Szerencsére azért akkor sem ejtettek a fejemre, kezemben voltak a szükséges adatok, és mielőtt még az előterjesztés elkészült volna, a kormány elé vittem, hogy amíg én kétszer annyit fordítottam az említett célokra, mint amennyit a terv előírt volna, ugyanezen öt év alatt egyetlen nagy beruházáson, a szekszárdi (azóta szintén tönkrement) húsüzem beruházásán az elfuserált tervek korrekciós költségei nagyobbak voltak, mint amennyit én művelődésre fordítottam. Ilyen arányok voltak az állam pénzeinek felhasználásában meg az állami költségvetési mozgástérben. Ez meghátrálásra kényszerítette azokat, akik tervfegyelmi elé akartak állítani, mert azt is hozzattem, hogy a nyilvánosság előtt beszéljünk a dolgokról. Ilyen világban élünk, és úgy küzdöttünk, ahogy tehattük.

L.S.L.: A nyilvánosságnál tartva áttérünk a harmadik kérdéskörre: a sajtóra. Most Kiss Kálmánt idézem: „A XI. kongresszus határozata kimondta, hogy a sajtó, a rádió, a televízió nagyon fontos agitációs propagandaeszköz és hatalmi szerv.

Hogy mennyire hatalmi szerv, ezt volt szerencsétlenségünk 1956-ban átélni. Elvtársak, egy kérdésünk van a vezetéshez. Éljenek ezzel a hatalmi szervvel sokkal jobban, mint jelenleg. Nem mondom azt, hogy nincs javulás, nincs változás. Nem mondom azt sem, hogy kényelmes dolog mindig föllépni a rádióban vagy a televízióban. Nem mondom azt sem, hogy mi nem követünk el hibákat. Nagyon sok hibát elkövetünk. Nem egy műsorunk unszimpatikus, nem egy munkatársunk unszimpatikusan viselkedik. Ezt is elismerem. Azt is elismerem, hogy magának az újságírószakmának vannak olyan vonásai, amelyek nem a legszimpatikusabbak. [...]

Kádár elvtárs mondta nemegyszer, hogy a burzsoáziától mi nem szégyelljük megtanulni azt, ami jó. És én úgy gondolom, hogy nem manipuláció az, amikor a polgári államoknak egy-egy vezetője leül egy-egy újságíróval a televízió képernyője vagy a rádió mikrofonja előtt, és ott nagyon fontos, aktuális kérdésekről beszélget vele. Az lényegesen többet ad és lényegesen több emberhez szól egyszerre meggyőzően, mint egy szűk körben elmondott beszéd.”

Mi volt a szocialista kultúra irányításában a pártállami sajtó szerepe? Hogyan működött a sajtó irányítása? Ma azt látjuk, hogy a sajtónak nagy szerepe van a kultúra érték-kiválasztásában, hatása van arra, hogy ténylegesen mi jut el a közönséghez, mi az, amire odafigyelnek, mi az, ami érték-ként jelenik meg a társadalom előtt. A szocialista időkben a szocialista sajtónak mi volt a szerepe a kultúra irányításá-

ban? Voltak-e olyan felülről jövő direktívák, amelyek meghatározták, hogy mi az, ami a nyilvánosság elé kerülhet, s ha igen, ez hogyan működött, ki döntött?

P.I.: Kiss Kálmán szövege, hitbuzgó megnyilvánulási módja mögött körülbelül az a fajta bátorság rejlik, mintha akkor valaki azt mondta volna, hogy én nagyon szeretném megbírálni Kádár elvtársat, hiszen mi úgy szeretjük, és úgy szeretnénk, ha ideülne és beszélgetne velünk. Körülbelül ez az a politikai merészség, amely Kiss Kálmán szövegéből kitetszik, mögötte viszont látszik a vaskos valóság: a sajtó irányítása kérlelhetetlen szigorral zajlott. Ezen a területen is volt néhány kalandom (s néhány felsülésem is, természetesen), megint nem akarok nagyon elkalandozni az előzményekben, de volt olyan helyzet, amikor a sorsom úgy hozta, hogy a sajtó irányításában is szerepet kellett vállalnom. Ez ráadásul egy olyan korszakban történt, amely eseményekben elég gazdag és figyelemre méltó volt. Én '70-ben az MSZMP X. kongresszusának sajtófőnöke voltam, abban az időben zajlott a tengeremelléki lázadás Lengyelországban, a gdanski-dinai-sopoti felkelés, a hajógyárak lázadása. Létezett egy olyan sokoldalúan megköttöt egyezmény, hogy a szocialista országok híreket csak egymás hírügynökségeitől vehetnek át, így aztán a lengyel PAP hírügynökség volt az egyetlen forrás, amely tudósított a lengyelországi eseményekről, én pedig hozzájárultam, hogy a Magyar Távirati Iroda bármely hiteles hírforrásból továbbítson híreket rádiónak, újságoknak, televízióknak, mindenhová. Mondanom sem kell, Bart Sándor, az MTI akkori főnöke azonnal feljelentett Kádárnál, ő ott bennfentes volt, és közölte, hogy milyen rontó szellemet hoztak a párt munkájába. E mögött még ott van az a tapasz-

talatom, hogy 1970 májusában egy gyönyörű hónapon át a francia kormány vendége voltam. Később megfejtettem, mi volt a meghívás mögött: a francia nemzetgyűlés tanulmányozására hívtak meg, a '69-ben megvédett kandidátusi disszertációm ugyanis elég kritikus volt. Azon kevés, akkor is vezető állásban lévő fickó közé tartoztam, akinek ugyan elfogadták a tudományos fokozatát, de a disszertációt azonnal betiltották, mert veszedelmes politikai nézetek voltak benne. A legalapvetőbbet említem fel most: a sztálinizmussal való XX. kongresszusi leszámolás formális volt, a sztálinizmus tovább él a rendszerben, s mindaddig a magyar reform is kudarcra van ítélve, amíg a politikai rendszer reformja meg nem fogalmazódik. Ez elég bántó volt, viszont a külképviseletek is figyeltek, s úgy látszik, hogy a franciák valami okból ezt szimpatikusnak tartották és meghívtak. Az összehasonlítás miatt mondom el, anekdotába illő ugyan, de a rendszerre nagyon is jellemző: hazatértem, sajtósként elkísértem Kádárt a szegedi árvíz megtekintésére, s azt az utasítást kaptam, hogy semmiféle nyilvános szereplést ne kapjon. Én meg összehívtam egy sajtóértekezletet, már ezzel is eléggé bonyolult helyzetet teremtve, s az agitprop osztály életét nehezítve, mert az szabályozta azt is, hogy Kádár mikor szólaljon meg és hogyan. A sajtóértekezlet után, útközben hazafelé a párizsi, franciaországi élményeimmel traktáltam, mígnem észreveszem, hogy elborul az arca, majd szigorúan hozzám fordul, és azt mondja: „Maga nekem ne Párizsból jöjjön, hanem Bukarestből.” Világos, nem? Hol helyezte el Kádár magát meg a rendszert? Bukarestből csodálatosnak látszott ez az egész, Párizsból viszont kicsit árnyékosabbnak. Ezek a jelek mutatták azt is, hogy a sajtó mennyire fontos.

Pár éven át volt egy sorozatom a magyar televízióban, *Hétköznapi demokrácia*, majd *Érdekvizonyok* címmel. Ki volt, aki betiltott? Nyilván Kádár utasítására: Grósz Károly. Előfordult munkáscsaládok kilakoltatása Angyalföldön, a munkásosztály fellegváráról ilyen tudósítás nem jelenhetett meg, és így tovább. Ez a játék legpregnansabban a lakiteleki nyilatkozat nyilvánosságra hozatalával mutatkozott meg. Akkor formálisan a Magyar Nemzet tulajdonosa, főnöke voltam a Hazafias Népfront oldaláról, de ki kellett játszani a cenzúrát ahhoz – amely nem volt hülye –, hogy a lakiteleki nyilatkozatot nyilvánosságra hozhassam. Ennek pedig a következő egyszerű-trükkös módját találtam: felkértem Tóth Gábor főszerkesztő-helyettest, akiben bíztam, jó viszonyban voltam vele, hogy csináljon velem egy interjút. Aki a műfajokat ismeri, tudja, hogy az újságírásban az interjút nem felajánlják, hanem kéri, de én felajánlottam, még a kérdéseket is megfogalmaztam neki, mígnem rákérdez a kolumnás interjú kellős közepén, hogy mi történt Lakiteleken. Amire én azt mondom, hogy sokkal egyszerűbb közölni a lakiteleki nyilatkozatot, íme, ezt fogalmazták meg, és az első betűtől az utolsóig a kolumnás cikk kellős közepén megjelent a lakiteleki nyilatkozat. Azaz nekem, aki mondjuk akkor a nómenklatúra csúcsán voltam, magamnak is játszadoznom kellett azzal a hatalommal, amelynek az alkalmazottja voltam, azzal a hatalommal, amely akkor már rettegve gondolt arra, hogy a nyilvánosság kiterjesztése milyen következményekkel járhat. Cenzúra volt, nem igaz, hogy nem volt, de mögötte a nómenklatúra-elv, a hatásköri elv működött: nem kellett a betűket olvasni, elég volt, ha egy főszerkesztő súlyos hibát követett el, másnap már vehette a kalapját, távozhattott a

székéből. Ugyanez volt a rádiónál, a televíziónál, minden olyan intézménynél, amely a nyilvánosságot szolgálhatta volna, irányított és rendkívül szigorúan ellenőrzött terep volt ez. 1987. szeptember 28-án elindul Lakitelekről az MDF mozgalom, 1988 tavaszán már a Jurtában csinálnak egy-két rendezvényt, és megkérdezik Bányász Rezsőt, a kormány tájékoztatási hivatalának vezetőjét – ma szóvivőnek mondanák –, hogy mit szól az MDF jelentkezéséhez, amire azt a nyegle választ kapjuk, hogy a magyar kormány ilyen nevű szervezetet nem ismer. Ez volt a valósággal való szembenézés abban az időben.

L.S.L.: A Magyar Nemzet 2008. február 9-i számában olvastam egy interjút Szerdahelyi Istvánnal. Ebben az ismert irodalomtudós többek között ezt mondta: „Sehol senki nem valósította meg, amit Marx és Engels kigondolt. Lenin eleve mást csinált, három alkalommal is változtatott a koncepción, s folyton összeomlott az egész, mint a kártyavár. Mindegyik szocialista rezsim lényege, hogy új, kontraszelektált, negyedművelt politikai káderosztály jut uralomra. Azonnal kirekesztik a néptömegeket a politikából, és osztályharcot kezdenek az értelmiség ellen; ebbe buknak bele. A leghíresebb szovjet tudósokat, köztük Tupoljevét is internálótáborokban dolgoztatták. Ez az uralkodó osztály oly gögös és kulturálatlan volt, hogy – minden korábbi osztálytársadalomtól, a kapitalistától is eltérően – az értelmiségben veszélyes hatalmi riválist látott. Persze hogy nem tudta felvenni a versenyt a kapitalista fejlődéssel. [...] E rendszerek Achilles-sarka ugyanis az volt, hogy gyakorlatuk égbekiáltóan ellentmondott mindannak, amit hirdettek.” Szerdahelyi, aki a Kritika főszerkesztője és a Népszabadság önálló rovattal rendelkező

szerzője volt, az interjúban végig úgy beszél, mintha ő az akkori rendszer vesztese lett volna, s valójában csak kényszerből vállat benne szerepet: „Én 1971-ig a pártba sem léptem be, de ekkor atyai barátom, Haraszi Sándor, aki többet raboskodott Rákosi és Kádár börtöneiben, mint Horthyéiban, figyelmeztetett: ha politikai cselekvésre csak a párton belül van mód, akkor aki jobbítani akar a nemzet sorsán, annak be kell lépnie. Az én kommunizmusomnak nincs köze vörös zászlóhoz, ötágú csillaghoz, sarló–kalapácshoz, proletárdiktatúrához, s így a gulághoz meg Recskhez sincs. Arra a hűvösen racionális felismerésre épül, hogy – nem ma vagy holnap, de valamikor mindenképp – a technikai fejlődés eléri azt a szintet, hogy az anyagi termeléshez nem lesz szükség fizikai munkára, és az alapvető javak ingyenesek lesznek. Egy szellemi termelésre koncentrált, értelmiségi társadalomban nem lesznek osztályok, s a magántőke értelmét veszti.”

Nekem már az nagyon furcsa volt, hogy amikor a kilencvenes évek elején Szabó B. István meghívására Szerdahelyi bejött hozzánk egy szemináriumra vendégelőadónak, úgy beszélt a hetvenes–nyolcvanas évekről, mintha ő akkor azok közé tartozott volna, akiket a rendszer megfosztott minden lehetőségtől, hogy szakmai karriert építsen. Páran azért ültünk az órán, akik ismertük a valós, egyébként sok értéket is hordozó tevékenységét. Az idézett interjúja azért érdekes számomra, mert nagyon pontos látteletet adja a diktatúrának, ám ezt egy olyan beszédmód révén, egy olyan pozícióból teszi, ami elfelejteti, hogy neki milyen szerepe volt a rendszerben. Ezt egy kicsit vissza is fordíthatom, személyeskedés nélkül: anélkül, hogy most fel akarnálak menteni, azt elismerem, hogy több dolog mögött látom azt a tudatosságot, hogy a rendszer bizonyos keretein lazítani akartatok.

De ha te annak idején ilyen tisztán láttad a dolgokat, és feltételezem, hogy ez nem utólagos belevetítés, ha már '69-ben, a kandidátusi értekezésedben is olyan dolgokat írtál le, amelyek miatt a dolgozat nem jelenhetett meg, akkor miért vállaltál vezető szerepet? Te is belülről akartál javítani? A mi korosztályunk tagjai úgy látják, hogy mégis csak fényes politikai karriert hozott számodra a szocialista rendszer, s ez a pálya, benne az egykori kulturális, majd az államministersséggel, kihat a mai jelenlétedre is. Nem volt akkor más út, más lehetőség? Mi volt a személyes motivációd?

P.I.: Ehhez bizonyos élettörténeti dolgokat el kell mondanom, mert az én orvosságom a saját felelősségemre meg a saját kolosszális tévedéseimre az, hogy egyikről sem hallgattam soha. Egy mondatot el nem hallgattam, egyetlen ballépésemet el nem titkoltam, mondhatnám, azok közé a ritka politikusok közé tartozom, akik nem igazították ki hátrafelé az életpályájukat. A visszaemlékezésemben sem fogom kikerülni a buktatókat.

Az előbb említettem a kortársaimat. Én is abból az első generációs falusi közezből érkeztem, földpadlós-nádtetősházból, amely leégett a háború alatt, innen érkeztem be a tanulás, a szakképzés világába, ráadásul rögtön a herceg Esterházyak kastélyába. Én ezt egyfajta szárnyalásnak érezve már kamaszkoromban elkötelezetté váltam. Nos, ez az az elkötelezettség, amelytől az ember a legnehezebben tud megválni, és miközben küszködik a meghamisított valósággal és a valóságban előforduló gyalázatosságokkal, ilyen-amolyan viszázságokkal, aközben magáért is küszködik, hogyan tudna mégis megmaradni ebben. Én hosszú időn keresztül a rendszer megreformálhatóságában és humanizálhatóságában hit-

tem, azaz elfogadtam valóságos lehetőségként azt, hogy az ember felszabadulását mégis csak egy szocialista társadalom tudja megteremteni, mégis csak olyan politikai viszonyok között lehet az ember szabad, amelyek között az esélyegyenlőség, a szolidaritás stb. elvei érvényesülnek. Igaz, hogy aztán a valóság eléggé drasztikusan és keményen szembeköszönt ezekben az ügyekben. Mondhatnám azt is, hogy a nyolcvanas évek elejére teszem azt, amikor beláttam: a rendszer megreformálhatatlan, a saját genetikai-születési hibáival együtt el fog pusztulni, és akkor már – éppen jártasságomnál fogva – elég jól ismertem a Szovjetunió-beli viszonyokat, a világpolitikai stratégiában bekövetkezett változásokat. Látnom kellett, hogy egy olyan rendszer, mint például a Szovjetunióé, amelynek az előbb említett olajárrobbanás révén 390 milliárd dollár extraprofitja (nem profitja – extraprofitja!) keletkezett, s az az egész rendszeren úgy ment keresztül, mint a rossz paripán a víz, az emberek életében és helyzetében semmiféle javulást nem hozott. Csupán egyetlenegy célt sikerült vele elérni: akkor fejlesztették ki az SS-20-as rakétákat,¹ amelyekből ajándékba mi is kaptunk annak idején. A szovjet rendszer valódi világképe csak a nyolcvanas évek elejére világosodott meg a számomra, miközben – hangsúlyozom – személyes tapasztalataim is mind döbbenetűbb módon afelé tereltek, hogy ez így már nem toldozható-foldozható tovább. Gorbacsov politikatörténeti tragédiája az, hogy még ma is hisz benne, hogy az ő javító szándékait valójában intrika buktatta meg, nem látta be, hogy a kommunizmus mint cél követhetetlen. Én ezt a nyolcvanas évek elejére értem el. 1982 szeptemberében, hasonlóan a francia

¹ A szovjet megfelelőjének a jelölése RSD-10 volt. – L.S.L.

meghíváshoz, az amerikai kormány vendége voltam, és ott az Amerika Hangja rádióban három szenátorral folytatott közös beszélgetésen kimondtam azt, hogy a politikai rendszer átalakítása nélkül és a többpártrendszer realizálása nélkül – így fejeztem ki magam – a kelet-európai rendszerek használhatatlanok lesznek, ennek ellensúlyozására semmiféle hatékonysági tényezőt nem tudok. Mondanom sem kell, öt perc múlva már Budapesten volt a kijelentésem. A legdrasztikusabb hatást az váltotta ki, amikor 1986-ban Bonnban a magyar nagykövetségen egy nemzetközi sajtóértekezleten – s ez mutatja azért a sajtó és Kádár egymáshoz való viszonyát is, mert a lakiteleki nyilatkozatnál is ugyanezt tapasztaltam – valamelyik nyugati újságíró azt kérdezte: „Mit tenne Ön, ha a népe hátat fordítana a szocializmusnak?” Erre én této-vázás nélkül azt válaszoltam, hogy én akkor a népemet követném. Ez volt az, amiért központi bizottsági nyilvános bírálatot kaptam Kádártól, hogy miért nem tudom tartani a számát. Ő elszólásnak minősítette az egészet, nyilván önmaga megnyugtatója, mert nem akart konfliktust belőle. Ugyanez történt Lakitelekkel kapcsolatban is: azt még elviselte, hogy részt vettem a tanácskozáson, azt is eltűrte, hogy én tartottam a bevezető referátumot, de amikor nyilvánosságra hoztam a lakiteleki nyilatkozatot, azonnal fegyelmi bizottságot nevezett ki ellenem. Elég nagyra taksált, mert a párt főtitkárhelyettesét, a korábbi miniszterelnököt, Lázár Györgyöt bízta meg azzal, hogy vizsgálja ki a bűncselekményeimet. Nagyon kínos beszélgetések voltak, főleg számukra, a fegyelmi bizottság nem tudta, mit kezdjen ezzel az ügygel, de akkor már nem hőstettéről volt szó, hanem a helyzet olyan volt, hogy ezt tehettem. És amikortól tehettem, attól kezdve én tettem is a dolgomat, azaz néhány olyan, a rend-

szerváltást előkészítő cselekedet igazolt át engem, hogy úgy mondjam, a rendszerváltásba, amit nehéz lenne kétségbe vonni. A népfront volt az első szervezet, ahol elindítottam az úgynevezett civil társadalmi mozgalmat. Ma ez már rongygyá idézett kifejezés, akkoriban kimondani is véték volt. Azt sem felejttem el, hogy Gyöngyöshalászon volt az első esemény, ahol személyesen én indítottam el egy olyan társadalmi szervezetet, mozgalmat 1984-ben, amely azóta is (s ez ritka dolog) fennáll. Ezekről a cselekményekről, esetekről a sajtó természetesen nem adott tudósítást, hiszen akkor még működött a cenzúra, de ez engem nem zavart. Különösen azután, hogy végül sikerült tönkretennem az ország vezető pártját, az MSZMP-t, önmagamát igazolnom a rendszerváltás tekintetében valószínűleg nem szükséges. Nem is ezért mondtam el, csak azért, mert olyan történetek is forognak a közvéleményben, amelyek aztán eléggé gyanússá teszik a rendszerváltók nemzedékét, hiszen elég nagy divatba jött az utólagos érdemszerzés ipara.

L.S.L.: Ez korábban is így volt. Dunát lehetett rekeszteni a partizánokkal...

P.I.: Erről egy anekdota jut eszembe. A Margit körúton egy negyvennégyes ellenálló, azokban az években, amikor még a partizánigazolványokat is ki lehetett váltani, s ő ezt elfelejtette időben megtenni, nem tudom, hol volt addig, szóval ez az ellenálló mondta azt: „Tudod, kevesen voltunk, de sokan maradtunk.” Így vagyunk ma már a rendszerváltás történetével is. Én ezért ebben is inkább visszafogottan, és nem hivalkodva próbálom mondani a magamét.

L.S.L.: Térjünk vissza a személyes életútól a rendszer működéséhez. Nekem nem éppen hízelgő a véleményem a diktatúra négy évtizedéről: abban, hogy az ország szellemileg és lelkileg ennyire megnyomorított állapotban van, szerintem a szocializmus évtizedei különösen erősen felelősek. A már említett 1983-as tanácskozáson Hubay Miklós író is felszólalt, aki akkor az Írószövetség választmányi tagja volt. Hubay került a politikai lózungokat, arról próbált metaforikusan beszélni, hogy a kultúrának milyen szerepe lehet az identitás megőrzésében: „Az üzenetnek a tartalma is érdekel, és jobban érdekel, mint az az eszköz, amely az üzenetet a világ túlsó feléről vagy akár a város másik feléről közvetíti.

De miért zavarom ilyen bugris, maradi gondolatokkal a tömegkommunikáció fejlődésének örömmámorát? Azért, mert vannak óvatosságra intő tapasztalataim. Nyugat-európai tapasztalatok.

Legutóbbi választmányi gyűlésünkön elmondtam, hogy a tengerentúlról jövő kultúrexpanzió hónapról hónapra hódítja a tért, s ma már esténként Firenzében tévékészülék előtt örülök, ha a távvezérlő gombjain végigskálázva olyan filmre akadok, amelyikben nemcsak a beszéld olasz nyelvű: a szájmozgás is. Szóval szinkronizálatlanra. Nekem fontos, mert így gyakorlom az olaszt. De az 55 millió olasznak is fontos lehet ez valamiért. Épp eleget írnak erről a komoly közéleti hetilapjaik. (Sok a magánadó.) Ezért különösen jelentős az olasz tévé legnagyobb vállalkozásának, a Marco Polo-sorozatnak egyszerre művészi és világra szóló üzleti sikere. Biztató ez a siker: a nagy hagyományú kultúrák képesek biztosítani az »üzenet« elsőbbségét, »kolosszálban« is.

»Identitás!« – szoktuk néha idehaza is mondogatni. Hát a nyugat-európai nagy kultúrák identitásfélése is felébredt.

Amikor két hónappal ezelőtt az olasz írószindikátus Nápolyban tartotta kongresszusát, a tagoknak és a külföldi vendégeknek a kongresszusi dokumentációval együtt odaadták Jack Lang beszédét, amelyet a művelődési miniszterek mexikói találkozásánál mondott el.”

Kultúra, hagyomány és identitás összefüggése már akkor is nagy gondot jelentett, ezt erősíti meg Hubay felszólalása is. Te akkor miniszterként érzékelted-e azt, hogy egy erőteljes nyugati kulturális expanzió, s főleg annak a populáris vonulata veszélyt jelenthet a szocializmus erős kulturális védőbástyáira? Valóban igaz-e, amit Hubay mondott? S milyen hatása volt ezeknek akkor az identitásunkra?

P.I.: Néhány kulturális területnek az adatait felemlegetve talán jobban meg tudom közelíteni a kérdést, mint elmélkedéssel. 1981-ben Magyarországon 96 millió példányban jelent meg könyv, s ez több mint 9 ezer címből állt, ami elég nagy nyitottságot jelent. A kifejezetten a szocializmus ellen beszélő vagy antikommunista jellegű szövegeket kivéve minden megjelenhetett, ami a világban megjelent, tehát a tírskategória elég széles volt. A torzulás egyébként érdekes módon pontosan azok rovására ment végbe, akik az erőszakot, a kényszert alkalmazták. A Szovjetunióból érkező minden kulturális termékkel szemben komoly, óriási erejű ellenérzés és előítélet nyilvánult meg. Ennek az egykori orosz irodalom is majdnem áldozatává vált, mert ami onnét jött, az már mind vagy gyűlöletes, vagy idegen volt. Magyarországon ebben a küzdelemben tehát nemcsak a szovjet kultúra járt rosszul, hanem a korábbi orosz kultúra is. Ami orosz, az idegen, ami orosz, az elutasítandó. Egy trükköt megemlítek: kényszermegállapodások írták elő, hogy a magyar filmvá-

sárlásban a Moszfilm Stúdió termékeit kell első helyen vásárolni, ezek a hivatalos moszkvai nagy stúdiórendszer produkciói voltak. Pontosan tudtuk, hogy a tagköztársaságok műhelyeiben vannak igazán érdekes művek. Akkor nagyon jó hírű volt a grúz, a tbilisi stúdió, jó híre volt a leningrádi stúdiónak (az ugyan Oroszországon belül működött), és ahhoz, hogy a kontingenst teljesítsük, és mégis behozhassunk ilyen filmeket is, a legkülönbözőbb megalkuvásokat kellett elkövetni. Viccesnek tűnik: ahhoz, hogy a szovjet termékek magyarországi forgalmazásáról pozitív jelentést adhassunk, mozgósítani kellett a szocialista brigádokat. A szocialista brigádok pedig, ha a színházban szovjet darabot játszottak, „megvették” az egész színházat; ugyan nem mentek el megnézni, de a jegyeket eladtuk. Ugyanez történt a könyvekkel, ugyanez történt sok más szellemi termékkel is.

A még értékes szovjet-orosz művekkel szembeni ellenállás ellenkezőjét is tapasztaltuk: a misztifikációnak köszönhetően a Nyugat selejte is felértékelődött. Kétirányú értéktorzulás ment tehát végbe a köztudatban, és e mögött kétségtelenül ott van az a rendszer, amelyik ráidézte a népre ezt a fajta magatartásformát. A kulturális teljesítmények dolgában minden, ami tilalmas volt, érdekessé vált. Ha tilalmas volt, még a provinciális is kapós lett, ha támogatott, akkor viszont már fenn tartásokkal fogadták. Körülbelül ilyen magatartások alakultak ki, ami mögött iskolázási problémák is voltak, s a nevelés egész rendszere. Gondold csak meg, az előbb Aczéltól idézett marxizmus-leninizmus hegemonia sem volt olyan egyszerű, például ott volt egy törvényben soha ki nem mondott, szabályban soha meg nem fogalmazott, de utasításban informálisan működő elv, hogy vallásos meggyőződésű fiataalt a pedagógusképzésbe nem lehet felvenni. Akiről kiderült,

hogyan vallásos, az nem mehetett pedagógiai főiskolára, tanárképző szakokra az egyetemeken, nehogy a fertőzés továbbterjedjen. Ennek ellenére ez egy liberális rendszer volt ahhoz képest, ami Moszkvában működött, de ahhoz képest még inkább, amit az ember Kelet-Berlinben tapasztalt. Engem a partnereim, a minisztertársaim többször megleckéztettek, hogy micsoda lazaságok vannak Magyarországon. Ez az NDK-ban a maguk nyers brutalitásával és poroszos stílusában nyilvánult meg. Ott például külön leckét adtak arról, micsoda hazug állítás, hogy a marxizmus nem abszolút tudomány. Abban benne van minden, előre, hátra, vissza, mindennek a receptje, náluk ezt csak így taníthatják. Moszkvában észrevették Magyarország lazaságait, ezért egy szovjet állampolgárnak Magyarországra útlevelet kapni majdnem olyan nehéz volt, mintha New Yorkba kért volna útlevelet, mert ez már a fertőzés és a kockázatok színtere volt számára. Hadd idézzem Hintsch György *A veréb is madár* című filmjének szelíden erotikus részletét: nem volt olyan szovjet küldöttség, amelyik ne kérte volna, hogy ilyet láthasson, és nem volt olyan szovjet küldöttség, amelyik ne írt volna utána feljelentő levelet Moszkvának, hogy micsoda disznóságok vannak nálunk. Így éltünk akkoriban Pannóniában, ebbe az ügybe is gorombán be kellett avatkoznom, s majdnem be kellett tiltanom a filmet, de mindenképpen tennünk kellett annak érdekében, hogy a szovjet delegációk ne láthassák. Kádár azt is bevezette, hogy szovjet katonai delegációt tilos a Nagyvásárcsarnokba elvinni, mert ott elájulnak, és újabb rakétákat kell rendelnünk. A torzulás tehát mindkét irányban végbe ment, még a hazai szellemi termékek esetében is: ami közülük kivívta magának a tilalmas jelzőt, az ha gyenge teljesítmény volt is, akkor is nagyra értékelt.

L.S.L.: Térjünk vissza az identitásproblémákhoz, hiszen az ötödik kérdéscsoportban a nemzeti identitásra szeretnék rákérdezni. Arra, hogyan is nézett ki a nyolcvanas években a nemzeti identitás Magyarországon. Készült egy érdekes felmérés Csepeli György irányításával, amelynek eredményei 1986-ban a Kossuth Könyvkiadónál jelentek meg *A magyar értelmiség a nyolcvanas években* című kötetben. Huszár Tibor terjedelmes bevezetésével is foglalkoznunk kell, de előtte Csepeli Györgynek a „Kettős kötéses” magyar nemzeti identitás – *Értelmiségiek nemzeti identitása és attitűdjei* című, nagyon sok számot, adatot felvonultató dolgozatából idézek: „Hét lehetséges társadalompolitikai prioritást kínáltunk fel a megkérdezetteknek rangsorolásra avégett, hogy a nemzeti problematika relatív súlyát megállapíthassuk. A következő táblázatban bemutatjuk az egyes felkínált prioritásokra adott átlagosztályzatokat. A sorrendből következtethetünk a minta prioritási rendjére.

Társadalompolitikai prioritások rangsora

Ranghely	Súlyozott átlag	Prioritás
1.	2,41	A gazdasági mechanizmus reformja, a nagyobb nemzeti jövedelem realizálása
2.	3,10	A demokratikus intézmények továbbfejlesztése
3.	3,30	A szocialista értékek megvalósítása
4.	3,31	Az emberi kapcsolatok javítása, több türelem, együttérzés
5.	4,33	A nemzeti összetartás erősítése, erősebb nemzeti közmegegyezés
6.	5,51	A magánélet nyugalmanak és zavartalanságának biztosítása
7.	5,67	A lakosság fogyásának megállítása, a megfelelő létszámnövekedés elérése

Ez a kérdés, valamint más, itt nem elemzett kérdések olyan válasz-megoszlásokat eredményeztek, melyek alapján azt mondhatjuk, hogy a megkérdezettek számára a nemzeti problematika súlya a nemzeti kontextustól elvonatkoztatott gazdasági, politikai és ideológiai problémákhoz viszonyítva csekély. [...]

Az önazonosság sosem csupaszítható le tényekre. Az identitástudat magában rejtí önnön keletkezésének és elmúlásának misztériumát, az abból táplálkozó feszültséget és bizonytalanságot, mellyel együtt élni nem kellemes. A szűkebb életvilág gazdagon ontja azoknak a jelentéseknek a forrásait, melyek a magánélet keretezte összefüggéseken belül az önazonosság eredendő bizonytalanságainak csillapítására képesek. Az ily módon született bizonyosság határa csupán az »én« körüli társas szerkezet jelentős partneri pozícióit betöltő személyek szűk köre. A mindennapjaiban magára talált személy nyomban támasztalanná válik, mihelyt társaslélektani eszközökkel megteremtett idejének és terének horizontján túl kényszerül pillantani, szembekerülve létezésének a mindennapokon túlnyúló talányaival.

Nem olyan probléma ez, mely minden történelmi korra és minden társadalmi rétegre egyaránt érvényes. Nem kétséges azonban, hogy a nemzeti hovatartozás európai típusainak történelmileg viharosan gyors szociológiai-szociálpszichológiai kibontakozása és eluralkodása azzal kapcsolatos, hogy az életvilágot és a társadalmi összmozgást radikálisan kettészakító modernizálódás körülményei között egyre többen kerültek olyan helyzetbe, hogy okuk és alapjuk volt azonosságtudatukat félteni vagy éppen elvesztett azonosságtudatuk után nyomozni.”

Ennek a következményeit szerintem most is érzékeljük. De lássuk a Csepeli-tanulmány záró megjegyzéseinek pár,

ma is aktuális mondatát: „Nézetünk szerint nem a magyar nemzeti tudat, pusztán annak kommunikáció-centrikus fel-fogása van válságban. Ma még csak kezdetén vagyunk annak a folyamatnak, melynek során olyan nemzeti identitás kelet-kezik, melynek funkcionális elemei már nem csupán a nyelvileg teremtett világából, hanem gyakorlatilag létező szocio-lógiai, gazdasági és politikai struktúrákból merítik erejüket. Ez a folyamat eredményezheti végre azt, hogy tagjai számá-ra a magyar nemzet ne tőlük függetlenül hol jól, hol rosszul alakuló sors, netán végzet, hanem az értelmes, konstruktív egyéni élet terepe legyen végre.”

Bár én a felmérés adataiból más következtetésre jutottam volna, a megállapítás ettől függetlenül is figyelemre méltó és fájóan aktuális. Huszár Tibor viszont távolabbról közelít a problémához a kötet bevezetőjében: „Különféle ideológiai-politikai áramlatok, értékrendek egyidejű jelenléte korunk adottsága. A *szövetségi politika újragondolását* e vonatkozásban az indokolja, hogy új áramlatokkal, a nézetek új kombinációi-val kell számolnunk; a képlet még a tradicionális vallásos irányzatok esetében is módosult.

Különösen erőteljes a neokonzervativizmus hatása, mely a szocialista értékek elutasításával is társul. Nem szabad szem elől tévesztenünk ugyanakkor, hogy a hagyományos értékek – a nemzet, a család, a vallás – feltétele számottevő rétegeknél *nem* koherens világkép eleme, s nem irányul a szocialista rendszer alapjai ellen.”

Ez az én leegyszerűsítő megközelítésemben azt jelenti, hogy a nemzethez való ragaszkodás, illetve a nemzeti szintű identitás megélése nem feltétlenül ellentétes a szocialista rendszerrel. Illetve a szocialista meggyőződésű emberek, párttagok, kommunisták is fontosnak érezhették a nemzeti

identitást, a nemzethez való tartozás tudatát. Ha visszagondolsz az akkori évekre, s megpróbálsz az emlékezésről lehántani a mai érzéseidet, akkor hogy látod a nyolcvanas évek elejének nemzeti identitásproblémáit? Igaz volt-e mindaz, amit Huszár Tibor megfogalmazott? S miközben kétségtelen, hogy egyesek számára a nyolcvanas évek második felében egyre fontosabb lett például a határon túli magyarság ügye (gondoljunk az Erdély-tüntetésre vagy a csángók sorsának felfedezésére), ennek ellenére jogos feltételezés-e, hogy a szocialista rendszer öröksége az, hogy a nemzeti összetartozás tudata ma a társadalom nagy része számára nem fontos? Ugyanis sajnos ezt bizonyította a 2004-es kettős állampolgársági szavazás eredménye és a voksolást övező közéleti vita.

P.I.: Nem vonom kétségbe, hogy a Csepeli-féle vizsgálat híven tükrözi a vizsgálat során szerzett információkat, az adatok kétségtelenül ilyenek voltak. Ugyanakkor – s ez már a kérdésedből is sugárzik – statikusnak érzem. Egy ponton rögzített helyzetet tükröz. Ha visszagondolsz, valójában 1945-től 1989-ig a nemzeti megmozdulások ilyen-amolyan történetét egy hullámvonallal lehet jellemezni. Vannak fellobbanások, amikor rádöbbenünk arra, hogy milyen jó magyarnak lenni (egy '53-as futballmeccs, az angolok elfenekelése); a csúcspont, amikor már a nemzeti függetlenség is az identitásról való gondolkodás fókuszában van, 1956 októberére. Majd a visszaesés, süllyedés: a tanrendekben, a tantervekben szuggerálva, hogy az ország veszteségei a magyarságából fakadnak, azaz a nemzethez való tartozásának köszönheti, hogy ilyen veszteségeket szenvedett el a 20. században, de már a 19. században is. Vannak történészek, akik példaként

a cseh történelmet szokták felemlegetni, mondván, hogy az 1620-as fehérhegyi csata óta a csehek igazán az önmegvalósítás pályájára kényszerültek, ezért mellékesnek tekintették a nemzeti függetlenséget, ennél fontosabbnak tartották a gazdagodást. Sok vonatkozásban vissza-visszaidézik ezeket a gondolatokat, például 1848 megítélésében, de Trianont is a saját bűneinkért való büntetésként állítják be. Ez volt a tanrendben, amiből következik, hogy igazság sem jutott azoknak, akiktől elvették a kétharmad országot.

A nyolcvanas évektől, amikor a vizsgálat kezdődött, fordulat következett be. Ekkor a nyilvánosság előtt is kétségtelené válik, hogy a népi-nemzeti gondolat fordulatot vett, hiszen míg a harmincas években a szociális kérdés a fő gondja a népi irodalomnak, addig a hetvenes évek végétől, a nyolcvanas évek elejétől az ország megismerésén, Magyarország felfedezésén, a szociográfián keresztül a nemzeti sorskérdésekért való felelősség. Ezek a nemzeti sorskérdések olyan ügyeket vontak a figyelem körébe, amelyek a magyar identitáshoz is nélkülözhetetlenek. Németh Lászlónak, majd Illyésnek köszönhetően a határon túli magyarság, ha nem is a figyelem középpontjába, de a figyelem körébe kerül. A másik, hogy magyarnak lenni érték, hiszen a világ szegényebb lenne nélkülünk. Ez a megközelítési mód már identitáserősítési szándék, tartalmaz már nevelési elemeket (miért ne tartalmazhatna?), és ebben a folyamatban politikai átalakulás is bekövetkezett. A nemzeti identitás erősödésével jön fel a népi-nemzeti politikai áramlat mint kritikus vonal a rendszeren belül. Igaz, hogy ezt a liberális vonulat mindig megalkuvónak és kollaránsnak titulálta. Emlékezzél Németh László kifejezésére, aki azt mondta, hogy nekünk az a sorsunk, hogy milliméterről milliméterre tágítsuk a kimondhatóság határait.

Amit el lehetett érni a rendszer keretein belül, azt el is kellett érni – ez a magatartásmód volt a jellemző az MDF megalakulásáig. Ez benne volt Illyés magatartásában is. Illyés, akit a nagy megalkuvóként szoktak interpretálni liberális oldalról, valójában a leghatékonyabban tudta a politikai szándékait megvalósítani, hiszen olyan problémákat vont be a politikai figyelem középpontjába, mint amilyeneket említettem. Ez azt is jelentette, hogy én is szabadabban cselekedhettem, s közben rádöbbsentünk, hogy milyen környezetben is élünk. Amikor sajtóirányítással foglalkoztam, arról kaptam jelentéseket, hogy Romániában a megrendelt Népszabadságot nem kézbesítik, azonnal zúzdába viszik, mert az újság veszedelmet jelent Románia lakosságára és az ottani magyarokra nézve. Akkor nyitottuk ki a közkönyvtárak fölőspéldánykészleteit, és csempészúton, diplomáciai útlevéllal meg egyéb módokon juttattuk el erdélyi és felvidéki iskolákba azokat a magyar könyveket, amelyeket ott nem vehettek meg. Ezek pezsdítő hatással voltak az emberekre, és mondhatnám azt is, hogy ha szociológiai tényekben, egy empirikus vizsgálat során nem jön elő az ügynek minden érzelmi oldala, előjön abban, amit az előbb említettél: az Erdély-tüntetés teljesen egyértelműen mutatja, ez a nemzeti közösségi érzés jelen volt a társadalomban, csak alkalmat, lehetőséget várt a megnyilvánulásra. Napjainkban erre a 2004-es kettős állampolgári szavazást szokták odavetni, de erre én meg azt mondom, hogy az egy kalandor kezdeményezés volt, amelynek kivitelezésében sajnos nekem is részt kellett vennem, hiszen ha már elindult, akkor visszagyömöszölni a szellemet a palackba nem lehet. Az akkori elkeseredettség kellős közepén azt mondtam, hogy a népszavazáson a határon túli magyarokért érzett felelősségüket kifejezve azért másfél millió ember tudta,

hogyan hova álljon. Mindezt olyan negyven év után, amelyről az előbb beszéltünk: ez már az én szememben eredmény, nem pedig kétségbeesésre okot adó dolog.

L.S.L.: Te optimistább vagy, mint én...

P.I.: Széchenyi is mindig az ánglius példán igyekezett meggyőzni bennünket: kétségbeesetten gondolt a forradalom lehetőségére, bár részt vett benne. Ez a mentalitásbeli zavar minden bizonnyal összefügg sorsunkkal, történetünkkel: ha problémák tornyosulnak előttünk, akkor összeomlunk és elkezdjük sajnálni magunkat. Egy angol abban a pillanatban feladatot lát benne. Ezt a fordulatot kellene identitásunk erősítése érdekében megtenni: ha az országnak és a nemzetnek gondjai vannak, akkor ne az önsajnálathoz meneküljön, hanem a cselekvésbe.

Visszatérek még egy személyes vonatkozásra is. A politikai fordulatok, az én személyes fordulataim kapcsán is annyit azért nyugodtan és ellenőrizhető módon kijelenthetek, hogy harminc évre visszamenőleg egy dologban egyetlen vonalon mozgok, és attól soha nem tértem el: a nemzeti elkötelezettségtől. A rendszerváltás körüli vitákban a párizsi Kende Péter írta, hogy a rendszerváltásban szerencsére megbukott a reformkommunista alternatíva. Egyrészt ilyen nem volt, nem tudom, hol és miben fedezte fel. Másrészt miért szerencsére? Mert emiatt a legitimációs középpontba a liberális eszmék, a parlamentarizmus és más ügyek kerültek, és nem nemzeti legitimációs folyamat zajlott le, ami kétségtelenül korszerűtlen lett volna? Kende egyébként arra is célzott, hogy a reformkommunista alternatívát én képviseltem. Ezt a felvetést később Tamás Gáspár Miklós a maga gorombaságával

úgy egészítette ki, hogy ha Pozsgay jött volna, akkor a vadenacionalista Vladimír Mečiar, Leonid Kucsma és Slobodan Milošević egy személyben lett volna jelen Magyarországon. Körülbelül ennyit az elhelyezésemről a politikai palettán. A lényeg azonban nem ez, hanem az, hogy hol halványabb, hol élénkebb, hol intenzívebb, hol gyatrább formában, de végül is az egész szovjet birodalom felbomlását a nemzeti újjászületés készítette elő és vívta ki. Ezért nem fogadom el a nagy összeesküvés-elméleteket, vagy azt a véleményt, hogy CIA- meg KGB-forgatókönyv szerint bonyolították le a rendszerváltásokat. A szocialista rendszerek belülről kezdtek bomlani. Hol, mikor kezdődött? Kazahsztánban '86-ban, '87-ben a Kaukázuson túl, a Baltikumban '88-ban az úgynevezett „daloló forradalommal”, amely végigénekelte az egész Baltikumot úgy, hogy kiénekelte belőle az oroszokat. Így volt ez a kelet-európai átalakulásoknál is, gondolj csak a Szolidaritásra, de mindez igaz a magyar eseményekre is. Nem véletlenül volt Monor 1985-ben, a demokratikus ellenzék is észrevette, hogy igazán nagy hatást nemzeti oldalról lehet gyakorolni az akkori társadalomra, egy pillanatig ebbe próbált belekapaszkodni, csak aztán megpróbálta kijátszani is, ezért jött rá válaszként Lakitelek. Ezek az aspektusok ma az én szememben így jelennek meg. Ezért bízom ma is abban, hogy a nemzeti önbecsülés előbb-utóbb egyúttal politikai tényezővé is válik. Még akkor is, ha napjainkban a liberálisok mélyen lenézik, sőt gyűlölik a népet. Akik amúgy a népfelségből, a népszuverenitásból és a népképviseletből vezetik le a maguk elveit, ám a legbecsmérlelőbbben tudnak a népről, a nemzetről beszélni. Az identitásbeli zavarok a politikai színtéren aprópénzre váltódtak.

L.S.L.: Korábban utaltál arra az íratlan szabályra, amely miatt a vallásos diákokat nem vették fel a pedagógusképzésbe. Valóban működött ez a kimondatlan szabály? És volt-e hasonló íratlan szabály vagy recept a tartást és erőt adó nemzeti identitás leépítésére? Az akkori internacionalista vezetők is tudták, hogy a gyökerek, a hovatartozás tudata stabil nézőpontot, pozíciót és kevésbé befolyásolható szemléletet eredményez, ezért akarhatták az identitásunkat átformálni, s benne a nemzeti rész elhalványítani?

P.I.: Volt recept. Beszéltünk már arról, hogy nem volt akadálya a nyugati irodalom, a polgári gondolkodásmód megjelenésének. Köztük nagyon sok értékengedménnyel olyan – nem akarom szemétnak nevezni – gyarló és gyatra produkciók is bejöhettek, amelyek nem tettek jót a kulturális erőnknek; e mögött az a ki nem mondott, de valójában működő gondolat húzódott, hogy ezen az egész ömlesztett kínálaton belül elenyésző legyen a magyar. És ezzel valójában alárendelték lettünk a saját hazánkban. Ez volt az a mozgatórugó, amely miatt Aczéllal a vitánk kialakult, aminek a következményeit már felidéztem. A politikai megnyilvánulásokban a szövetségi politikánál már említett kegyenckedést és kegyosztást Aczél főleg trófeák kitűzésével próbálta megvalósítani. Volt, hogy őt vezették meg, de ezt nem mindig vette észre. Illyés Gyula például erősen megvezette Aczélt. A politikai mentalitás oldaláról és szempontjából ugyanakkor ki kell emelnem, hogy az önkény nem ismert szabályokat. Ma is tisztán emlékszem Aczél búcsúztató szavaira a kormányból való kirúgásom után. A személyi kapcsolatunk régóta elég feszült volt, ezért Kádár egyszer behívott minket, hogy béküljünk ki. Azt mondtam, hogy nincs szükség békítésre,

mert én nem haragszom, csak elutasítom azt, amit ő csinál. Mikor miniszterként a művelődési területet is megkaptam, és áttekintettem az ottani közállapotokat, az infrastruktúra romhalmazát, a pedagógusok bérét, a népművelők, a művelődési intézmények ellátottságát, és így tovább, Aczél erre utalva cinikusan a következő megjegyzést tette: „Maga mint a tigris harcol a kultúra milliárdjaiért. Én kapok százmillió forintot diszkrecionális felhasználásra, és megveszem rajta a magyar értelmiséget.” Ez hazugság volt, biztos, hogy nem volt igaz, de így nézte és így interpretálta a dolgot. A négy-szemközti beszélgetésen is azt adta elő nekem, hogy a mentalitásom és a cselekedeteim értelmetlenek, az a jó, amit ő csinál. Hogy mennyire nem kellett dokumentálni dolgokat, annak igazolására hadd mondjam el, hogy ha az ügyek úgy kívánták, Aczél arról is intézkedett például, hogy Baján ki legyen a szemész főorvos. Én megkérdeztem: „Maga? Hát mi köze magának ehhez?” „Jegyezze meg, csak kis dolgokkal érdemes foglalkozni” – hangzott a válasza. Egy alkalommal – a vitáink kezdetén – felhívott telefonon, és valami nekem nem tetsző dologra akart utasítani. Erre én megkérdeztem, hogy „Aczél elvtárs, nincs magának titkárnője?” Azt mondja: „Ne marhaskodjon, hát tudja, hogy itt van a Sárka.” „Akkor ültesse le és diktálja le, amit most mondott nekem, és küldje el levélben!” – hangzott a viszontválaszom, mire ő lecsapta a telefont. Ez volt az, amit nem szeretett: hogy nyoma legyen annak, hogy az akarat miképpen fejeződik ki a diktatúrában. Így intézte el a kecskeméti színházat is: először a győribe akarta telepíteni a maga társaságát, ám ott volt egy politikailag keményfejű sztálinista, de erősebb önbecsülésű első titkár, aki ezt elutasította; Bács megye viszont elfogadta. Pár évre tönkretették a kecskeméti színházat, miközben

ennek semmi írásos nyomát nem látni. Vagy egy másik eset: a Nemzeti Színház vezetőségét 1978 őszén megújítottam. Amíg Varsóban voltam hivatalos tárgyaláson, minden hatáskört félredobva és elsöpörve Aczél Nagy Pétert nevezte ki a Nemzeti Színház igazgatójának, ezzel durván megsértve minden hivatalos hatáskört. Ám ennek még sincs írott nyoma, mert így működött a rendszer.

L.S.L.: Miért nem csináltad vissza?

P.I.: Visszacsináltam egy ellentrükkel. Akkor hoztam létre a Katona József Színházat mint önálló társulatot. Ott már nem a politikai irány volt a lényeg, hanem az, hogy ez is megtörtént.

L.S.L.: Térjünk át a következő kérdésre, amely az értelmiségpolitikával kapcsolatos. Huszár Tibor írja a következőket a már idézett, *A magyar értelmiség a nyolcvanas években* című kötetben: „Értelmiségpolitikánk új hangsúlyainak kialakítása során azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az említett viták egyes szakterületeken, intézményekben a kommunista értelmiségieket is megosztották, s hogy az elbizonytalanodás jelei – a fentebb vázolt folyamatoktól nem függetleníthetően – értelmiségi párttagoknál is világosan észlelhetők. Nyugtalanító továbbá, hogy a párttagok aránya a 35 évesnél fiatalabb diplomások között feleannyi (18,7%), mint a 35 évesnél idősebbek között.”

Ez tehát már a nyolcvanas évek közepe, s szeretném, ha korábbi szövegekkel is szembesülnél. 1983-ban jelent meg Köpeczi Béla *Műveltség és minőség* című kötete, amelynek *Értelmiség* című fejezetében olvasható egy átfogó, sok statisztikai adatot felvonultató, történeti szempontokat is felvető

tanulmány (*Az értelmiség helye és szerepe a társadalmunkban*). Ebben a dolgozatban Köpeczi az alábbiakat fogalmazza meg: „Ha az értelmiség összetételét nemek szerint nézzük, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy amíg a férfiak száma 1945-től 1970-ig csak mintegy két és félszeresére nőtt, a nőké több mint hétszeresére. Egyes szakmák elnőiesedtek. 1970-ben például a pedagógusok 57%-a volt nő, az egészségügyieknek 38%-a, a közgazdasági végzettségűeknek 32%-a, de a műszaki végzettségűeknek csak 12%-a. Az értelmiségi nők számának ez az erőteljes növekedése, és különösen a növekedés üteme a szocialista fejlődés sajátosságaira utal, még ha világtendenciával állunk itt is szemben.

A leginkább szocialista jelenség nálunk az értelmiség társadalmi származásának a megváltása, amely szorosan összefügg a társadalmi mobilitás kérdéseivel. Közismert, hogy milyen alacsony volt a munkás és a paraszt származásúak aránya a Horthy-rendszer értelmiségében. 1938-ban az értelmiség 7,1%-a származott szak-, 3,4%-a betanított vagy segédmunkás, és 17,1%-a mezőgazdasági fizikai dolgozó vagy napszámos családból. Ma az értelmiség mintegy 17%-ának az apja szak-, mintegy 7%-a betanított, mintegy 2%-ának segédmunkás, és több mint 20%-ának mezőgazdasági dolgozó. Tehát ma az értelmiségnek mintegy fele paraszt és munkás családból származik, 1938-ban nem érte el a 30%-ot.”

Köpeczi később még ezt is hozzáteszi: „Azt szokták mondani, hogy az értelmiség funkcióit a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely, a hatalmi-politikai viszonyok, a nyilvánosság (vagy egyszerűbben: a közélet) és a kultúra szempontjából kell vizsgálni. A szocialista társadalomban az uralmi-hatalmi viszonyok és a technikai munkamegosztással összefüggő irányító funkciók legalábbis részben elkülönül-

nek egymástól. A politikai hatalmat a munkásosztály gyakorolja, az irányító funkciók többségében munkások és parasztok találhatók. Nyilvánvaló azonban, hogy a politikai és szakmai irányítók közötti elkülönülés nem lehet merev, nemcsak azért, mert a szakmai irányítók is részesei a politikai hatalomnak, hanem azért sem, mert a politikai irányító funkciókban lévő munkások és parasztok egyre inkább szakemberek. Az elmúlt években jelentősen megnőtt a felsőfokú végzettséggel rendelkező politikai vezetők száma, s ez akkor is fontos, ha jól tudjuk, hogy a politikai vezetés színvonalának nem ez az egyetlen kritériuma.”

Ezek tükrében szeretném, ha kitérnél a társadalmi mobilitás kérdésére. Sokan úgy ítélik meg, hogy a szocializmusnak egyetlenegy igazán pozitív, a mai életünkre is ható társadalmi hozadéka az volt, hogy a diktatúra előtti időszakokhoz képest jelentősen nőtt a társadalmi mobilitás. Ez ugyan igaznak tűnik, de szerintem valójában ez nem a szocializmus hozadéka, hiszen a II. világháború után azokban a nyugati társadalmakban is hasonló, sőt nagyobb mértékben nőtt a társadalmi mobilitás, ahol nem volt szocializmus.

Az is kérdés, hogy valójában mi volt a szerepe az úgynevezett értelmiségi politikának. Akkor nagyon hangsúlyos lehetett, mert nagyon sok vitaanyag, cikk, tanulmány született, amelyek az értelmiségpolitika fontosságát hangsúlyozzák.

P.I.: Nem sokkal az idézett cikk előtt jelent meg Konrád Györgynek és Szelényi Ivánnak *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című, akkor illegálisan terjesztett tanulmánykötete.²

² 1978-ban az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadásában Bernben és Párizsban jelent meg. 1989-ben a Gondolat Kiadó is kiadta Budapesten. – L.S.L.

A bürokratikus szervezési igények alapján úgy vélték, hogy az értelmiség uralmi helyzetet teremt, megteremti a bürokráciában a szakértői posztokat, ezáltal az érvényesülés lehetőségét, mert a valódi döntések ott születnek. Ez nem egészen fedi a valóságot. De közelítsünk távolabbról a problémához: a szocializmusnak nevezett társadalmi rendszerben az igazi mobilitás kényszerek hatására jött létre, például pozícióváltások révén, amikor úgymond a régi uralkodó osztály leváltásával és a régi közzolgálat eltakarításával 1947–48 fordulóján, valamint az ipar, a termelőeszközök államosításával a termelési rendszerekben is emberek ezreit, sőt százazzeit vonták be új feladatokra. Itt is van egy érdekes mozzanat, amit nyilván Köpeczi is láthatott, csak nem biztos, hogy kitért rá; ez pedig az, hogy a reformot előkészítő 1965-ös szociológiai vizsgálatok kimutatták, hogy a vállalatirányítási elitben 50% feletti volt háború előtti szakember, azaz „visszaszivárogtak”, amiként azt az újratermelési folyamat megkövetelte. Az egyik mobilitási tényező tehát az ország kisöprése, ezzel együtt az emigráció megnövelése volt. A másik a vérvesztései mobilitás, ami '56-ban éppen egy fiatal nemzedék távozásával járt együtt. A harmadik, amikor több millió parasztot földönfutóvá tettek, hogy ipari munkás válják belőlük, a földet pedig termelőszövetkezeteken belül hasznosítsák. A mobilitásban tehát ilyen lökésszerű tényezők játszottak szerepet. A legkisebb szerepe éppen annak volt, ami nyugaton főszerepet játszott a mobilitás erősödésében, ez az úgynevezett innováció. Az innovációnak alig van szerepe a magyar mobilitásban, és e mögött ott van az a tény is, bár a minisztériumi éveimben erősen küzdöttem ellene, hogy Európában a nappali tagozatos egyetemi-főiskolai hallgatók számarányát tekintve csak Albánia volt mögöttünk. Abban az időben az Egyesült

Államokban már felülmúlta az 50%-ot egy-egy korosztályból az egyetemek, főiskolák hallgatóinak számaránya, még a Szovjetunióban is 27–28% körül volt, ám Magyarországon nem érte el a 20%-ot a 18. életévüket betöltők körében az egyetemi–főiskolai hallgatók számaránya. Ez akkor nem csupán mennyiségi, hanem minőségi kérdés is volt, hiszen kimaradtak a képzésből olyan rétegek, amelyekből új erő, új energia, új tudás származhatott volna. A rendszer maga nem volt képes a tudást feldolgozni, ebből fakadt az innovációra való képtelenség, és a szélesebb mobilizációnak is ez volt a legfőbb gátja.

Az értelmiség helyzete, vezető szerepe sem volt egyértelmű, hiszen a politika eleve vulgarizálta. A szolgálatkész értelmiséginek, aki a maga „szolgálatkész” tudását megrendelésre tudja átalakítani, nyílt pályája volt, aki ezt nem tudta megtenni, az előtt lezárultak az érvényesülési lehetőségek. A „szakember” éthosza és etikája valójában eléggé kicsorbult ebben a rendszerben. Amikor egy úgynevezett reformbizottsági ülésen vettem részt, amelyen Havasi Ferenc, a Központ Bizottság gazdaságpolitikáért felelős titkára elnőkölt, az egyik dolgozat előterjesztője súlyos bírálatban részesült az anyag rossz előkészítéséért. Erre az illető szakember a következő nyegle választ adta: „Havasi elvtárs, én úri szabó vagyok, nálam rendelni kell, mondja meg, mire van szüksége.” A szakemberi etika sajnos ilyen módon működött: az használható, aki szolgálatkész.

Ennél a kérdésnél Kádár személye, életpályája is fontos lehet, még akkor is érdemes megemlíteni, ha pályáját, szocializációját Huszár Tibor részletesen megírta. Személyes élményeimet felidézve eszembe jut, hogy Kádár az értelmiségről csak megvető szavakkal tudott beszélni, mélyen lenézte őket. Ebben nyilvánvalóan benne volt a saját komplexusa,

egyfajta proletár kisebbrendűségi érzés is. A környezetében lévő hasonszőrűekkel a leghétköznapiabb brutalitással, leírhatatlan obszcén szavakkal és szidalmakkal tudott beszélni, nem akarom felidézni, kiket milyen módon hordott le. Velem szemben még a leváltásom körüli tárgyalásokon sem emelte fel a hangját. Nem arról van szó, hogy bennem nagy erőt látott, s ezért visszafogta magát, hanem pontosan érzékelte, hogy szellemileg nem azonos pályán mozgunk. Ez nem azt jelenti, hogy Kádár gyenge képességű ember volt, a hatalomhoz és a taktikához nagyon is értett, viszont a kisebbrendűségi érzése erős volt, ami együtt járt a félművelt ember minden fogyatékoságával: például válogatás nélkül falta a könyveket, nem nézett televíziót, és alapelvként adta ki az agitprop osztálynak, hogy az általa elmondott szövegeket soha nem hajlandó elolvasni. Pontosán tudta, hogy azok úgy is azt csinálnak belőlük, amit kell. Nagyjából ilyen szellemi környezetben mozgott az egész társaság.

A nemzeti identitáshoz egy pillanatra visszatérek, ugyanis felidéződik bennem a reform körüli vitáknak a furcsa története, amelyben a nyakas, keményvonalas, posztsztálinista garnitúra a hazafiságra tette a hangsúlyt. Akkor a Gáspár Sándor irányította Népszava volt a legpatriótább újság Magyarországon. Gondold meg, a hatvanas–hetvenes években a Népszava mint a magyar patriotizmus és nemzeti gondolat bölcsője, ráadásul a népi íróknak is nagyon sokszor ők adtak lehetőséget. E mögött valójában egy félreértést kell keresnünk: a Gáspár Sándor – Komócsin Mihály – Biszku Béla-féle brancs a reformból a kommunizmusra leselkedő veszélyeket látta. A népiek pedig a reformból az emberi jellemet és az emberi életmódot torzító következményeket látták meg. Tehát mindkettő kritikusan viszonyult a reformhoz, ezért

az előbbieket felkarolták az utóbbiakat. Az értelmiségi politikában az ilyen félreértéseket és eseteket nem lehetett kihagyni a számításból: a Köpeczi-féle értekezés nem jár messze a nyolcvanas évek valóságától, ám ezeket az előzményeket figyelmen kívül hagyja.

L.S.L.: Manapság a műveltségfogalom erőteljes átalakulásának vagyunk tanúi, s tisztázásra vár, hogy mit is értünk műveltségen, kit tartunk művelt embernek. A diktatúra éveiben programszerűen, célként határozták meg a munkásművelődés helyzetének javítását, aminek egyébként sok pozitívuma is volt. Az az alapállás és célmeghatározás, amelyet 1946-ban a magyar parasztság szellemi felemelése érdekében Illyés Gyula fogalmazott meg a Magyar Népi Művelődési Intézet megszervezésekor, ma is stratégiai jelentőségűnek tűnik. Ugyanígy fontosak voltak azok a törekvések is, amelyek a leszakadó társadalmi rétegeknek az oktatási rendszeren kívüli tanítását, kiművelését szolgálták.

A Népszava kiadásában 1983-ban jelent meg a *Műveltség, művészet, munkásmozgalom. Tanulmányok a magyar munkásmozgalom kulturális törekvéseiről* című kétrészes tanulmánykötet. Ebben döbbenetes tévedéseket és hazugságokat, vagy éppen a tanácsköztársasággal kapcsolatos félelmetes történelmi torzításokat lehet olvasni, ám most Virizlay Gyulának *A munkásművelődés helyzetéről és feladatairól* című tanulmányából fogok idézni.

P.I.: Látom, rátaláltál az egyik legszárnyalóbb szellemre...

L.S.L.: A korszak megértése sajnos ezt kívánja meg. Virizlay szerint „A munkásművelődés nemcsak kulturális, hanem

politikai kérdés is. Jelentőségét a munkásosztálynak a társadalomban elfoglalt helye és szerepe határozza meg.

A szocializmus körülményei között a munkásosztály mint vezető osztály vállalja és viseli a legtöbb felelősséget a szocializmus felépítéséért. Ezért megkülönböztetett figyelem és gondoskodás illeti a művelődési feltételek javítását, és ezért ez nem kiváltság vagy gesztus. Ez az oka annak, hogy a legfontosabb párt-, állami, szakszervezeti dokumentumok, állásfoglalások, kongresszusi határozatok mindig kiemelten szóltak a munkásművelődés szerepéről, jelentőségéről.

Az egész társadalom kulturális felemelkedése is szorosan összefügg a munkásosztály műveltségi helyzetével, kulturális állapotával. Amilyen mértékben növekszik a munkásosztály műveltsége, úgy tudja mind hatékonyabban betölteni vezető szerepét, történelmi küldetését.

Amikor népünk kulturális felemelkedéséről, a szocialista kultúra fejlesztéséről, a szocialista társadalom művelődésügyi lehetőségeiről beszélünk – a tudományról, a közoktatásról, a közművelődésről, a művészetekről –, amikor azt hangsúlyozzuk, hogy célunk az emberiség által felhalmozott kulturális értékek elsajátítása és birtokba vétele, akkor mindekelőtt a munkások művelődésére kell gondolnunk.”

S még egy rövidebb idézet *A munkásművelődést befolyásoló legfontosabb tényezők* című fejezetből: „A munkásoknak olyan ismeretekre van szükségük, amelyekkel eleget tudnak tenni mind termelési, mind a szélesebb társadalmi feladatoknak, amelyek segítik az ember életének szebbé tételét, élet- és munkakörülményeinek fejlesztését, sokoldalú képességeinek kibontakoztatását. A munkásműveltség tartalmát a társadalmi követelmények, a termelés, a társadalom anyagi szférájának igényei, a közéletiség és a demokratizmus érvényesülése,

a tudomány és a kultúra általános fejlődése, az iskolai és az iskolán kívüli művelődési lehetőségek is befolyásolják.”

Talán eufemizmus Virizlay írását tanulmánynak nevezni, de a szöveg jól jelzi azt a színvonalat és a megközelítés mikéntjét, ahogy a munkásművelődés problémájával foglalkoztak. Arra vagyok kíváncsi, hogy miniszterséged idején, majd azt követően, a nyolcvanas években mit értettetek, mit értett a rendszer a műveltség fogalma alatt? Mennyire voltak komolyan vehetőek a munkásművelődés ügyében tett erőfeszítések, s valóban célja, feladata volt-e a rendszernek, hogy a felemelendő, a politikai irányításba bevonandó társadalmi rétegeket szellemileg is kiművelje?

P.I.: Virizlay lenyűgöző gondolatai után nagyon nehéz a mondanivalómat megfogalmaznom. A rendszer alaphazugsága (amely feltételezi, hogy a munkásosztály hatalmon van és vezető szerepet gyakorol) megkövetelte, hogy a vezető munkásosztály erősítése, még jobb hatalomgyakorlása érdekében annak újabb meg újabb műveltségi feladatoknak kell megfelelnie. Ha ezt a hazugságot félretoljuk, akkor én magam is azt mondom, hogy a munkások művelődése közügy. Igen ám, de az egész rendszer működéséhez az is hozzátartozott, hogy a hetvenes évek közepétől Magyarországon értelmiségellenes akció bonyolódott le, amelyben, az úgynevezett kispolgáriság elleni harcban a munkásosztály valamiféle oltárképpé alakult át: magasztos, a legelképesztőbb jelzőkkel illetett társadalmi osztályként jelent meg. Kádár is a munkásosztály mítoszában hitt, a marxizmus-leninizmus elméletét nem ismerte, az ideológiai megközelítési módokkal nem nagyon gyötörte magát, többnyire pragmatikus volt, de ha a munkásosztályról volt szó, akkor csak könnyes szemekkel, meghatódottan tudott beszél-

ni. Ha valaki a munkásosztályhoz nyúl, annak a kezére rá-
ütünk, ám ha az ellenzék, a kispolgáriság elleni harc került
szóba, akkor abszurdítások tömege jelent meg.

Huszár Tibor is megemlíti monográfiájában, hogy a nyolc-
vanas évekre 30% alá csökkent a fiatal értelmiségiek körében
az MSZMP-tagság. A hatvanas években végbement egy óriási
szociológiai átalakulás a párt tagságában, akkor multa felül a
800 ezret a taglétszám, és az érvényesülés érdekében, a párt-
tagsághoz kötött lehetőségek okán főleg hivatalnokok, értelmi-
ségiek léptek be. A munkásoknak nem sok okuk volt rá, hogy
belépjenek a pártba, és emiatt elindult egy tisztogatási, pártre-
víziós mozgalom, amelyben kikötötték, hogy értelmiségieket
csak nagyon csekély számarányban szabad felvenni a párt-
tagok sorába, munkásokat viszont annál többet. Ez addig az
abszurdításig jutott, hogy ha mondjuk volt egy világhírű éne-
kese az Állami Operaháznak, az értelmiségi mivoltánál fogva
nem léphetett be a pártba, de a kazánfűtőt felvették, hogy
javítsa a számarányokat. Ez a logika működött a rendszeren
belül, aminek a máig ható következménye az, hogy egy-két
nagyszájú mai politikusunk csak azért tudja felemlíteni a pár-
tonkívüliségét, mert annak idején valójában megúsza a párt-
tagságot, egyszerűen a kérelme ellenére sem vették fel.

A munkásmítosz abban is visszaütött, hogy a Kádár-rend-
szernek a konszolidáció után egyetlen látványos politikai pere
volt, Haraszti Miklós *Darabbér* című könyve kapcsán, mert
ez átlépte a tűréshatárt, azt a határt, amelyet a rendszer még
tolerálni volt képes.³ Ugyanis nem más derült ki ebből az

³ Haraszti a hetvenes évek elején a Ganz-MÁVAG-ban, majd a Vörös
Csillag Traktorgyárban munkásként dolgozott, tapasztalatai alapján írta
meg *Darabbér* című könyvét. A kéziratot 1973-ban lefoglalta a rendőr-
ség, és Harasztit államellenes izgatás vádjával 8 hónap felfüggesztett

egyébként eléggé lapos és mindennapi élményeket feltárló műből, mint az a mindenki által tudott titok, hogy a munkások nem érzik a vezető szerepüket ott, ahol dolgoznak. A munkások kizsákmányoltnak, zaklatottnak és mellőzöttnak érzik magukat. Ezt kimondani óriási botrány abban a társadalomban, amely hivatalosan azt hirdeti, amit Virizlay Gyulától lehet hallani.

Még egy érdekesség: a munkásműveltség igénye egy különös gazdaságpolitikai intézkedés hatására vált akuttá. Amikor a gazdasági munkaközösségeket, az úgynevezett gmk-kat engedélyezték a vállalatokban, azaz hogy az állam termelőeszközeit sajátos munkacsoportok magántevékenységekben működtethetik, akkor kiderült, hogy a képzett, művelt munkások azonnal feltalálták magukat és birtokba vették a termelőeszközöket. Egy óriási pauper-réteg alakult ki, a műveltek és rátermettek abban a pillanatban éltek a lehetőséggel, s tudom, hogy vulgárisnak tűnik, de az összes többi ott cselengett és leste, hogy majd a gmk-sok kegyeiből talán neki is jut valami. Ebből, vagyis az üzenen belüli struktúra spontán átalakulásából is látszik, hogy a munkásművelődés igazán sosem volt üzenen belüli művelődés, hanem a helyi közösségeknek a művelődési lehetősége.

L.S.L.: Pedig hosszú dolgozatokat olvastam az üzenen belüli művelődés helyzetéről...

P.I.: Léteztek művelődési házak, bennük a szocialista brigádok művelődési programjaival, ezek hozzátartoztak a mun-

szabadságvesztésre ítélték. A munka 1975-ben Berlinben, 1980-ban Párizsban látott napvilágot, itthon legálisan először 1989-ben, a Harszti-per dokumentumaival kiegészítve jelent meg. – L.S.L.

kásosztály nevében gyakorolt hatalom legitimációs problémáihoz. A művelődésről pedig az volt a véleményem, amit épp a közművelődési törvény expozéjában mondtam el az országgyűlésben, ez olvasható is az általad idézett *Demokrácia és kultúra* című könyvben. Ennek lényege az egész életen át való művelődés volt. Azt az akkor még szinte botrányosnak tűnő dolgot is kimondtam, hogy povedálhatunk közművelődésről, ilyen-olyan művelődési intézményrendszerrel, amíg az iskolát nem tesszük rendbe, hiábavaló az egész. A legfontosabb közművelődési rendszer az iskola, innét kell elindulnunk. Ma is ez a véleményem, az iskolarendszernek a rendszerváltás óta is megtapasztalt pusztulását látva a szavaim ma is aktuálisak. Sajnos kétségbeejtőek a magyar művelődés lehetőségei.

L.S.L.: A személyes életutad felemlegetésekor már szóba került, hogy a nyolcvanas évek elejéig hittel és meggyőződéssel vallottad: a szocializmus az egyetlen olyan rendszer, amelyben a társadalmi igazságosság minél jobban érvényesülhet. Számomra komoly meglepetést okozott az az 1988-ban megjelent köteted, amelyben Bíró Zoltánnal beszélgettek, és amely tartalmazza az akkori országgyűlési beszédeidet. Beszélgetésünk vége felé az 1988 novemberében elhangzott parlamenti felszólalásodból idézek két részt: „Az a kapitalizmus, ami ebben az országban volt, és a nemzet alatti létre kényszerített milliókat, az a kapitalizmus itt nem kell senkinek. Illetve aki-nek az iránt van nosztalgiája, az valami súlyos, katasztrofális tévedésben van. De akkor ehhez hozzá kell tenni valamit. Nos, csak annyit, hogy az a kapitalizmus semmivel sem volt jobb kapitalizmusnak, mint az a szocializmus szocializmusnak, amit mi csináltunk. [...]”

Bizonyos értelemben ki merhetem talán mondani ezt a kifejezést is: a szocializmus lenne a legmegfelelőbb talaj ezeknek a jogoknak és szabadságoknak az érvényesítésére, tekintettel arra, hogy a mozgalom maga ebben a szellemben indult. Hogy ettől eltért? Pontosan erről beszélünk!”

Ezek a citátumok joggal vetik fel a kérdést: hogyan éled meg a mai kapitalizmust? Ma úgy tűnik, hogy a társadalom 90%-a másmilyen kapitalizmust képzelt el magának a hirtelen ránk köszönt szabadság pillanatában. Miközben távol áll tőlem a szocializmus időszaka utáni bármiféle réveteg nosztalgia, aközben az általad 1988-ban elmondottakból és az azóta megélt tapasztalatainkból is felsejlik annak az igénye, hogy lehetne máshogyan, igazságosabban is építeni a társadalmunkat, a demokráciánkat, a gazdaságunkat, amiből aztán egy a maitól eltérő kultúra is kinőhetne.

P.I.: Az akkori szavaimat ma is vállalom. Ám visszatérek még egy momentumra. Némelyek emlékirataikban szemrehányásként emlegetik, hogy én a lakiteleki találkozón a referátumomban demokratikus szocializmusról beszéltem. Ők elfelejtik a frazeológia jelentőségét. Én a frazeológia folytonosságát törtem meg ezzel, mert addig szocialista demokráciáról volt szó, a demokratikus szocializmus pedig az akkori szociáldemokrácia központi gondolata volt, a Szocialista Internacionálé alapelveihez tartozott, és először a német szociáldemokraták fogalmazták meg a Bad Godesberg-i programban 1959-ben, amikor egyszersmind búcsút mondtak a marxizmusnak is.⁴

⁴ A Német Szociáldemokrata Párt 1959-ben elfogadott programja hangsúlyozza, hogy a demokratikus szocializmus a keresztény etikában, a humanizmusban és a klasszikus filozófiában gyökerezik, s elhagyták a marxizmusra és a tudományos szocializmusra való utalást. – *L.S.L.*

Tehát az akkori magyar közegben a demokratikus szocializmus hangoztatása valójában a rendszer átugrását jelentette.⁵ Ugyanez a gondolat vezérelt az 1988. november 24-i parlamenti ülésen, amikor a demokrácia-csomagtervet előterjesztettem: pontosan tudtam, hogy ha azokat a törvényeket, amelyeket indítványoztam, meghozzák, akkor valójában a rendszerváltás első szakasza lezárul. Ugyanis az egyesülési jog helyreállítása volt napirenden. Csak érdekességként, a magyar jogállamiságra, a diktatúra jogállami viszonyára vonatkoztatva említem meg: ezt a kérdést a parlamentáris szabályok szerint csak törvénnyel lehet eltörölni vagy megváltoztatni. (Az egyesülési jogot Magyarországon 1949 februárjában egy belügyminiszteri hivatali rendelettel szüntették meg, és teljesen véletlenül a belügyminisztert akkor Kádár Jánosnak hívták...)

⁵ 1989 júniusában Stockholmban ülésezett a Szocialista Internacionálé, ahol elfogadták azt az Elvi Nyilatkozatot, amely a szociáldemokrácia, a demokratikus szocializmus alapértékeivel foglalkozik. „A demokratikus szocialisták egy olyan demokratikus világtársadalmat kívánnak megvalósítani – írja Bihari Mihály a *Szocializmuselméletek és -ideológiák* című tanulmányában –, amelyben összekapcsolódnak egymással a *szabadság*, az *egyenlőség*, az *igazságosság* és a *szolidaritás* értékei. A demokratikus szocialisták ismételten elhatárolják magukat a kommunista szocializmusoktól. »A kommunizmus elvesztette azt a vonzerőt, amellyel rendelkezett a munkásmozgalom egyes köreiben, vagy egyes értelmiségiek között az októberi forradalom után, vagy a fasizmus elleni harc idején.« Az Elvi Nyilatkozat elítéli a sztálinizmus bűneit, a tömeges üldöztetést és az emberi jogok megsértését, amelyek »hiteltelenítették a kommunizmus eszméjét, mint a demokratikus szocializmus alternatíváját, vagy mint a jövő modelljét«. A szovjet típusú diktatórikus kommunizmusok, kommunista szocializmusok végérvényesen – nem csak ideológiai és elméleti alapon, hanem gyakorlatilag is – vereséget szenvedtek, nemcsak a liberalizmus és a konzervativizmus elméleteivel és politikai gyakorlatával szemben, hanem a kommunista és fasiszta szocializmusok elméletével és gyakorlatával szemben is.” – L.S.L.

Térjünk vissza a napirendhez. Az egyesülési jogon kívül a gyülekezési jogról és a sztrájkjogról volt szó, de indítványoztam a népszavazás intézményesítését is. Az addigi magyar közjog ezt nem ismerte. Az már csak a sors iróniája, hogy ellenem használták először, de ma már nem bánom, ha visszatekintek. A lényeg az, hogy ezek voltak napirenden, és emiatt tartottam politikai expozét az Országgyűlésben, ahol kellő ijedelmet sikerült generálni.

L.S.L.: Milyen politikai háttere volt a beszédnek?

P.I.: A reformkörök akkor már működtek, főleg az egyetemi berkekben volt némi önkritikus felbuzdulás, azon kívül volt néhány kiváló szakértő a környezetemben. Az indítványt hivatalosan olyan képviselők terjesztették elő Király Zoltánnal az élen, akiket '85-ben úgynevezett spontán jelöltek közül választottak meg a hivatalos jelöltekkel szemben. A szakértők között olyan, a kodifikációs aspektusok helyes kezelésében segítő jogászok foglaltak helyet, mint Bihari Mihály vagy Kukorelly István. A fogadtatásra visszatérve: többeknek rettenetes rémület ült ki az arcára a diktatúrában száműzött fogalmakat hallva. És mindehhez egy általános alkotmánymódosításra volt szükség. Az országgyűlés nem is tudott dönteni, viszont hozott egy dodonai döntést, amelyben a kecskére bízták a káposztát: a határozat úgy szólt, hogy halassza el az országgyűlés az állásfoglalást, és Pozsgay Imre elvtársra bízzák rá a törvények előkészítését. Ezt jól is tették: januárban már megvolt az egyesülési törvény. Világos, hogy mitől féltek: ahol az egyesülési jogot helyreállítják, ott a többpártrendszer sem lehet tovább elszabotálni.

L.S.L.: A beszédben is utalsz a többpártrendszerre...

P.I.: Igen, így van. Ehhez kapcsolódik a gyülekezési jog, ami tulajdonképpen közvetlen népi megnyilvánulásra ad lehetőséget. A sztrájkjogot egészen abszurd kérdésekkel próbálták akadályozni: ha egyszer a munkások a tulajdonosai a társadalmi tulajdonnak, akkor önmaguk ellen fognak sztrájkolni? Nem, a munkaadók ellen sztrájkolnak. Végül tavaszra mindegyik kérdést lezártuk, s az elfogadott jogszabályokkal a hátunk mögött vághattunk bele a politikai egyeztető tárgyalásokba. Kádár menesztése-leváltása után élenkült, színesedett a magyar politikai élet, ráadásul Grósz is sikerül rákényszerítenünk, hogy váljék meg a miniszterelnöki poszt-tól (ugyan előzetesen megígérte, ha pártfőtitkárrá választják, akkor ezt meg is teszi, de aztán mégis nagyon ragaszkodott a székéhez). Kellett persze egy-két bukás is a Grószpolitikában ahhoz, hogy ez bekövetkezzék. Gondolj csak a szégyenletes amerikai útra, amely mindaddig jól működött, ameddig a disneylandes látványtervekbe illett, de a magyar emigrációval való találkozáskor megbukott. A másik a Nicolae Ceaușescuval való találkozás 1988 szeptemberében: a csőd legmélyebb pontja és legszörnyűbb megnyilvánulása. Ezek után sikerült rábírní arra, hogy a miniszterelnöki poszt-ról távozzék. Miért ragaszkodott hozzá, ha még Kádárnak sem kellett? Kádár az Kádár volt a világ szemében, a világ többnyire a reális hatalmat ismerte, de hogy ki az a Grósz, nem tudták, viszont a miniszterelnöki pozíciónak akkor is járt a maximális megbecsülés. Így végül aztán gondolt egyet, és Németh Miklóst javasolta miniszterelnöknek. Itt is melléfogott, mert azt hitte, hogy egy abszolút lojális beosztottat kap Németh személyében, valójában, hála Istennek, ő is tudta

a helyét '89 februárjától, és mentek a dolgok a maguk útján, de ez már a rendszerváltás története.

Visszatérve a kérdésedhez: mi a rendszerváltásban nem a kapitalizmus helyreállítására törekedtünk, hanem a szabadság és a demokrácia helyreállítására. Hogy a nép maga milyen módon rendezkedik be a szabadságban és a demokráciában, az másik kérdés. Mi naivan azt hittük, hogy ebben a folyamatban komoly szerepünk és lehetőségünk lesz, aztán hamar kiderült, hogy más irányt vesz a történetünk, s persze a Nyugat magatartása is megtette a magáét. Már korábban is jeleztem, nem volt összeesküvés, nem ilyesmire gondolok. 1989-ben előttem a világ minden ajtaja nyitva volt, a pápától George Bush elnökig, nem akarom sorolni, ki mindenkivel tárgyaltam többször is; Margaret Thatchertól és II. János Pál pápától is azt a tanácsot kaptam, hogy csak nagyon óvatosan, Moszkvára tekintettel kell minden lépést megtenni. Ők azért tudták, miről van szó. Hanyatlásában, végvonaglásában is ott lebegett a világ fölött: ha nem sikerül a szovjet hadsereg kezét lefogni, akkor ez a hatalmas pusztító hatalom katasztrófát is előidézhet. A hatalomféltő reflex viszont erősebbnek bizonyult, ez az egyetlen érdeme Gorbacsovnak, amit hajlandó vagyok elismerni. Hála Istennek, így alakult a dolog. Gondold meg, hogy a Varsói Szerződésnek és a Déli Hadsergcsoporthoz a Magyarországra helyezett, lezüllött csapatai akkor már martalócként viselkedtek, a lakossággal való kommunikációjuk az üzletelésre és a lopásra korlátozódott.

L.S.L.: Mi gimnazistaként pálinkával üzleteltünk velük, a fehérvári laktanya melletti szakközépiskola büféjében állítólag még kézigránátot is árultak. Emlékszem, amikor egy családi ünnepen bekiabáltak a benzint áruló orosz katonák

nagyapámék sárbogárdi udvarába, majd slaggal szívták le a ZIL üzemanyagtartályából a benzint, amit az általuk adott kannákkal együtt is csak feleannyiért értékesítettek, mint amennyibe az ÁFOR-kutakon került az üzemanyag.

P.I.: A gyermekkori tapasztalataid alapján te is elhiheted, hogy könnyen kialakulhatott volna olyan helyzet, hogy az egyik parancsnokság, Berlinben mondjuk, kijelenti, hogy Moszkva elárulta a kommunizmust, mi nem engedelmeskedünk. A kezükben voltak az eszközök. Tehát ezeket a kockázatokat is magában hordozta a rendszerváltás. Teller Ede kérdezte tőlem Stanfordban, hogy Gorbacsovnek milyen érdemeket tulajdonítok, és hogy miként látom a csillagháborús tervet. „Professzor úr, tudom, hogy magának mi dolga volt a csillagháborús tervvel – válaszoltam –, az is kétségtelen, hogy az mutatta meg, hogy a Szovjetunió stratégiaileg is kiesett a versenyből. Ám a rendszer amúgy is megdőlt volna, s ebben Gorbacsovnek az az érdeme, hogy lefogta a szovjet hadsereg kezét.”

Egyetemi hallgatóimtól szoktam megkérdezni, hogy milyen párt műhelyéből származik a jóléti állam és a szociális piacgazdaság definíciója. Reflexszerűen vágják rá, hogy szociáldemokrataéból. Majd leesik az álluk, amikor közlöm, hogy két konzervatív politikus, Konrad Adenauer és Ludwig Erhard kereszténydemokrata politikusok dolgozták ki, mert akkor még tudták, hogy Németország és Európa újjáépítéséhez társadalmi békére van szükség, ezért a kapitalistát rá kell kényszeríteni arra, hogy a tőkét társadalmi célokra is fordítsa.⁶

⁶ A Kereszténydemokrata Unió (Christlich Demokratische Union Deutschlands – CDU) Németország nagy konzervatív néppártja, amelyet 1945 júniusában alapítottak. A CDU 1949-től 1963-ig Konrad

Ez a lényege a jóléti államnak. Mindez a szovjet veszedelem árnyékában történt, ám mihelyt elhárult az a világpolitikai veszély, amit a Szovjetunió jelentett, abban a pillanatban elsöpörték a jóléti államot, a szociális piacgazdaságot, és abban a pillanatban a Kelet-Európában megnyílt piacok zsákmányterületté váltak, nem pedig újjáépítendővé. Pedig ha egy normális Európában élünk, akkor a mi térségünket újjáépítési területként kellett volna kezelni, ehelyett azonnal zsákmányterület lett belőle, mert elmúlt a veszély: jöhetünk-mehetünk, foglалhatjuk, ami nekünk kell. Ezt egy példán is érzékeltethetem: gondold meg, a francoizmus, a portugál diktatúra, a görög ezredesek bukása után azonnal felvették őket a Közös Piacba, pedig gazdaságilag semmivel sem álltak jobban, mint mi '90-ben, pusztán azért, nehogy szovjet befolyás alá kerüljenek. Tehát a saját stratégiai érdek felülírta az elveket. A Szovjetunió eltűnt 1991-ben, még egy utolsó szuszszanása volt '91 augusztusában, a sztálinisták megmozdulása: Jelcin felállt a harckocsi tetejére, majd a Szovjetuniónak búcsút mondtak. Ennyi. A tőkéről pedig az a véleményem, hogy úgy látszik, a piac és a tőke megkerülhetetlen. De a piac és a tőke, ha önnön törvényeire hagyatkozik, elpusztítja az emberiséget. Tehát zablát kell vetni a tőkére, és kell olyan politikai erő Európában, amely ezt meg tudja tenni, mert ha a tőke öntörvénye érvényesül, látjuk, hogy milyen következményekkel jár, most itthon is megtapasztalhatjuk.

(2008. március)

Adenauer kancellár vezetése alatt szociális piacgazdaságot kívánt megvalósítani. Ebben Adenauer legfőbb partnere a német gazdasági csoda atyja, Ludwig Erhard gazdasági miniszter volt, aki három évre követte is a kancellári székben. – *L. S. L.*

Függelék

Verspäteter geistiger Systemwechsel

Heute lesen rund 40 Prozent der Ungarn mindestens ein Buch pro Jahr. Die Tendenz ist eindeutig fallend. Während des kommunistischen Regimes und unmittelbar nach dem Mauerfall hatten noch 60 bis 65 Prozent der Ungarn regelmäßig zum Buch gegriffen. Zum Jahrtausendwechsel waren es noch etwa 50 Prozent.

Rückläufige Leseanteile sind keine ungarische Besonderheit. Weltweit verliert das gedruckte Wort an Bedeutung, immer mehr bestimmen die elektronischen Medien den Alltag der Menschen. Sich verändernde Wertesysteme und ein Überangebot des liberalisierten Medienmarktes tun ein Übriges, dass es das traditionelle Buch immer schwerer hat.

Die vergleichenden europäischen Untersuchungen zeigen, dass sich Ungarn in punkto Lesekonsum im Mittelfeld bewegt. Lediglich beim Besuch von Bibliotheken liegt Ungarn unter dem europäischen Durchschnitt. Anders wiederum sieht es beim Besitz von Büchern aus: Ungarn haben überdurchschnittlich viele Bücher in ihren eigenen vier Wänden angesammelt.

Die finanziellen Einschnitte der Regierung unter Ferenc Gyurcsány, der knapp fünf Jahre bis April 2009 als Ministerpräsident an der Macht war, bei Institutionen der öffentlichen Bildung wie Bibliotheken, Museen und Kulturzentren fielen

besonders stark aus. Die Folge: Bibliotheken müssen Mitarbeiter entlassen, Neuanschaffungen stornieren und Öffnungszeiten einschränken. Im Sommer 2009 wurden in den großen öffentlichen Einrichtungen immer öfter Zwangsurlaube verordnet, unter anderem auch in der ungarischen Nationalbibliothek. Weitere öffentliche Bibliotheken werden folgen.

Im Land sieht sich der Kultursektor mit immer gravierenden Problemen konfrontiert. Diese verlangen nach nationalen Lösungen, vor allem weil der Staat sie hauptsächlich selbst verursacht hat: Die vergangenen Regierungskoalitionen haben die Aufrechterhaltung und Pflege der nationalen Kultur allein in die Hände der ungarischen Gesellschaft übertragen. Der Staat zog sich mehr und mehr zurück.

Rückzug des Staates

Daran ist nicht nur die Wirtschaftskrise schuld. Auch Inkompetenz verantwortlicher Politiker und deren Ignoranz gegenüber der Kultur spielen eine Rolle. Gleichzeitig wird die Kluft zwischen Vermögenden und Armen im Lande zusehends größer, so dass immer weniger Menschen in der Lage sind, sich Zugang zu Kultur zu verschaffen. Staatliche Mittel werden durch diverse Verwaltungs- und Stiftungskanäle oft ungerecht verteilt. Ein Großteil des Geldes fließt in die Hauptstadt Budapest und die großen Städte, so dass die Landbevölkerung stark benachteiligt wird.

Während sich der Staat zurückzieht kümmert sich keiner um Alternativen. Kultursponsoring und die nötigen staatlichen Rahmenbedingen sind in Ungarn noch nicht weit entwickelt. Kulturinstitutionen trocknen also weiter aus, das

kulturelle Leben verliert an Niveau, immer weniger Menschen interessieren sich für Kultur. Dies ist auch einer der Gründe, warum in Ungarn immer weniger gelesen wird.

Die Konsequenzen der zurückgehenden Lesekultur zeigen sich am sichtbarsten in den PISA-Studien der vergangenen Jahre: bei Lesefähigkeiten und Textverständnis schneiden fünfzehnjährige ungarischen Schüler nicht besonders gut ab, sie befinden sich im unteren Drittel der untersuchten Länder.

Hinzu kommt: Literatur selbst ist immer mehr dem Zeitgeist unterworfen. Sie bietet keine Welterklärungen und ist immer seltener ein wichtiges Instrument der moralischen und geistigen Bildung. Das Buch gehört auch nicht mehr zu den primären Informationsquellen. Eine Konsequenz: Zwei Jahrzehnte nach Fall des Eisernen Vorhangs fehlen in Ungarn noch immer solche großen literarischen Werke, die die Folgen des Kommunismus aufarbeiten, oder eben helfen, die postsozialistische und wild kapitalistische Welt zu verstehen.

Dass dies nicht so sein muss zeigen andere mittel- und osteuropäischen postkommunistischen Länder. Dort sind genau solche großen Meisterwerke der Literatur geschaffen worden, die zum Verständnis der jüngeren Vergangenheit und zu einem neuen nationalem Selbstbild beitragen.

Dies heißt nicht, dass die ungarische zeitgenössische Belletristik nicht reich an guten Werken ist. Die Autoren entsprechen meist der Erwartung, ein Buch müsse amüsant sein. Deswegen dürfen wir uns auch nicht wundern, dass Imre Kertész nur nach der Nobel-Preisverleihung in die Liste der fünf meistverkauften Schriftsteller aufsteigen konnte, und auch dann nicht mit seinem preisgekrönten Werk, „Roman eines Schicksaallosen“. 2003 wurden von seinem

Buch „Liquidation“ 30 000 Exemplare verkauft, während der erste und zweite Platz der Bestsellerliste von dem unter englischem Pseudonym publizierenden László Lőrincz L. eingenommen wurde: Mit „Siva tanzt wieder“ (140 000 Exemplare) und mit „Die Werwölfe im Schloss“ (70 000 Exemplare). 2004 kam der gleiche Autor mit neuen Büchern wieder auf die ersten beiden Plätze, während Kertész es nicht einmal unter die ersten fünf schaffte. Dies wiederum gelang Miklós Vámos als einzigem anspruchsvollen ungarischen Schriftsteller.

Die Fakten zeigen, dass die im Westen berühmt gewordenen ungarischen Schriftsteller zu Hause nicht zu den meist gelesenen gehören. Offensichtlich ist zudem, dass es außergewöhnlich gute und in Ungarn viel gelesene Schriftsteller gibt, die jedoch kaum oder nur sehr mühsam ins Ausland kommen. Ein Grund hierfür ist nicht nur das fehlende Interesse ausländischer Agenturen, sondern das mangelnde Engagement der ungarischen Kulturinstitutionen. Neue Bücher sind allein den Marktmechanismen und dem Wohlwollen der Medien ausgeliefert.

Die Werke ausländischer Schriftsteller nehmen einen immer größeren Anteil in den Regalen der Buchhandlungen ein. Im vergangenen Jahr stammten mehr als die Hälfte der Titel aus dem Ausland, ihr Anteil bei den verkauften Exemplaren betrug 75 Prozent. Während der Buchabsatz insgesamt rückläufig ist, schwindet der von ungarischen Autoren überproportional. Gleiches gilt für die klassische Belletristik. Zeitgenössische Werke machen nun mehr als drei Viertel der aktuell veröffentlichten Literatur aus.

Anspruchsvolle Literatur wird von neuen Bestsellern und non-fiction Büchern verdrängt. Nach dem Systemwechsel

1989 nahm das Interesse an den Schriftstellern aus Übersee, etwa an den Bestseller- und Thrillerautoren Danielle Steel, Robin Cook und Steven King, sprunghaft zu.

Die wertvolle zeitgenössische Literatur wurde früher hauptsächlich von Menschen mit höherer Schulbildung gelesen, jedoch stieg die Anzahl der intellektuellen Leser nicht, obwohl sich in den letzten zwanzig Jahren viel mehr Jugendliche an Universitäten einschrieben.

Wie in vielen anderen Ländern waren den letzten Jahren bei Jugendlichen Dan Browns „Da Vinci Code“ und JK Rowlings „Harry Potter“-Bände große Erfolge, sie hatten Verkaufszahlen von über 200 000 Exemplaren jährlich.

Während ungarische Verlage und der Buchhandel zu den ältesten des europäischen Literaturbetriebs gehören, beherrschen heute multinationale Firmen den Markt. Nur drei Konzerne besitzen nicht nur Einzelhandelsketten, große Buchkaufhäuser und riesige Lagerhallen, sie kauften zudem die alten, schon zu Zeiten des Sozialismus berühmten Verlagshäuser auf. Damit brachten sie die kleinen, unabhängigen, Verlage, die nicht über eigene Vertriebswege verfügen, in Bedrängnis. Diese müssen heute nicht nur mit Kapitalmangel kämpfen, sondern auch große Risiken auf dem Markt eingehen.

Die Konzerne kontrollieren, welche Bücher sie an die kleinen Buchhändler weiterschicken. Die Kleinhändler sind also den Großhändlern ausgeliefert. Da die multinationalen Firmen nur auf höchstmöglichen Profit spekulieren, geben sie gut gehende Bücher nicht an die kleinen Läden weiter, sondern verkaufen sie selber. Die Bücher, die sie als nicht so profitabel einschätzen, reichen sie an die Kleinhändler weiter. Diese Bücher sind meist die anspruchsvollen Werke, die

die Buchhandlungen nicht gut unters Volk bringen, da das Marketing fehlt. So bleiben die kleinen Läden auf ihren Büchern sitzen.

Die Marktstruktur ist heutzutage so deformiert, dass die kulturelle Öffentlichkeit in Ungarn gefährdet ist. Wichtige Bücher kommen nicht in den Handel, und das Zielpublikum erfährt nichts von ihrer Existenz.

Die Regierung lässt den Kultursektor durch Unterfinanzierung immer weiter austrocknen. Gegenreaktion der Kunst und von Teilen der Medien ist eine Art Elitefeindlichkeit. Das ist keine neomarxistische Tendenz, es ist eher Enttäuschung über die neue politische Elite, die sich nach dem Fall der Diktatur nur teilweise erneuerte. Während das Ansehen der Politik immer weiter sinkt und damit die Akzeptanz der aktuellen politischen Klasse beim Volk, ist es verständlich, dass die politische Elite mit Legitimitätsproblemen zu kämpfen hat.

Die immer stärker werdenden elitefeindlichen Stimmen fördern politisch radikale Gruppen. Postkommunistischen Kreise instrumentalisieren dieses Phänomen für ihre Interessen in enger Zusammenarbeit mit Journalisten und Intellektuellen.

Daher kann in Ungarn zwanzig Jahre nach dem Sturz der Diktatur noch immer nicht von einer stabilen Wertordnung der Gesellschaft gesprochen werden, in der sich Institutionen selbst regulieren und kontrollieren oder zivilgesellschaftlich erschaffen werden.

Auch bei der Literatur spricht der Schriftsteller János Sebeőök von einem verspäteten geistigen Systemwechsel. Seiner Meinung nach „ist die Literatur psychologisch heutzutage noch immer eine politische Erscheinung, während die

Malerei eine künstlerische ist. Die Literatur ist bis heute noch immer der Simulations-Schauplatz der politischen Konflikte.“

*Aus dem Ungarischen von Orsolya Kurucz
(2009)*

Literature, Publishing, and Reading in Hungary

During the last two decades, we have witnessed significant changes in the domain of the culture of reading and especially in that of the reading of books in Hungary. Sociologists specialized in reading consider those who read at least one book a year to be book-readers. The researches of cultural sociologist Ferenc Gereben show that in this respect approximately 40–42 percent of the Hungarian society today is considered to be reading books. The trend is clearly a negative one, this data used to be 60–65 percent during the last decade of the communist system and even in the first years following the change in the political system. By the turn of the century we could still speak about fifty percent – thus the continuous decline is evident.

This is obviously not a strictly Hungarian characteristic. The positions of traditional reading based on printed media have weakened everywhere in the world; mass communication through the Internet and electronic media, as well as the powerful change in the system of values are results of the global liberal free-market system. According to European comparative analyses, the social spread of reading in Hungary today is average. Our library-going habits are in a worse state than those of reading, they are way below the European average, nevertheless in what pertains to collect-

ing books and establishing home libraries, Hungary is above the European average.

The index of visitors of Hungarian public libraries is liable to further decline as the severe cut-back measures implemented by the Gyurcsány government have a strong impact upon institutions of public culture (libraries, archives, museums, and cultural centres), and upon the local authorities sustaining these institutions. Libraries have three ways to react to the unprecedented budget cut-backs implemented in 2009, to the five years of continuous reduction of the sum of the public-culture norm that fails to cover the costs of the obligatory tasks prescribed by the state, anyway: by reducing the staff of specialized workers, by severely cutting back the funds invested in buying new books or by reducing the number of opening hours. Researchers have grown accustomed to accept longer and longer forced vacations during the summer in all the research services of the great national public institutions, including the National Library, and this situation is expected to spread over to public libraries in the future.

Consequently in Hungary, in the domain of culture, we are facing increasingly severe problems in what pertains to cultural administration. These require state-level solutions, especially as the state itself has generated the greater part of these problems when the liberal-socialist coalition and the socialist government after the collapse of the coalition have left the Hungarian society totally alone in solving the problems of maintaining and preserving the national culture. In Hungary it is not only the economic crisis to be blamed for society having been abandoned by the state, further reasons for this are the impotence of political actors in competent

power positions and their intentions that run counter to public interests. Thus the greatest of great problems is the fact that owing to increasing social differences, the number of persons with access to cultural goods is lesser and lesser, while the measure of partaking in cultural goods is also varied. The problem is that the distribution of lessening resources granted through political channels (state, local government, and public foundation funds) meant to serve the production and preservation of cultural values is often highly unbalanced, the province being in disadvantage and professional aspects being overwritten by political interest and will.

Local governments, left in difficult situations by the state through budget cut-backs, have kept withdrawing from financing cultural projects, while nobody seems to secure complementary resources. Private sponsorship in culture, in terms of its possibilities, culture, and legislation, does not go beyond an elementary level. As an outcome of all these factors, the Hungarian system of cultural institutions has shrunk, the standard of institutions and cultural life dropped, citizens are consuming much less cultural products on a lower level than before, and traditional reading has decreased.

The short-term consequences of the loss of interest in reading are obvious in the PISA evaluations elaborated through the latest years: according to research on the reading abilities and understanding of schoolchildren, Hungarian pupils aged 15 are heading the third third of the list.

The change in the system of values, with its shift of emphasis to self-asserting attitudes and utilitarianism, has had significant impact upon literature and the culture of books. The ways of life promoted in the media, the changing tastes, and the weakening moral norms restructure the ways of

spending one's free time; thus books, novels are no longer tools for moral and spiritual development, while printed media products are at the end of the line in what concerns the gathering of information. This has produced its results in Hungarian literary prose as well, where, during the last decades, there has been a lack in works that would contribute to the processing and understanding of the traumas caused by the communist dictatorial system or to the understanding of the chaotic relations characteristic of the post-socialist world of rampant capitalism. The problems are similar in other domains of art as well, especially in the case of movies addressed to the masses. While many sustain that all this is due to the fact that we are not living in an age of synthesis, the tendencies at work in Eastern and Central European post-communist countries are exactly the opposite: great intellectual performances, works of art, novels, and movies contribute to the collective process of self-understanding, and here we could list examples from Germany, Poland, the Czech Republic or even Romania. By this I do not wish to imply that contemporary Hungarian literature lacks valuable pieces. A great number of people are producing literature in Hungary today, and despite the fact that prose and the novel have acquired increasingly important roles in the culture of and commerce with books, we still have over a thousand of excellent and average poets. Published volumes show a different percentage in comparison to that of authors: in 2004, for instance, almost two thirds of books of literature published were novels and short stories, with a share of 88% in what pertains to circulation. In that year, 2319 works were published, in a total number of 9 million 400 thousand issues.

Literary works today comply first of all with the requirement of being entertaining, which is not only valid for pulp fiction and other forms of recreational reading. This is why it is no surprise that it was only after he had been awarded the Nobel prize that Imre Kertész could be listed among the first five Hungarian authors with the greatest number of issues sold and not even then with *Sorstalanság* (*Fateless*). In 2003, 30 thousand copies of his book *Felszámolás* (*Liquidation*) were sold, while the novel *Síva újra táncol I–II.* (*Shiva Is Dancing Again*) by László L. Lőrincz,, who publishes sci-fi novels and adventure stories under an English pseudonym, which occupies the first two positions in the list, was sold in over 140 thousand copies and *A vérfarkasok kastélyában* (*In the Mansion of Werewolves*) in over 70 thousand copies. While Lőrincz has kept his first two places with two new novels in 2004, Kertész has failed to make it again to the first five positions. The only author of quality literature to be included was Miklós Vámos; nevertheless, the majority of literary critics consider his work to be light reading.

The data show that Hungarian writers promoted in the West are not at all among the most popular authors, which is not a problem in itself as the situation of quality literature is much the same elsewhere in Europe as well. The situation is stranger in the case of excellent and popular Hungarian authors (for instance, István Szilágyi, known in the German-speaking countries as well), valued by the Hungarian laic and professional public as well, whose books are bought and also borrowed from public libraries, nevertheless they are either unknown or just barely known abroad. This is not the fault of foreign agencies but that of official Hungarian organizations providing information or the Hungarian pub-

lishing circles that partially live on public money. One might discover behind this phenomenon the severely distorted structural problems of Hungarian publicity, namely that the publicity of delivered values is limited both in public and in private media, and that it heavily depends upon the value-preferences of economical-political-cultural groups and communities of interests behind these media as well as upon the personal or group interests of their opinion leaders. The divided nature of the literary scene, and the intelligentsia in general, today is not of an aesthetic but of a political nature, there being many progressive or even avant-garde artists among authors who profess conservative political values, in almost all the domains of art. Their marginalization is first of all due to the fact that they assert their political views, while all attempts to present them in Hungary and abroad, at best, as dated or, in a worse case, as politically marked is only an easily traceable side-effect.

We also have to note that during the last few years the issues of foreign authors published in Hungary increased and they represent a significant percentage of published literature. Almost half of the books published lately have foreign authors, while their impression percentage is above 75%. Nevertheless, the number of sold copies is slightly but constantly decreasing. The number of copies of Hungarian authors is also decreasing, at a greater pace than that of foreign authors, unfortunately. The average number of copies per volume is low in the case of Hungarian writers, only one fifth of that valid for foreign authors. The so-called classical literature has been losing its popularity, which is apparent both in publishing and selling data. The works of contemporary authors represent more than three quarters of liter-

ary publishing (which includes lighter genres as well, since statistic data are not assembled along aesthetic categories). The works of living authors published, as already hinted at, are first of all novels and short stories, while both for Hungarian and foreign authors the weight of entertaining literature is significant. There has been a significant change in the domain of youth and children's book publishing after the turn of the century. Between 2000 and 2004, 2841 such books were published in over 11 million copies. The number of titles and that of copies have been continuously increasing. The average impression per work is over three thousands.

Both Ferenc Gereben and Attila Nagy, with important work in the realm of the research of reading, describe the decline of interest in the reading of quality literature as a tendency of commercialization and practicality. Thus traditional and valuable literature loses ground, while best-sellers, light reading, and science fiction gain attention. Another important characteristic of the structure of books read is the decline of preference for Hungarian authors and a spectacular rise in interest for American authors after the change in the political regime (Danielle Steel, Robin Cook, and Stephen King). One of the great successes of the last few years is for example Dan Brown's *The Da Vinci Code*, while among the youth the Harry Potter series has been the absolute hit, with a yearly average of sold copies over 200 thousands. According to Gereben, "quality contemporary literature is traditionally reading for those with the highest degrees; nevertheless, despite a spectacular increase in the number of undergraduate students, the percentage of the named genre within all the books read at

present is even below the 5% valid for times before the change in the political system”.

The market organization of Hungarian book publishing and commerce is among the oldest professional associations in Europe. The voluntary association of companies that produce 85–87% of the publication and production value of the Hungarian book market consists of companies in Hungarian, foreign or mixed ownership. Their first legal predecessor, *Pesti Könyvárusok Grémiuma* (Association of Pest Booksellers) started functioning in 1795. In 1878, it adopted the name *Magyar Könyvkereskedők Egylete* (Union of Hungarian Book Merchants) which was modified in 1919 to *Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete* (National Union of Hungarian Publishers and Book Merchants). Another such association is *Könyves Szövetség* (Book Association), the members of which are usually also members of the National Union of Hungarian Publishers and Book Merchants. The Book Association is the association of companies and foundations publishing quality contemporary literature, having an important professional role but a very low market share. The founding of their association was made necessary by an unprecedented European concentration of capital accumulated during the last decade owing to insufficient legal regulation of the domain. In Hungary at the present moment, three groups of companies determine the greater share of publishing, wholesale, and retail market of books. The fact that the three holding-like company groups control not only retail networks, great bookstores, and wholesale book stocks but also old, brand-like publishing houses partially founded during communist times renders the situation of publishing houses with-

out their own distribution network and that of small, independent, rural bookstores impossible. These actors have to fight a lack of capital, while their market risk is enormous: while publishers bear the costs of publishing, they can only sell their books in a system of commissions with a margin between 45 and 55 percents, and with a payment deadline of 30–180 days after the payoff following the selling of books. In case of publishing houses belonging to great company groups, this risk is at minimum, and their commercial background is extremely strong; moreover, they claim state support for works of literature, thus quite often they do not finance or only partially finance the publishing of quality books from the profits generated by their commercial activity and the publishing of pulp fiction. The risk of small bookshops is high because most of the time wholesalers do not commission their books to them, they are compelled to pay the merchandise with a 20–30 percent margin in advance; thus, their capital is in the books, they bear the risks of commerce, while wholesalers can use the money from publishers until the payoff period or until the deadline following the next payoff. This market structure is unhealthy and is tailored to political and economic interests that are already a threat to Hungarian cultural publicity. It can happen, for instance, for important books not to be able to get published or be published by small publishing houses and never make it to the public having no access to wholesale commercial chains. If, owing to the distortion in the structure of publicity, readers know nothing of a certain book, they cannot force its turnover by placing orders in bookshops.

In Hungary today, there are very different opinions in circulation concerning social organizations and the spiritual-

political groups in the lead of our society. While in public everybody speaks about the reinforcement of civil society and the importance of support for politically independent unions, associations and professional groups, the experience of organizations with sound traditions is that all this is mere rhetoric. The survival and development of independent organizations, their democratic control expressed by means of their activity in the representation of interests, is a burden to the political leadership of the day. While the prestige of politics is in fast decay, and the current Hungarian political class loses ground in society, the elite facing severe problems of legitimacy is, understandably, trying to render the situation of competent intellectual groups impossible. The simplest way in this respect is the withdrawal of resources.

As a counter-reaction, both in the arts and in the public discourse controlled by the media, an anti-elite voice is making itself heard. This is not a neo-Marxist trend. It can rather be explained with a disappointment with the new, or partly new, political class after the change in the political regime, and with the misinterpretation of a phenomenon in mass culture, according to which the boundary between elite and popular culture is fading and a value-based differentiation is no longer acceptable.

The new vigour of anti-elite voices contributes to the emergence and strengthening of political extremes as well as favouring the interests of post-communist economic and political circles and affiliated journalists and intellectuals, who exploit this phenomenon in service of their own political objectives. Unfortunately, these are self-evicting tactics as they overlook the fact that the anti-elite attitude, profitable on short terms, leads in the long run to wide social

disappointment, even to anarchy. Whereas if they are aware of all these, they have reached the most dangerous stage of political cynicism.

In Hungary, twenty years after the collapse of dictatorship, a sound social system of values is still something to be wished for and the social structure still lacks self-organized social organizations. This is especially valid for literature, owing to the fact that, as writer János Sebeők contends, "the change in the mental system has still not happened yet." He thinks "psychologically, literature is to this very day a political phenomenon, while painting, for instance, is and artistic one. Literature is still the simulation ground for political conflicts. Party politicians are the generals, while writers are the tanks on the map. Even if the presence of politics in literature is often quite indirect. There are no orders, there is no party centre; nevertheless, there are certain dangerous relationships at work. There is a cruel competition going on and some people are obviously faster to reach the finish line in this game than others."

This is the background for interpreting the situation of various writers' organizations. The biggest organization, having the amplest activity at present, is Magyar Írószövetség (Hungarian Writers' Association) founded in 1945, owning various publishing houses, magazines, and a huge library. During communist times, on several occasions the Association became a token, a tool of the political power; nonetheless it also had periods of glory: many members of the organization played important roles in the 1956 revolution. The organization was re-founded and made totally free from its former communist character prior to the change in the political system. Today it has nearly a thousand mem-

bers, with almost one third of them belonging to Hungarian communities living in minority conditions in the neighbouring countries. Two organizations founded on age-criteria are at work beside the Writer's Association: the József Attila Kör (József Attila Circle) founded during the socialist regime and the Fiatal Írók Szövetsége (Young Writers' Association) founded 11 years ago and having reached significant professional prestige since then. The Szépírók Társasága (Society of Belletrists) founded at the middle of the nineties gathers excellent writers who have left the Hungarian Writers' Association. The membership of this organization is approximately one quarter of that of the Writers' Association. The Hungarian Writers' Association, the József Attila Circle and the Society of Belletrists are active members of the EWC (European Writers' Congress), seated in Brussels, just as Erdélyi Magyar Írók Ligája (League of Hungarian Writers in Transylvania), the organization representing the interests of Hungarian writers in minority in Romania.

*Translated by Noémi László
(2009)*

Равенство шансов в современной венгерской литературе*

Сегодня в Венгрии и, собственно говоря, на всей венгероязычной территории, литературная жизнь кипит. Это обнаруживается прежде всего в численности писателей и поэтов и в массе произведений художественной литературы, а не в общественной значимости литературы или в ее качестве. Когда рухнула социалистическая диктатура, многим думалось, перед писателями открылась та возможность свободного творчества, которая будет вербовать новых и новых читателей венгерской литературы, имеющей большие традиции.

Однако наступившая свобода привела к однозначной потере престижа венгерской литературы. Она произошла по двум причинам. С одной стороны, литература потеряла свойство клапана, которое в годы диктатуры работало частично само собой, частично вследствие манипуляции власти. Значит, сегодня уже нет необходимости пользоваться завуалированной знаковой системой литературы: в свободных СМИ каждый пишет и говорит, что хочет. С другой сто-

* Прозвучало на X-ом Конгрессе финноугорских писателей, 12-ого сентября 2008-го года в Йошкар-Оле.

роны устанавливающийся мир дикого капитализма и СМИ привел к кризису системы ценностей, который продолжается и в настоящее время, и вследствие которого традиционное восприятие понятия культуры, проявляющееся в том числе и в литературе, потеряло свою широкую легитимацию. Сверх перенасыщенного, так как венгерская литература по сей день сильно подвержена влиянию политики, глубокая разобщенность внутри мира литературы привела к тому, что именно среди всех видов искусств у нее – литературы – имеется наименьшая сила в осуществлении своих интересов. Вследствие этого система литературной жизни оказалась в кризисном финансировании. Материальная поддержка для издания качественной литературы, литературных грантов и премий, журналов и литературных организаций несравненно меньше, чем, например, для театрального или киноискусства. В мире кино, например, общие материальные интересы заставили деятелей киноискусства прийти к соглашению между собой.

В настоящее время трансформировалась и структура литературной гласности. Хотя, по традиции, венгерскую литературу можем называть журнальной литературой, так как журналы выпускаются уже столетиями, сегодня необходимо учесть и существенное изменение. При том, что в Венгрии и на зарубежных венгероязычных территориях на венгерском языке все еще выходит около ста литературных журналов, их роль и значение в литературной гласности, соответственно, их тираж значительно сократились. В настоящее время самым важным стал выход книги и серия

мероприятий, связанных с ним, несмотря на то, что на венгерском книжном рынке выходит невероятное множество наименований. Поэтому понятно и увеличивающееся влияние СМИ на литературу. А использование СМИ, конечно, всегда поднимает вопрос власти.

В культуре обеспечение публичности посредством СМИ может привести к возникновению сильных властных центров. Некоторые воспринимают культуру даже как политический плацдарм. Хотя-нехотя, СМИ, формирующие гласность искусственно, тоже могут служить целям обретения политических позиций. В эту систему плавно вписываются изготовители программ, закрывающие богатство современной венгерской литературы, и в финансовом плане заинтересованные в передаче искаженной, усеченной картины.

В настоящее время мы сталкиваемся со следующими проблемами:

1. Из-за растущего общественного неравенства доступ к культурным ценностям возможен в разной степени и разным образом для сокращающейся численности людей.
2. Поступление финансирования через политические каналы свидетельствует о глубоком неравенстве.
3. Государство систематически уходит от финансирования культуры, литературы.
4. Гласность родившихся ценностей как в общественных, так и коммерческих СМИ сильно подвержены предпочтениям интересов господствующих в системе экономических, политических и культурных группировок, а также приватных и более узких груп-

повых интересов их лидеров. Искажение гласности сильно влияет на потребительское поведение, ведь читатели покупают то, о существовании чего узнали по СМИ. Следовательно, использование поверхностей СМИ в долгосрочном масштабе означает выгодное положение среди конкурентов, конвертируемое в финансовую прибыль.

Значит, задаваясь вопросом о равенстве шансов в современной венгерской литературе и о том, оцениваются ли юные дарования исключительно на основании их таланта, качественных показателей их произведений, мы можем ответить: нет, это совсем не так. Для изменения этой ситуации, для возникновения более здоровой литературной жизни требовалось бы одновременно несколько факторов:

- увеличение государственных источников;
- урегулирование отношений в СМИ (особенно важным было бы прийти к уравновешенным отношениям в СМИ в Венгрии);
- критике было бы необходимо учитывать богатство литературы, переходить границы между разными по духу мастерскими, иметь более широкий кругозор;
- и, конечно, отличные произведения, отражающие и нашу современность.

В заключение хочется вспомнить письмо великого писателя Дюлы Ийеша Общему собранию Союза венгерских писателей: «Международным явлением считается в истории литературы – где нет эффективной

критики, там кишат критики, раньше или позже общающиеся лишь меж собой, забывая о другом международном явлении: с произведением может успешно спорить только произведение, формируя сознание нации. Тут также напрашивается рекомендация. Как бы ни было трудно, но требуются произведения, произведения, произведения.»

*Перевод Анны Вандор
(2008)*

Az írárok korábbi megjelenési helyei

A kötetben szereplő magyar nyelvű írárok közül az *Irodalom, könyvkiadás, olvasás Magyarországon*; *Az írószervezetek szerepe napjainkban*; a *Radikális változás – radikális kultúrpolitika*; az *Oktatásiügy és politikai kultúra* című esszék, valamint a *Támogatás, tűrés, tiltás* című beszélgetés itt jelenik meg először.

A római szekér, Magyar Napló 2008/10.

Elvesztegetett évek

A botrányok éve. A második Gyurcsány-kormány második évének kultúrpolitikájáról, Kortárs 2008/7–8., ill. = *Végjáték. A 2. Gyurcsány-kormány második éve*, szerk. G. FODOR GÁBOR – STUMPF ISTVÁN, Századvég, Budapest, 2008.

Új tudás – régi kormányzás. A Gyurcsány-kormány utolsó évének kulturális politikájáról, Kortárs 2009/7–8., ill. = *(V)Álság-kormányzás. A 2. Gyurcsány-kormány harmadik éve*, szerk. G. FODOR GÁBOR – STUMPF ISTVÁN, Századvég, Budapest, 2009.

Elvesztegetett évek. A Gyurcsány–Bajnai-kormány négy évének kulturális politikájáról, Kortárs 2010/3., ill. = *Hazárdjáték. A szocialista-liberális kormány nyolc éve*, szerk. G. FODOR GÁBOR – KERN TAMÁS – STUMPF ISTVÁN, Századvég, Budapest, 2010.

Irodalom, könyvkiadás, olvasás

- „Irodalmi értékrendek, pályakezdés, érvényesülés”. *Lábjegyzet a XXXVI. Tökaji Írótábor munkájához = Irodalmi értékrendek, pályakezdés, érvényesülés. A Tökaji Írótábor tanácskozásai 2008*, szerk. SERFŐZŐ Simon, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2009.
- A kultúra nyilvánossága – kulturális nyilvánosság*, Kortárs 2008/11., ill. = *Amiről nem lehet hallgatni, arról beszélni kell. Nyilvánosság konferencia 2.* „Értünk” Egyesület, h.n., 2008.
- Márai-program*, Magyar Napló 2009/11.

Kulturális demokrácia – politikai demokrácia

- A demokrácia valódi értéke*, Nagyítás 2010. február 24.
- Nyugati megoldások. Kormányzati helyett múzeumi negyed*, Nagyítás 2009. december 16
- Az örökségvédelem gazdasági hatásai. Néhány szempont a polgári kultúrpolitikához*, Kortárs 2010/4.
- Egy kiállítás margójára*, Balkon 2007/11–12.

Névmutató

Aczél György 10, 134, 188,
190–199, 212, 222–224
Adenauer, Konrad 241–242
Alföldi Róbert 31–32
Antalóczy Tímea 149

Baán László 34
Bajnai Gordon 26, 55, 67–68,
75–77, 82, 88
Baksa Roland 41
Balázs Péter 62
Balikó Tamás 31
Bán András 30
Bányász Rezső 204
Barabás Márton 166
Bart Sándor 201
Bartók Béla 27
Baudrillard, Jean 173–174
Bauer István 166
Bencsik Barnabás 30–31
Benedek Mariann 149
Berecz János 195
Bereczky Loránd 30
Bibó István 105, 133–134,
149, 176

Bihari Mihály 237–238
Birkás István 166
Bíró Zoltán 190, 235
Biszkú Béla 229
Bodnár Ádám 44
Bodó Sándor 85
Bogár László 112–113
Bókay Endre 55
Bollók Csaba 22
Boros Géza 30
Botticelli, Sandro 28
Bozóki András 37, 40, 68
Bronzino, Agnolo 28
Brown, Dan 99, 249, 258
Bush, George 240
Bujtor István 62
Büki Zsuzsanna 166

Ceaușescu, Nicolae 239
Cook, Robin 99, 249, 258
Cyranski Mária 166
Czakó Zsolt 55

Csák Ferenc 82
Csákvári Géza 22

- Cseke Péter 62
 Csepeli György 214–215, 217
 Csertő Rita 166
 Csiki Emese 166
 Csoóri Sándor 191
 Csorba László 81
 Csoszó Gabriella 166
- Darvasi Cecília 62
 Darvasi Ilona 62
 Daubner Katalin 149
 Deák Ildikó 143
 Demján Sándor 58
 Demszky Gábor 137
 Devich Márton 24
 Diószegi László 151–152
 Donatello 28
- Dzsingisz kán 20
- Ecsedi Mária 166
 Eiffel, Gustave 139
 Eke Annamária 166
 Engels, Friedrich 204
 Erhard, Ludwig 241–242
 Erőss Ildikó 166
 Esterházy Péter 32
- Fadrusz János 28
 Farkas Mihály 166
 Fáy Miklós 170
 Fázsy Anikó 187
 Fekete Péter 62
 Ferch Magda 19
- Finta József 140
 Fischer Iván 171
 Fitz Péter 24, 30
 Fodor Gábor, G. 269
 Forslund, John Erik 65
 Fra Angelico 28
 Freivogel Gábor 55
 Friedman, Ken 170
 Friedrich Ferenc 166
 Füstös László 149
- Garami Richárd 166
 Gärtner Petra 166
 Gáspár Aladár 166
 Gáspár Sándor 229
 Gellért András 34
 Gereben Ferenc 93, 99, 252, 258
 Gergely László 62
 Goda Krisztina 21
 Gogh, Vincent Van 20
 Gombos István 166
 Gorbacsov, Mihail Szergejevics 207, 240–241
 Görgey Gábor 29
 Gőzsi Kati 21
 Grósz Károly 203, 239
 Grunwalsky Ferenc 58
- Gyimesi Endre 84
 György Péter 147
 Gyulavári Pál 166
 Gyurcsány Ferenc 15–16, 47–48, 51, 58, 68, 72, 75, 77,

- 82–83, 88, 94, 127, 130, 136,
245, 253, 269
- Habermas, Jürgen 117, 130
- Halász János 22, 59–60, 89
- Hankiss Elemér 149
- Haraszti Miklós 233–234
- Haraszti Sándor 205
- Hargitai János 26
- Harsányi László 63
- Hartwig, Sonja 70
- Havasi Ferenc 228
- Haydn, Joseph 29
- Hegedűs 2 László 166
- Hegel, Georg Wilhelm
Friedrich 172
- Hegyi Loránd 30
- Heller Mária 116–117
- Hemrik László 30
- Hévéri Lili 166
- Hiller István 15, 21–25, 28–29,
31, 33, 45, 47, 53, 55, 60–62, 65,
68, 71, 73, 79–80, 82, 87–89
- Hintsch György 213
- Hóbor Magdolna 166
- Horányi Attila 167–169
- Horn Gyula 37, 49
- Horthy Miklós 205, 225
- Horváth Sándor 149
- Horváth Tibor 166
- Horváth Zsolt 54
- Hubay Miklós 210–211
- Hudi László 31
- Hundertwasser, Friendsreich 20
- Huszár Tibor 214, 216–217,
224, 228–229, 233
- Illyés Gyula 11–12, 110, 191,
218–219, 222, 230
- Imre herceg, Szent 19
- Janisch Attila 22
- II. János Pál pápa 240
- Jelcin, Borisz Nyikolajevics
160, 242
- Jónás Attila 166
- Jordán Tamás 31–32
- Kádár János 10, 48, 189, 191,
193–194, 197–198, 200–203,
205, 208, 213, 222, 228, 232,
237, 239
- Kalász Márton 32
- Kálnoki-Gyöngyössy Márton 85
- Kálmista Gábor 58–59
- Karácsony Sándor 177
- Kardos György 198
- Károlyi György 142, 147
- Karsai József 53
- Kassák Lajos 168, 175
- Kaszás Tamás 166
- Kende Péter 220
- Kern Tamás 269
- Kertész Imre 70, 97, 137,
247–248, 256
- Keserue Zsolt 166
- King, Stephen 99, 249, 258
- Király Zoltán 238

- Kis Róka Csaba 166
 Kis Tímea, H. 151
 Kiss Barbara 147
 Kiss Ervin Gábor 166
 Kiss Imre 30
 Kiss Kálmán 200–201
 Kiss Miklós 166
 Kiss Tibor 55
 Klebelsberg Kuno 48, 181, 183
 Kocsis Zoltán 171
 Kodály Zoltán 27, 190
 Koffán Károly, ifj. 166
 Komócsin Mihály 229
 Koncz Erika 54
 Konok Tamás 30
 Konrád György 226
 Kopasz Tamás 166
 Korompai Péter 166
 Kossuth Lajos 10
 Kovács Gábor 23
 Kovács Milán 166
 Kovács Veronika 166
 Köpeczi Béla 198, 224–225,
 227, 230
 Kucsma, Leonid Danyilovics
 221
 Kukorelly István 238
 Kurucz Orsolya 251

 Lang, Jack 211
 Láposi Gabriella 166
 László Noémi 263
 Lauter Éva 54
 Lázár György 208

 Lebár József 166
 Lendvai Ildikó 134
 Lenin, Vlagyimir Iljics 204
 Leonardo da Vinci 28
 Lipics Vilmos 166
 Loránt Anikó Erzsébet 166
 Lőrincz L. László 97, 248,
 256
 Ludwig, Irene 30
 Ludwig, Peter 30

 Mácsai Pál 60
 Máder Barnabás 166
 Marosi Ernő 19, 34
 Marton László 60
 Marx, Karl 204
 Máthé Krisztián 166
 I. Mátyás, Hunyadi 28
 Mečiar, Vladimír 221
 Medgyessy Péter 29, 58
 Méhes Márton 27, 55
 Mélyi József 30
 Mészáros András 54
 Mészáros Edit 166
 Mezei Kristóf 63
 Miklós János 166
 Milošević, Slobodan 221
 Móder Rezső 166
 Moizer Zsuzsa 166
 Molnár Mária 30
 Molnár Tamás 161–162
 Monok István 80–81, 118,
 147
 Muka Viktória 166

- Nádas Péter 32
 Nagy Attila 99, 258
 Nagy Edit 166
 Nagy László 191
 Nagy Miklós 166
 Nagy Péter 224
 Nagy Viktor 62
 Navracsics Tibor 65
 Németh László író 110, 128, 218
 Németh László képzőművész 166
 Németh Miklós 239
 Néray Katalin 30
- Nyakas Ilona 24
 Nyitrai Zsolt 43
- Orbán Sándor 166
 Orbán Viktor 16, 29, 40, 49, 72, 79, 89, 127–129, 132–134, 138, 160
 Oszkó Péter 76
 Ottlik László 171
- Queins, Walter 30
- Paczona Márta 166
 Páhi Péter 166
 Pál Zoltán 54
 Pálfi Ferenc 33
 Pálné Hencz Teréz 166
 Papp Zsolt 41
 Pethő Tibor 32
 Pető Iván 65
- Petró Katalin 149
 Pettkó András 42
 Pinke Miklós 166
 Pintér Balázs 166
 Pintér Béla 60
 Polo, Marco 210
 Pozsgai Zsolt 32
 Pozsgay Imre 134, 187–188, 193, 221, 238
 Pressburger, Giorgio 54
 Putyin, Vlagyimir Vlagyimirovics 160
- Raffaello Santi 28
 Rajcsányi Artúr 166
 Rákosi Máttyás 48, 205
 Rencsik Attila 166
 Renner Zsuzsanna 34
 Revák István 166
 Révész László 85
 Révész Napsugár 166
 Rohonczi István 166
 Rowling, J. K. 249
 Rozsnyai Sándor 166
 Rubovszky Rita 29
 Ruzsa Csaba, ifj. 54
- Sajó Andrea 81
 Sándorfalvi Sándor 166
 Sasvári Edit 24
 Schneider Márta 30
 Sebeők János 102, 106–107, 250, 262
 Serediuk Péter 166

- Serfőző Simon 270
 Simon László, L. 15, 119, 187
 Skaliczki Judit 37
 Sobczynski, Serge 22
 Spirk József 21
 Spiró György 32
 Steel, Danielle 99, 249, 258
 Stumpf István 269
 Sturcz János 30
 Suhai Pál 181–182
 Sütő Rozália 166
- Szabó B. István 205
 Szatmári Imre 85
 Széchenyi István 220
 Szegedi Csaba 166
 Szegedy-Maszák Mihály 105
 Szelényi Iván 226
 Szentes Ottokár 166
 Szerdahelyi István 204–205
 Szilágyi István 97, 256
 Szilágyi Márton 33–34
 Szili Katalin 65
 Szundi Gábor 166
 Szűcs Gábor 62
 Szűcs Miklós 31
- Tábori Csaba 166
 Takács Imre 33–34
 Takács József 55
 Tamás Gáspár Miklós 128, 220
 Tamási Judit 145–147
 Tarlós István 137–141
 Tarr Béla 22–23
- Tarróssy István 55
 Tasnádi Péter 25, 54–55
 Teller Ede 241
 Tellér Gyula 83
 Thatcher, Margaret 240
 Thérond, Daniel 146
 Thuróczy Zoltán 29
 Tímár Katalin 30
 Toscanini, Arturo 171
 Tóth Bertalan 53
 Tóth Gábor 203
 Tóth Krisztina, M. 166
 Tölgyesi Gábor 32
 Trogmayer Ottó 85
 Trotier, Kilian 70
 Tupoljev, Andrej Nyikolajevics 204
- Udvarhelyi László 198
 Ujházi Péter 166
- Vaday Andrea 85
 Vajda Márta 38
 Vajna, Andrew G. 21, 58
 Vámos Miklós 97, 248, 256
 Váncsa Ildikó 166
 Vándor Anna 268
 Varga Gábor Farkas 166
 Vári György 131
 Várnai Gyula 166
 Varsányi Gyula 24
 Vasari, Giorgio 28
 Vass Lajos 80
 Vasvári Csaba 62

Végyári Beatrix 166	Wass Albert 120, 128
Verocchio, Andrea del 28	
Vidnyánszky Attila 61–63	Zádor Tamás 33
Vígh Annamária 30	Závecz Ferenc 51, 75
Vincze János 54	Zichy Mihály 20
Virizlay Gyula 230, 232, 234	Zocskár Andrea 166
Visy Zsolt 85	
Vitányi Iván 48, 67	Zsámbéki Gábor 60
Vona Gábor 153	Zsidi Paula 85

L. Simon László korábbi fontosabb publikációi

Könyvek

(visszavonhatatlanul...), Árgus Kiadó – Orpheusz Kiadó, 1996.
Egy paradigma lehetséges részlete, Magyar Műhely Kiadó, 1996.
met AMorf ózis, Orpheusz Kiadó, 2000.
Secretum sigillum, Magyar Műhely Kiadó, 2003.
nem lokalizálható, Orpheusz Kiadó – Magyar Műhely Kiadó, 2003.
Hidak a Dunán. Esszék, tanulmányok, Ráció Kiadó, 2005.
Édes szőlő, tüzes bor. A Velencei-tó környékének szőlő- és borkultúrája,
Ráció Kiadó, 2005. [társszerző]
Versenyhátrány. A (kultúr)politika fogságában, Kortárs Kiadó, 2007.
Japán hajtás, FISZ – Kortárs Kiadó, 2008.
Háromlábú lovat etető lány, Magyar Műhely Kiadó, 2009. [társszerző]

Művészkönyv

ISBN 963 7596 26 7, Magyar Műhely Kiadó, 1997.

Hangoskönyv

Japán hajtás, elmondja: Blaskó Péter; Dubrovay László zenéjével,
FolkEurópa Kiadó, 2008.

Kiállítási katalógus

A tipográfia bővületében, Székesfehérvár, 2009.

Ráció Kiadó

Budapest, 2010

www.racio.hu

Kiadványszám: 108

Felelős kiadó: a Ráció Kft. ügyvezetője

Felelős szerkesztő: Csillag István

Tördelés: Layout Factory Grafikai Stúdió

Nyomdai munkák: *mondAt Kft.*, Budapest (www.mondat.hu)

ISBN 978-963-9605-85-5

Manapság sokan idegenkednek a kultúrpolitika kifejezés-től. Pedig a kultúrpolitika nem szükségképpen a kultúr-harc folytatása más eszközökkel, és nem is a kulturális szféra állami kézi vezérlését jelenti. Felelősségteljesen művelve a közpolitika elengedhetetlen része, különösen egy olyan gazdasági-geopolitikai helyzetű ország esetében, mint Magyarország, amelynek számára a kultúra igen hangsúlyos kitörési pontot jelenthet. L. Simon László *A római szekér* című kötete – a kortárs hazai palettán ritkaságként, ám a szerző munkásságában korántsem előzmények nélkül – ezen felismerés nyomán bátran és vállaltan fordul a magyar kultúrpolitika kérdései felé. Fontos, bár nem kizárólagos célja az állapotfelmérés: az elmúlt nyolc év koncepciótlan, sodródó, a kultúra szempontjait egyéb érdekeknek alárendelő politikájának kritikai igényű elemzése, rövid- és hosszútávú hatásainak számbavétele. A gondosan adatolt tanulmányok persze nem a múltba tekintés, hanem a jövőbe mutató stratégiai gondolkodás ösztönzésének ambíciójával születtek. Ennek érdekében nem csupán a művészetekre, az elitkultúrára összpontosítanak, hanem épp olyan súllyal a hazai közművelődés intézményrendszerére is, melyet a „nagypolitika” a legritkább esetben kezel a megfelelő helyiértéken. A szerző ugyanis vallja, hogy míg a művészet alapvetően nem demokratikus jellegű tevékenység – hiszen az egyenlőséggel szemben (tegyük hozzá: nagyon helyesen) a kiválóságot helyezi előtérbe –, addig egy demokratikus társadalomban minden polgárnak joga van a kultúrához, a művelődéshez való egyenlő hozzáféréshez. Ahhoz pedig, hogy ez megteremthető legyen, meglátása szerint „új, polgári kultúrpolitika kell, aminek a zászlaján a következő fogalmaknak kell szerepelniük: minőség, szabadság, közösség, hagyomány, örökség.”

PÁPAY GYÖRGY